

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

30 (2018/1–2)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2020

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged
www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyh=E1zt=F6rt=E9neti_v=E1zlatok.html

Alapító
† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Molnár Antal,
Mózessy Gergely, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Somorjai Ádám,
Szabó Csaba, Szabó Ferenc, Tóth Tamás, Török József, Várszegi Asztrik,
Zombori István;*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Németh László Imre;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged
Nyomás és kötés:
EFO Nyomda
www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

HARDING Noémi	Az Angol Kelet-indiai Társaság és kettős vallási mentalitása a 17. században <i>The English East India Company and its Duality in Religious Mentality in the 17th Century</i>	5
MARTON József	Márton Áron püspökségének első éve (1939) <i>The First Year of the Episcopal Service of Bishop Áron Máron (1939)</i>	17
VIRT László	Párhuzamos tanúságtételek. Esterházy János és Márton Áron <i>Parallel Testimonies: Janos Esterhazy and Aron Marton</i>	31
DÁVID Zsuzsanna	A szeretet politikusa. Gróf Esterházy János <i>Politician of Love. Count János Esterházy</i>	62
DUDÁS Róbert Gyula	Mindszenty József 1974-es felmentésére adott reakciók az amerikai magyar diaszpórából <i>The Impact of József Mindszenty's Dismissal in 1974 on the American Hungarian Diaspora</i>	74

FORRÁSOK – SOURCES

SOMORJAI Ádám OSB	Mindszenty József és a brit diplomácia jelentései III. rész. Újabb iratok 1946 január–júniusából <i>József Mindszenty and the British Diplomacy, Part III, Newer Documents, January-June 1946</i>	84
KERESZTES András	Egy dezinformációs jelentés a Vatikánnak. Nagy Tőhötöm: A hitoktatás problémái Magyarországon (1976–77). <i>A Desinformative Memorandum for the Vatican</i>	113

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

BOHÁN Béla SJ	A szegedi kisseminárium (1948–1951) <i>The Minor Seminary of Szeged</i>	144
---------------	--	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

LAKATOS Andor (szerk.): *A kalocsai érseki uradalom erdőinek kezelési utasítása a 18. század végén* (Ism.: Horváth István)

151

HARDING NOÉMI

AZ ANGOL KELET-INDIAI TÁRSASÁG ÉS KETTŐS VALLÁSI MENTALITÁSA A 17. SZÁZADBAN

Jelen munkában céloom bemutatni a Társaság kettős mentalitását a madrászi településen és a londoni központban, az ázsiai és az európai társasági, alkalmazotti különbségeket vallási tekintetben a 17. század második felében, ennek okait, céljait, lehetőségeit és megvalósulását.

Ezen cél eléréséhez szükséges az angliai háttér körvonalazása az Társaság alapítását megelőzően valamint a 17. század közepétől az 1707, 1709-es évekig történtek nagyobb eseményeinek, hatásainak megemlézése és az ezzel egyidejű madrászi történéseket is ismertetem. Ezen információk bemutatása és egymással való párhuzamosításából láthatóvá válnak a vallási mentalitásbeli különbségek a Társaságon belül.

Európa a 17. században több módon is a vallás és a vallások tényleges és elméleti harcterévé vált. Az 1500-as évek protestantizmusa, reformációja, apokaliptikája, a protestáns felekezetek és egyházak és a katolikusok ellentétei az Angol királyságban egy a trónért folytatott több generáción, felekezeteken keresztül vívott küzdelemmel is megerősödött.

A 16. századi Anglia a Tudor-ház évszázada, mely hosszú évszázad a dinasztia trónfoglalástól, a Rózsák háborújából kilábaló, megerősödő, Rómától elszakadó, területi integritását megvédelmező időszak elhozta és megalapozta az elkövetkezendő világbirodalmat.

A dinasztia relatív stabilitása nem jelentett vallási nyugalmat sem a nép, sem az elit, uralkodó réteg számára. A dinasztiaalapító VII. Henrik és neje Erzsébet idején még nem tűnt fel Luther, így a dinasztiaaváltást a vallási aspektus nem hátráltatta, nem befolyásolta. Utódja VIII. Henrik idején viszont már a reformáció nagymértékű hatást ért el a kontinensen és ennek hullámai a csatornán túl is érzékelhetővé váltak. VIII. Henrik reneszánsz, katolikus ember volt, a pápától még a *Defensor Fidei* címet is megkapta.¹ Később több faktorból adódóan megtagadta a pápa egyházfőségét és magát tette meg az egyház fejének királyságában.

Az ekkor „kialakult” egyház katolikus és protestáns vonásokat egyaránt tartalmazott és tartalmaz mind mai napig. VIII. Henrik törvényes, idősebb kort megélt gyermekei, akik mind utódai is lettek az angol trónon rövidebb-hosszabb ideig, ennek a kettősségnek és az ebből adódó harmadik (az angol egyházi) úton próbáltak „eligazodni” úgy, hogy trónjukat is meg tudják tartani.²

¹ ELTON 1977, 75–76.

² Megemléendő, hogy VIII. Henrik fia, VI. Eduárd korai halála után, akarata szerint trónja nem fültestvéreire szállt, hanem Lady Jane Grey-re, aki végül mindössze körülbelül 9 napig uralkodott.

I. Mária uralkodása után megkezdődött féltestvérének, Erzsébetnek majd fél évszázados uralkodása. Ebben az időszakban említendők Sir Francis Drake világkörüli útja és Sir Walter Raleigh újvilági kezdeményezései, szintén Erzsébet idejéhez fűződik a spanyol armada „legyőzése” és az Angol Kelet-indiai Társaság megalapítása.

Az Angol, később Brit Kelet-indiai Társaság (későbbiekben Társaság) elsődlegesen kereskedelmi társaságként alakult meg 1600-ban. A társasági monopólium, kiváltság gyakori volt a korszakban, az észak-amerikai, afrikai kontinenseken való tevékenységekre (kereskedelmi, letelepítési) is alapítottak társaságokat az angolok.

Az Angol Kelet-indiai Társaság monopóliumát többször megújították, módosították, de ezek nagymértékben gazdasági, politikai megfontolásúak voltak. Az évek folyamán, néhány esettől eltekintve, a Társaság kiváltságai kiterjedtek, a kereskedelem, hadviselés, és a törvénykezés területére is.

Az Angol Kelet-indiai Társaság az 1660-as évekig Indiában, az Indonéz szigetvilágban („a fűszer szigeteken”), Afrikában, valamint a Perzsa öböl és a Távolsági Kelet egyes részein is próbált lerakatokat működtetni. Afrikában egy új társaság miatt szűnt meg monopóliumuk, de a nagy halálozási ráta miatt nem is igazán tartottak fent nagyobb lerakatokat a kontinensen.³

Az angolok a mai Indonéz szigetvilágból már a 17. század közepére kiszorultak, nagy részben katonai konfliktusok miatt. Ott a Holland Kelet-indiai Társaság kerekedett felül, de hivatalosan csak a második bredai egyezményben (1667) zárták le a II. angol-holland háborút (1665-1667), melyben Run szigetért⁴ (Banda szigetek, Indonézia) cserébe Manhattant kapták meg az angolok⁵ uti possidetis alapon. Innentől kezdve Indiára koncentrált az angol Társaság. A 17. század második felére már több lerakattal is rendelkeztek Indiában. Köztük Szúrat, Bombay (mai Mumbai), Madrász települései és a Bengáli régió magaslik ki ebben a korszakban.

A 17. századi Anglia nem éppen nevezhető a nyugalom „szigetének”. A Tudorok hosszú évszázada (1485-1603) utáni időszak a polgárháború és Orániai Vilmos (II. Mária halála után) uralkodásának kivételével a Stuartok ideje I. Anna haláláig (1714).⁶

I. Erzsébet nem élhette meg az általa kiváltság levelet kapó Társaság sikerességét. Az öt követő királyok annyira kiszélesítették a Társaság monopóliumát, jogköreit, hogy idővel állami szerepköröket is gyakorolt Ázsiában.

Nem csak királyok erősítették meg kiváltság levelüket. Oliver Cromwell Anglia, Skócia és Írország lordprotektora is szövetségben állt a Társasággal olyannyira, hogy az akkor csőd szélén álló kereskedelmi csoportosulást megmentette és újjá alakította.⁷

A Stuart restauráció után már újult erővel működik a Társaság és már a legitim hadviselésre, törvénykezésre, pénzverésre is lehetőségük volt II. Károly kiváltságlevele által. Ilyen körülmények között, egy egyre erősödő Társaság és egy többször „megkérdőjelezett” dinasztia közt helyezkedtek el azon jogok, kiváltságok melyek összekötötték a kettőt.

A vallási aspektus Európában és Ázsiában is nagyon fontos, a mindennapok része volt az adott korszakban, az Angol Kelet-indiai Társaság eltért mind saját angliai társa-

3 MAKEPEACE West Africa

4 A Banda szigetek fontos fűszerszigetek voltak, Run szigetén nagy mennyiségű szerezsendő termett, míg a hollandok ki nem vágták a növényeket.

5 FROWDE 1909, 457: az angolok visszavonták követelésüket a szigetre, melyet előzőleg több évig védtek.

6 Utánuk a Stuart-ház protestáns ága került a trónra, a Hannoverek.

7 BOWN 2010, 107.

sági vallási-mentalitásától, de eleinte eltért az általános „világhódító-kereskedő-térítő” modellől is, mely például a spanyolok birodalom építésénél vehető észre.

Itt kerül előtérbe a Madrász vagy Fort St. George (Szent György erődje) és a London közötti Társaságon belüli különbség. A londoni központban, az 1680-as években az az álláspont, hogy a nem keresztény populációt meg kell téríteni megerősödött és megalapították a Keresztény Terjesztés (Propagation of Christianity) programot, illetve ezt támogatták. Előtérbe került az Ázsiában használt egyes nyelvek tanulásának elősegítése, az ottani európaiak megtérítésének céljából is, a portugál nyelv ismeretének fontossága növekedett. Több vallásos művet, például az Evangéliumokat és az Apostolok Cselekedeteit malájra, Grotius *De veritate religionis Christianae* című művét arabra fordítottak.⁸

A Társaság londoni tagjai közt, az európai mentalitásban élve, érthetőnek tűnik az az elgondolás, hogy téríteni kell. A kontinentális Európában a 16. század óta a nyugati kereszténységen belüli felekezeti harcok mellett, saját magát is valamelyest egységesítenie kellett, az iszlám erejével és a török hódítások ellen, viszont Indiában, a Mogul birodalom területe sok vallású, és éppenséggel muszlim uralkodó dinasztia volt jelen.⁹

Indiára áttérve, Madrász települése a szubkontinens keleti partján található annak is dél-keleti, Karnatik régiójában. Fort St. George-t 1639-1640-ben alapította a Társaság. Földrajzi helyzetéből adódóan megfelelő volt rövid- és hosszú távú kereskedelemre egyaránt, de ennek ellenére érdekesség, hogy természetes kikötővel nem rendelkezett, így a hajók több mérföldre kellett horgonyozzanak és utasaikat, szállítmányaikat kisebb hajókon kellett a szárazföldre szállítani.¹⁰

Több vallásos könyv és lelkész is ilyen módon került Madrász városába. Itt meg kell említeni az Angol Kelet-indiai Társaság azon normáját, mely szerint minden, egy bizonyos rakomány térral, tonnatartalommal rendelkező hajón kellett egy pap is utazzon a hajó legénységével.¹¹ A Társaság által alkalmazott lelkészek fizetése 100 font volt évente.¹²

Az Indiába megérkezett papok egy része személyes lelkészként szolgált. Az első hivatalos angol nagykövet a Mogul birodalomban, Sir Thomas Roe¹³ is tartott személyes papot és a 17. század második felében ez a szokás továbbra is megmaradt.

Madrász egyik legfontosabb, sajnálatos módon eddig nem megfelelően elismert ügynöke¹⁴, vezetője, Sir Streynsham Master, magánadományokból megépítette India első angol templomát,¹⁵ mely Szent Mária patronátusa alatt áll. Addig a Társaság egyik épületében tartottak misét napi rendszerességgel.¹⁶ A templomot 1678. március 25-én kezdték el építeni és 1680. október 25-én szentelték fel. Érdekesség, hogy Richard Portman, akit kineveztek, hogy felszentelje a templomot ezt megtette, de a temetői földeket már nem konszekrálta.¹⁷ Ott a 17. század második felében alkoholos italvásárlás és fogyasztás mellett egy fajta „közösségi találkozó pont” alakult ki, bivaly istállókat és katonai

⁸ PENNY 1904, 97.

⁹ India területén több szultánátus, államalakulat volt jelen ebben az időszakban, mivel témám, Madrász, ekkoriban került Mogul fennhatóság alá, így ezzel kapcsolatosak lesznek az ezt érintő részek.

¹⁰ ZUKAS 2016.

¹¹ PENNY 1904, 122–124.

¹² PENNY 1904, 122–124.

¹³ Ő a Társaság keretein belül került Indiába a 17. század elején, de ő volt az első, aki nem kereskedő minőségben tárgyalt a Mogulokkal, hanem hivatalos nagykövetként.

¹⁴ Madrász ügynökségi titulussal működött, míg véglegesen elnökségi rangot nem kapott.

¹⁵ REID 1945, 8.

¹⁶ PENNY 1904, 73.

¹⁷ PENNY 1904, 135.

barakkokat állítottak fel, valamint a már meglévő sírokba koldusok és hontalanok aludtak.¹⁸ A temető csak 1716-ben került a templom fennhatósága alá, Guava kert néven,¹⁹ mely a lehetséges növény jelenléte mellett, egy az Éden kert és a keleti kultúrákban is számos helyen megtalálható mennyei kert leegyszerűsítéseként is értelmezhető. Szent Mária templomát az ágyúmaster, Edward Fowle tervezte, a templomhoz kevés faanyagot használtak fel a tüzesetek elkerülése végett, valamint tetőszerkezete ágyúbiztos volt.²⁰ Master előírta a napi kétszeri imát, valamint a vasárnapi misét kötelezővé tette és ezt szigorúan felügyelték.²¹ 1687-ben a templom megvásárolta első orgonáját, melyet egészen 1718-ig használtak.²²

A templom nem az első keresztény szakrális épület volt a település környékén. A portugálok, megelőzve Európa többi részét, hamarabb érkeztek meg és maradtak hosszabb távon is a Kelet-indiákon. Az angolok előtt a portugálok már a közeli San Thomé területén éltek, ahol a legenda szerint hitetlen Szent Tamás térített, halt mártírhálát, és lett eltemetve. Madrászban portugál katolikus kegyhely is volt.²³ Emellett mindenképpen meg kell említeni, hogy nem csak keresztény szakralitás volt a városban. A helyi, nem európai népesség, eleve nem homogén vallási populáció volt.

Az iszlám, hindu, buddhista, keresztény és egyéb ősi, helyi vallások mind jelen voltak egymás mellett. Ebbe a vallási kavalkádba érkeztek meg az európaiak. Az Angol Kelet-indiai Társaság madrászi „ága” nap, mint nap szembesült eme vallási gombolyaggal, míg a hazaiak nem lehettek teljesen tisztában az ázsiai helyzettel, lehetőségekkel, környezettel. Míg a – főleg kontinentális – Európában az iszlám Oszmán birodalom általánosan az Antikrisztus birodalmával, de minimum ellenséggént volt tekintve, addig India egy része felett uralkodó Mogul birodalom iszlám vallású volt, így alapvetően maga az iszlám vallás és a muszlim lakosok, kereskedők irányába térítés nem történt, nem is volt valószínű, se profitáló, se igazából lehetséges.²⁴

Madrász települése a vallási tolerancia, szegregáció, rasszizmus, multikulturális atmoszféra paradox egyvelege. Legalábbis első tekintetre. A rasszizmusra elsődlegesen a város területi felosztásából következtetnek. Madrász St. George erődje és az európaiak által lakott területe először keresztény, majd fehér városként jelenik meg, míg a többi területet előbb gentue²⁵ majd fekete városként említik.²⁶ Rabszolgaság és rabszolga kereskedelem is jelen volt a településen. A fekete-fehér elnevezések valószínűleg az amerikai és Nyugat-indiák területéről érkezhetett, például az ott szolgáló hajólegénység által,²⁷ ebből is látható a több réti kapcsolat a világ két „végéről”.

A vallási, felekezeti tolerancia több kategóriába sorolható a Társaság madrászi területén. Az első kategória egy semleges, neutrális hozzáállás, vagyis a Társaság nem avatkozott bele az egyes vallások gyakorlásába. A második kategóriába tartozik a felekezetek, vallások egy fajta támogatása például az örmények esetében az 1688-as egyezményük-

18 PENNY 1904, 136.

19 PENNY 1904, 137–138.

20 BARLOW 1921, 46.; PENNY 1904, 81.

21 PENNY 1904, 131.

22 PENNY 1904, 98–99.

23 WHEELER 1886, 8.

24 WHEELER 1886, 23

25 A helyi, nem muszlim lakosság megnevezése az európaiak által, még a hindu terminus előtt.

26 NIGHTINGALE 2012, 47–48.

27 NIGHTINGALE 2012, 69.

ben a Társaság azt ígérte, hogy telket biztosítanak, segédkeznek templomépítésben, és vallási vezetőit is fizetnek nekik²⁸ – ezt az ígéretet valószínűleg elősegítette, hogy az örmény Nor Julfa-i kereskedő hálózatok a Perzsa Birodalom selyemkereskedelmével foglalkoztak, mellyel így az angolok is biztosabb kapcsolatokat véltek kiépíteni.²⁹

A harmadik kategória, egy köztes állapot. Ennek egy példája egy szertartással kapcsolatosan jött szóba kutatásaim során. Ez, ez esetben a hindu özvegyasszonyok „önfeláldozó” máglyahalál rituáléja, a sati. Egy korabeli orvos, utazó és társasági alkalmazott a következőket írja a satiról: „*A mohamedánok eltemetik hallottaikat, a gentue-k elégetik őket; és a férj lángjaiban a feleség felajánlja magát áldozatként (férje) szellemének, [...] fél örülten beveti magát a tűzbe, és ők nagy rönkökkel készek a máglya halmon tartani.*”³⁰ Ez a szertartás nem csak a hinduknál található meg. A Társaság több alkalmazottja a korszakban próbált tenni ellene, sőt egészen a 19. századig feszültség forrása volt az angolok és a hinduk között,³¹ és még a 20. század második felében is tudnak a rituálé gyakorlásáról és akkor is konfrontáció forrásává vált. Visszatérve a 17. század második felére, Sir Streynsham Master madrászi ügynöksége során betiltotta a sati gyakorlatát,³² de ennek nem volt nagy hatása, mivel ha még a településen nem is annyira, de azon kívül folytatódta. A Társaság – annak ellenére, hogy sok állami szerepkört magáénak tudott – sem tudott ez ellen a hagyomány ellen sokat tenni, mint látható, hogy egészen a közel múltig is van információ ilyen esetről. A tiltás ellenére folytatódta a szertartások, mely során önként vagy kevésbé önként, de az özvegyasszony feláldozta magát halott férje máglyáján. Ekkoriban a hivatalos tiltás mellett az egyik társasági alkalmazott, Job Charnock cselekedett is. Úgy tartják, hogy egy satira „önként érkező” özvegyasszony szépségétől megbabonázva és annak látható máglya elleni ellenkezése miatt, Charnock kiszabadította és megmentette, végül összeházasodtak, több gyermekük született és szeretetben éltek le életüket.³³

A vallás és vallási térítés szempontjából különböző módokon álltak a hitbéli sokszínűséghez Indiában és Angliában. Az Angol Kelet-indiai Társaság már a kezdetektől kapcsolatokat ápolt az angol egyházzal. Támogatta a szegényebb papokat, valamint jótékonyágon keresztül templomokat újjátartott fel, néhányszor akár diákokat is megsegített egyetemi éveik alatt és vallási publikációkat is finanszírozta.³⁴ Ennek az egyik példája egy munka, mely a következő bibliai idézetről szól: *Amikor beszállt a hajóba, követték őt a tanítványai.* (Mt 8,23); és ezt kiegészítve külön imákat is hozzacsatoltak kifejezetten a tengerjáró személyek számára.³⁵ Jótékonyági tevékenységeket is folytattak segélyeket, adományokat és ételeket küldtek a szegényeknek, árváknak és az özvegyasszonyoknak.³⁶ Egy a szúrat (Nyugat India, Gudzsarát) lerakatból küldött levélből kiderül, hogy Angliába is küldtek pénzt egy ottani kápolna felújítására.³⁷

28 ASLANIAN 2015, 202.

29 KIRKLAND 1980, 29.

30 FRYER 1698, 33.

31 LEWIS 1994, 73.

32 LEWIS 1994, 72.

33 HAMILTON 1930, 5.

34 O'CONNOR 2012, 8.

35 O'CONNOR 2012, 8.

36 O'CONNOR 2012, 8.

37 O'CONNOR 2012, 8.

A Társaság káplánokat is alkalmazott a hajóutakra és többen a Kelet-indiákon maradtak hosszabb időre is. Az első társasági káplán Thomas Pulleyn volt, aki naponta kétszer tartott imádságot és több fizetést kapott, mint a hajó sebésze, orvosa.³⁸ A Társaság első 60 évében körülbelül 40 káplánt alkalmaztak.³⁹ A vallási élet gyakorlásáért a hajókra is kötelezően előírták egy pap jelenlétét, akinek egyéb feladatai mellett, kötelező misét és közös imádkozásokat kellett levezessen az adott napokon. 1700-ban a hajókra nyomtatott verzióban is küldtek imákat, és utasításokat adtak, hogy naponta használják őket, de még két év múlva sem volt ez szokás.⁴⁰ 1710-ben azt a javaslatot tették, hogy a lelkesek tanuljanak helyi és portugál nyelveket, hogy ezzel is elősegítsék a tanítását, és a terjesztését a protestáns vallásnak, valamint iskolamestereket is kívántak küldeni a főbb lerakatokba.⁴¹

1698-ban a Társaság készíttetett egy imát, melyet a külföldön szolgáló alkalmazottaknak szántak:

*„A prayer for the Honourable and United Company of Merchants of England trading to the East Indies to be used in their factories aboard: „O Almighty and Most Merciful Lord God, Thou art the Sovereign Preserver of all that trust in Thee, and the Author of all spiritual and temporal blessings; Let Thy grace, we most humbly beseech Thee, be always present with Thy Servants the United Company of Merchants of England trading to the East Indies. Compass them with Thy favour as with a shield; prosper them in all their public undertakings; and make them successful in all their undertakings both by Sea and Land. Grant that they may prove a common blessing by the means of honour wealth and power to our native country, Give to us and all Thy servants whom Thy Providence has placed in these remote parts of the world grace to discharge our duties with piety towards Thee our God, loyalty towards our King, fidelity and diligence towards those whom we are employed, kindness and love towards one another; and sincere charity towards all men. That we adorning the Gospel of our Lord and Saviour in all things, these Indian nations among whom we dwell, beholding our good works, may be won over thereby to love our most holy religion, and to glory Thee our Father, which art in Heaven. All this we beg for the sake of our Saviour Jesus Christ, to whom with Thee and the blessed Spirit be ascribed all honour, praise and dominion, now and for evermore. Amen”*⁴²⁴³

38 O'CONNOR 2012, 21.

39 O'CONNOR 2012, 33.

40 PENNY 1904, 125.

41 PENNY 1904, 122–124

42 PENNY 1904, 124–125

43 Egy ima a Tiszteltreméltó és Egyesített Angol, Kelet-indiákkal Kereskedők Társaságának, hogy külföldi lerakataiban használják:

„Ó Mindenható és Legkegyelmesebb Úristen, Te vagy a Egyedüli Megőrzője mindazoknak, akik Te benned bíznak, és a Teremtője mind a szellemi és világi áldásoknak; Add, Kegyelmed, alázatosan keresünk Téged, légy mindig a te szolgálóiddal az Egyesült Angol Kelet-indiákkal Kereskedők Társaságával. Írányítsd őket szíveddel, mint pajzsral; add, hogy virágozzanak minden közösségi vállalkozásukban; és tedd őket sikeressé az összes vállalkozásukban, mind Tengeren és Szárazföldön. Add, hogy bizonyítsák, hogy ők közös áldással legyenek, becsületes vagyonnal és hatalommal saját hazáknak, Add nekünk és a Te összes szolgálóknak akiket a Te Gondviselésed által a világ ezen távoli helyeire helyeztél, hogy kegyelmesen teljesíthessük kötelességeinket, kegyességgel Irántad mi Istenünk, hűséggel királyunk felé, hűséggel és szorgalommal azok felé akik alkalmaznak, jósággal és szeretettel egymás iránt, és őszinte szeretettel az összes ember felé. Hogy azzal, hogy imádjuk Urunk és Megmentőnk Evangéliumát mindenben, ezek az indiai nemzetek, akik között élünk, jó munkánkkal, megnyerhetnénk, hogy szeressék legszentebb vallá-

A Társaság alkalmazottai relatív „autonómiával” rendelkeztek keleten. Ennek okai egy részről az adott távolság, másrészt a Társaságon belüli decentralizáltság, ami a megengedett, de limitált privát kereskedelemről is adódott.⁴⁴ A keleten lokalizált alkalmazottak kezében volt tehát de facto a Társaság Kelet-indiákon történő élete és a londoni központ és az „európai irányelveik, politikájuk” egy módon irrelevánssá, olykor negatív hatásúvá váltak, mivel nem tudtak lépést tartani az ázsiai történésekkel.⁴⁵ Emiatt több konfliktus is adódott, annak ellenére, hogy a Társaság egy funkcionáló levelező, információs és adatgyűjtő rendszerrel rendelkezett.⁴⁶ Itt kerülnek megint előtérbe, a privát kereskedelem további fontos funkciói. A magánkereskedelem decentralizáltsága és a Társaság kereskedelmének párhuzamossága, flexibilitása adhatta a terjeszkedés, adaptáció és szociális hálózata sikerességét.⁴⁷ Emellett nagyobb vagyonszerzés lehetőségével is kecsegtetett, és az alkalmazottak akár tovább is hajlandóak voltak maradni a keleti térségben, valamint az ily módon megközelített kikötők is részévé váltak a Társaság egyre növekvő kereskedelmi, piaci hálózatának.⁴⁸ Emellett a prioritást is az egyéni és az által a társasági vagyonszerzés adta, a gyakorlati kereskedőknek gazdasági és nem vallási céljaik voltak, míg az elméleti vezetők Londonban másképp gondolkoztak, a kihelyezett angol ügynökök, lerakat vezetők inkább az angol alkalmazottak vallási életét, protestáns populáció megtartását helyezték előbbre, mint a helyi populáció megtérítését. Megemlítendő, hogy Ázsiában sok helyen a térítés egy fajta szinkretizálással, egymásba olvadással volt csak megoldható.

Az Angol Kelet-indiai Társaság Madrászban és Indiában sem nagyon végzett vallási missziós tevékenységet a 17. században. Protestáns káplánok, papok, lelkészek érkeztek ugyan az indiai angol lerakatokba, de nem igen foglalkoztak missziós tevékenységekkel. Esetenként a Társaság más keresztény felekezeteket is támogattak templomépítések során. Mivel India miriád vallásnak add otthont (keresztény, hindu, muszlim, buddhista, sikh, zsidó stb.), az az „irányelv” a Társaság ázsiai részéről, hogy ne foglalkozzon vallásos térítéssel, szerintem nagymértékben segített kialakítani és megtartani pozícióikat a térségben. Ennek csak egy ellenpéldáját említeném a portugál jezsuiták tevékenységével kapcsolatosan, mely miatt egyes uralkodók ki is tiltották őket és a portugál kereskedelmi kiváltságokat is visszavonták.

Madrászban 1687-ben önkormányzatot hozták létre, melynek élén a polgármester állt (az elnök nem tartozott bele). A polgármester segítésére, tanácsadására 12 „városatya” volt előírva, melyből három kötelezően a Társaság berkein belülről kerül ki, míg a további 9 fő a madrászi, Fort Saint George-i vallási és etnikumi (pl.: örmény, portugál, zsidó, hindu, muszlim) képviselőkből kellett, hogy álljon.⁴⁹ Az önkormányzat – mely a második legidősebb az egykori brit birodalomban – feladatává vált a város kormányzása, az adóztatás (városház, angol iskola, börtön, bérek, és higiéniai intézkedésekhez)

sunkat és, hogy dicsőítsenek Téged, mi Atyánkat, aki a Mennyben lakik. Mindezekért könyörgünk Megváltónk Jézus Krisztus kedvéért, akinek Veled együtt és az áldott Léleknek adasson meg minden tisztelet, dicséret és uralom, most és mindörökre, Ámen.” – a szerző fordítása

44 ERIKSON p. 5

45 POOLE 2015, 140.

46 ASLANIAN 2011, 99–100.

47 ERIKSON, 5.

48 ERIKSON, 5.

49 FISCHER 1960, 175

és a védelem megszervezése.⁵⁰ Az első polgármester Nathaniel Higginson lett, aki később Elihu Yale leváltása után Madrász elnöke lett. Látható már az önkormányzat szabályzásából is, hogy Madrász kevert népességgel rendelkezett. A keresztény populáció sem volt homogén. Protestáns, katolikus, ortodox, valamint ezeknek több felekezete is megtalálható volt Madrászban. A heterogenitást erősítette a paradesi zsidók, muszlimok, hinduk és több vallási, etnikai, ethnovallási csoport, diaszpóra jelenléte a területen. Ennek a kevert populációnak az egyik hatása a vegyes házasságok általánossá válása volt. Ez már egy genetikailag, identitásában is sokszínű társadalmat tett még variáltabbá. Ennek és a vallási tolerancia valamelyest létező formája ellenére a település több szinten is szegregált volt. Egyik szinten az „újonnan” érkezett angolok és a „helyiek” közt, és egy mélyebb szinten a társadalmon belül, a lokális populáción belül is megtalálható volt az elkülönülés. A szegregáció fogalma itt nem keverendő az amerikai értelemben használt és elterjedt radikálisabb variánssal. A Társaság nagymértékben támaszkodott a helyiekre és nagy befolyással volt a lokális gazdaságra.⁵¹ A helyi elit is integrálódott a Társaság mindennapi működésébe egyeztetésekben, pénzügyileg és hálózataik is segítettek az angolokat.⁵² Természetesen a vallási tolerancia ellenére konfrontációk adódtak az európaiak és a helyiek között.⁵³

Muszlim kereskedők is éltek a településen és nekik is „engedélyezve” volt a vallásgyakorlás, ugyanúgy, mint a hinduknak⁵⁴ és egy mecset is épült a városban, az 1670-es években.⁵⁵

Az indiai, hindu varnák valószínűleg megkönnyítették Madrász elkülönített szisztémáját.⁵⁶ A lakosok foglalkozás és társadalmi szinten is elkülönültek valamint jobb és bal kézre is csoportosították magukat az egyes vallásúak – ezt az angolok nem igen értették.⁵⁷

Két hindu templom (pagoda) építése is megtörtént a városban melyet a Társaság egyik helyi segítője, Beri Thimmanna építtetett. Ugyanő volt a *choultry* vezetője, ami egy olyan intézmény volt mely vámházként, bíraskodási helyszíneként, és városházaként is szolgált Sir Streyntsham Master reformjai előtt, az 1680-as évekig.⁵⁸

A lakosság száma növekedett a 17. század második felében. 1670-ben a populáció száma körülbelül 40.000 főre volt tehető – ez a szám a már az újonnan letelepülőkkel együtt értendő.⁵⁹ 1675-ben a lakosság már 60.000 főt tett ki, ehhez az is hozzájárult, hogy a térségben háborúk zajlottak, és emiatt a Társaság alkalmazottait, kereskedőiket Madrászba helyezte, mivel az erősítve volt.⁶⁰

Az angol protestánsok helyzete Madrászban szintén érdekesen alakult. A több etnikumú, vallású településen a protestánsok kisebbségben voltak. A portugálok katolikusok, a helyiek hinduk, muszlimok, más vallásúak voltak, az örmény és zsidó diaszpóra

50 RAJ 2016, 252.

51 NIGHTINGALE 2012, 63.

52 ERIKSON, 195.

53 WHEELER 1886, 14.

54 WHEELER 1886, 23.

55 MUTHIAH, 2004, 30.

56 NIGHTINGALE 2012, 62.

57 WHEELER 1886, 8–10.

58 VEEVERS 2015, 180.

59 RAJ 2016, 250.

60 RAJ 2016, 250.; PENNY 1904, 99.

is a saját vallását követte és a vegyes házasságok által sem növekedett an angol protestánsok száma.⁶¹ A Társaság nem tudta támogatni, nem tudott angol nőket „toborozni” alkalmazottainak és így az anglikán, protestáns számok azáltal is csökkentek, hogy az emiatt is kötött vegyes házasságok során született gyermekek nem feltétlenül az angol vallásban nevelkedtek.⁶² Ahhoz, hogy a lakosságban növekedjen a protestánsok száma különböző megoldásokat próbáltak ki az angolok. Az egyik ilyen az volt, hogy a vegyes házasságokból született fiúgyermekeknek két pagodát (itt pénznem) adtak, ha az Úr napján elmondták a katekizmust – a lánygyermekről itt nem tettek említést.⁶³

Az 1688-1689-es angliai dicsőséges forradalom után a megerősödő parlament és az új uralkodók (III. Orániai Vilmos és felesége II. Mária) helyzete több aspektusból rendezetlen maradt. Pont egy ilyen helyzet volt az Angol Kelet-indiai Társaság kérdése. Eddig a külföldi kereskedelemmel foglalkozó társaságoknak a kiváltság levelét, monopóliumát királyi fenség adta ki, most a parlament is igényt tartott eme jogra.⁶⁴ A parlament egy része, hogy érvényesítse erejét, egy új társaságot támogatott, melynek már a parlamentnek is megfelelő kiváltságlevelét adhatnak ki. A parlament által kiadott „vádlista”a 13 cikkely, mely több szempontból megkérdőjelezi a Társaság működésének jogosultságát, kiváltságainak hatásköreinek túllépéseit. A Társaság cikkelyként válaszol a vádakra, és itt amellet, hogy érvel a kelettel kapcsolatos tudásukkal, kapcsolataikkal, ismereteikkel, tapasztalataikkal, a létrehozott önkormányzatukban jelen lévő zsidók és a településen lévő örmény kereskedelmi diaszpórával való kapcsolatait is megvédi.⁶⁵

A parlament, a király és a Társaság közti vita elhúzódott. Az 1690-es évek elején több éves egyezkedések után a régi Társaságnak kiadták a felmondási határozatot, de az új társasággal évekig párhuzamosan működött, míg végül 1709-ben egyesültek a társaságok, létrehozva a már sokkal jobban hírhedt, expanzív Egyesült Brit Kelet-indiai Társaságot.⁶⁶

A Társaság sokszor élt azzal az érvel, – aminek alapja is volt – hogy a Társaság Indiában szolgáló alkalmazottai, ottani ága, az ázsiai, indiai szokásokat, helyzeteket, elitet, vallási színteret sokkal jobban ismeri, mint bármelyik más angliai „külsős” (nem társasági) – mint például a parlament tagjai.⁶⁷ Ezért még ha a „londoni ág” és az angol szintéren még (habár nem a kezdetektől) meg is volt a vágy, akarat, hogy az indiai területeken élő népességet megtérítsék, a konkrét helyszínen lévők, akarva, akaratlanul sem voltak ugyanezen a véleményen.

Összegezve, az Angol-, Brit Kelet-indiai Társaság madrászi és londoni vallási mentalitásának kettőssége, különbözősége az európai és az indiai szubkontinenseken lévő különböző kulturális, vallási, társadalmi szokásokból adódott, valamint a távolság és a Társaság Indiába helyezett alkalmazottai adaptív képességeinek, flexibilitásának, „autonómiájának” volt köszönhető.

61 JOHNSTON 2015, 51.

62 *East India Company* III. pp. 13–14.

63 PENNY 1904, 73.

64 BOHUN 1993, 65.

65 *East India Company* I. p. 2

66 *East India Company* II p. VII

67 *East India Company* I. p. 3

BIBLIOGRÁFIA

- ASLANIAN, Sebouh David: *From the Indian Ocean to the Mediterranean: The Global Trade Networks of Armenian Merchants from New Julfa*. University of California Press, California, 2011
- ASLANIAN, Sebouh David: *Julfan Merchants and European East India Companies: Overland Trade, Protection Costs, and the Limits of Collective Self-Representation in Early Modern Safavid Iran*. In: KONDO, Nobuaki (ed.): *Mapping Safavid Iran*, Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, 2015 pp. 189–222
- BARLOW, Glyn: *The Story of Madras*. Humphrey Milford Oxford University Press, London, 1921
- BOHUN, James: *Protecting Prerogative: William III and the East India Trade Debate, 1689-1698*. In: HACKETT, Christopher (ed.): *Past Imperfect*, Vol II. University of Alberta, 1993 pp. 63-86
- BOWN, Stephan R.: *Merchant Kings: When Companies Ruled the World, 1600-1990*. St. Martin's Press, New York, 2010
- East India Company (I.): A Reply on behalf of the Present East-India Company, to a paper of complaints, commonly called, The Thirteen Articles delivered by their Adversaries, to the Members of the Honourable House of Commons*. London, 1698. <http://downloads.it.ox.ac.uk/ota-public/tcp/Texts-HTML/free/A57/A57014.html> (2019.01.03)
- East India Company (II.): List of Factory Records of the late East India Company, Preserved in the Record Department of the India Office*. London, 1897 <https://archive.org/details/listoffactoryrec00grea/page/n2> (2018.11.12)
- East India Company (III.): Notes On and Extracts From the Government Records in Fort Saint George, Madras, Public Department, Public Consultation, From 1679-80 to 1680-81, Vol. IV.*, H. Morgan at the Government Press, Madras, 1873 <https://archive.org/details/cu31924023929718/page/n7> (2018.11.25)
- ELTON, G.R.: *Reform and Reformation: England 1509-1558*. Edward Arnold, London, 1977.
- ERIKSON, Emily: *Between Monopoly and Free Trade: The English East India Company, 1600-1757*. <https://warwick.ac.uk/fac/arts/history/ghcc/eac/intranet/yalemay2013/erikson.pdf> (2019.02.28)
- FISCHEL, Walter J.: *The Jewish Merchant-Colony in Madras (Fort St. George) During the 17th and 18th Centuries. A Contribution to the Economic and Social History of the Jews in India*. In: *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 3., No. 2 (1960, Aug.), Brill, pp. 175–195.
- FROWDE, Henry (ed.): *Imperial Gazetteer of India*. Vol. II., Clarendon Press, Oxford, 1909. http://dsal.uchicago.edu/reference/gazetteer/pager.html?volume=2&objectid=DS405.1.I34_V02_001.gif (2016.11.15)
- FRYER, John: *A New Account of East-India and Persia*. in *Eight Letters. Being Nine Years Travels, Begun 1672. And Finished 1681. Containing Observations made of the Moral, Natural, and Artificial Estate of Those Countries: Namely, of their Government, Religion, Laws, Customs. Of the Soil, Climates, Seasons, Health, Diseases. Of the Animals, Vegetables, Minerals, Jewels. Of their Housing, Clothing, Manufactures, Trades, Commodities. And of the Coins, Weights, and*

- Measures, Used in the Principal Places of Trade in Those Parts*, Rose and Crown, London, 1698;
- Accessed: British Library: Printed Collections, W 3856, in Qatar Digital Library https://www.qdl.qa/archive/81055/vdc_100023545053.0x000001 (2018.09.21)
- HAMILTON, Alexander (Foster, Sir William ed.): *A New Account of the East Indies*. Vol. 2., The Argonaut Press Empire House, London, 1930 [Original: John Mosman, Edinburgh, 1727] <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.503139/page/n5> (2018.09.21)
- JOHNSTON, Patricia Racann: *The church on Armenian Street: Capuchin friars, the British East India Company, and the Second Church of Colonial Madras*. PhD thesis, University of Iowa, 2015.
<https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5702&context=etd> (2019.01.26)
- KIRKLAND, James Ray: *Armenian Migration, Settlement and Adjustment in Australia with Special Reference to the Armenians in Sydney, Australia*. 1980
- LEWIS, Robin Jared: *Sati and the Nineteenth-century British Self*. In: Hawley, John Stratton: *Sati, the Blessing and the Curse: The Burning of Wives in India*, Oxford University Press, New York, 1994, 72-79 pp.
- MAKEPEACE, Margaret: *East India Company Trade in West Africa* (2016.01.20). <https://blogs.bl.uk/untoldlives/2016/01/east-india-company-trade-in-west-africa.html> (2018.10.30)
- MUTHIAH, S.: *A Town Called George*. In: LAKSHMI, C.S. (ed.): *The Unhurried City: Writings on Chennai*. Penguin Books India, New Delhi, 2004 pp. 27–49.
- NIGHTINGALE, Carl H.: *Segregation: A Global History of Divided Cities*. University of Chicago Press, Chicago, 2012.
- O'CONNOR, Daniel: *The Chaplains of the East India Company, 1601–1858*. Continuum International Publishing Group, London, 2012.
- PENNY, Frank: *The Church in Madras, Being the History of the Ecclesiastical and Missionary Action of the East India Company in the Presidency of Madras in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Smith, Elder, & Co., London, 1904
- POOLE, Thomas: *Reason of State: Law, Prerogative and Empire*. Cambridge University Press, Cambridge, 2015
- RAJ, Kapil: *From Merchants to Imperial Bureaucrats? Territorial Administration and the East India Company, Seventeenth-Nineteenth Centuries*. In: GARAVAGLIA, Juan Carlos – BRADDICK, Michael J. – LAMOUREUX, Christian (eds.): *Serve the Power(s), Serve the State: America and Eurasia*, Cambridge Scholars Publishing, U.K., 2016 pp. 244–274.
- REID, D. M. (Col.): *The Story of Fort St. George*. Diocesan Press, Madras, 1945.
- VEEVERS, David: *The Contested State: Political Authority and the Decentred Foundations of the Early Modern Colonial State in Asia*. In: PETTIGREW, William A. – GOPALAN, Mahesh (eds.): *The East India Company, 1600-1857: Essays on Anglo-Indian Connection*. Routledge, New York, 2015 pp.175–192.
- WHEELER, James Talboys: *India Under British Rule from the Foundation of the East India Company*. Macmillan and Co., London, 1886 <https://archive.org/details/indiaunderbritis00wheerich/page/n6> (2019.02.19)
- ZUKAS, Alex: *Port Cities in the Maps of Herman Moll, 1700-1730*. World History Connected, February 2016 . http://worldhistoryconnected.press.uiuinois.edu/13.1/forum_zukas.html#_edn14 (2019.02.07)

NOÉMI HARDING

THE ENGLISH EAST INDIA COMPANY AND ITS DUALITY IN RELIGIOUS MENTALITY
IN THE 17TH CENTURY

This article aimed to present the duality, parallelism of mentality towards religion within the English India Company during the 17th century in Fort Saint George, Madras (today's Chennai) settlement in India and the London headquarters. In London during the 1680s the Company sought to convert the non-Christian population and the Propagation of Christianity program was founded which taught local languages and helped translate several religious works. But contrary to the European sphere where the Muslim Ottoman Empire was a huge challenge, in India vast territories were under the rule of Muslim dynasties. The Company's employees had relative autonomy in the East Indies and India, this probably played a role in not to push the Christian conversion „plan“. The Company did employ priests for every day spiritual guidance.

Madras was a relative multicultural, multiethnic settlement with populations all able more or less to practice their religion and thus being a paradox medley of religious tolerance, segregation, racism in a multicultural atmosphere.

To summarize, the English East India Company's duality in religious mentality comes from the differences in the cultural, religious surroundings, social traditions, as well as the vast distance and the adaptive skills, flexibility and „autonomy“ of the Company's employees in India.

MARTON JÓZSEF

MÁRTON ÁRON PÜSPÖKSÉGÉNEK ELSŐ ÉVE (1939)

Minden Márton Áronról szóló életrajz vagy tanulmány kihangsúlyozza, hogy az új főpásztor nehéz történelmi korszakban került a gyulafehérvári püspöki székbe; és pedig a királyi diktatúra és a 2. világháború kezdetén, illetve amikor felerősödött a térségben mindig jelenlévő román nacionalizmus. Ebben az emberpróbáló időszakban kellett kormányoznia nemcsak a gyulafehérvári, hanem a Szatmár-váradai egyesített egyházmegyét is, és ugyanakkor nem zárkozott el népének szellemi-kulturális életközelmétől sem.

Tanulmányomban a háromhónapos kormányzói időszakára és püspökségének első évére, az 1939. évre szorítkozom.

Püspöki kinevezését apostoli kormányzói megbízása előzte meg akkor, amikor már belefáradt az anyagilag csődbejutott kolozsvári Szent Mihály egyházközség adminisztrálásába. Nemcsak a súlyos anyagi kölcsönök rendezésének ügyei nyomasztották, hanem dr. Hirschler József előd-plébános bizalmasainak (főleg dr. Péterffy Jenő ügyvéd és apósa, László Endre bankigazgató) áskálódásai is, akik nyíltan hűtlen anyagi kezeléssel vádolták meg.¹ Már 1938. március 14-én felmentését kérte a kolozsvári plébánia adminisztrálása alól, és a plébánosválasztás kiírását szorgalmazta az egyházközség gördülékenyebb vezetése érdekében.² E közben Péterffy Jenő választmányi tag vádiratot szerkesztett Márton Áron ellen, amit megküldött a gyulafehérvári székeskáptalannak, és Alexandru Cisar bukaresti érseknek is hivatalos formában benyújtani kívánta.³ Vorbuchner Adolf püspök vette védelmébe hűséges és lelkiismeretes papját; Cisar bukaresti érseknek tájékoztatásul ismertette a kolozsvári Szent Mihály egyházközség anyagi helyzetét, a holland-kölcsön ügyét, és ennek megoldásában Márton Áron szerepét. Sikeresnek minősítette az egyházközségben kifejtett munkáját: „az adóügyek teljes egészében rendeztetek, a holland-kölcsön rendezése a legjobb úton van... Az egyházközség normális költségvetéssel dolgozik és a legjobb takarékosággal minden kötelességének eleget tesz.”⁴

A belső és külső provokációk között Márton Áron h. plébános lelkiismeretesen véggezte lelkipásztori szolgálatát, akit 1938. aug. 14-én a Szent Mihály egyházközség köztestülete plébánosává is választott.⁵ Egy hétre rá, aug. 21-én Vorbuchner Adolf püspök

1 Gyulafehérvári Érseki Levéltár (továbbiakban: GYÉL): Num. 783–1938.

2 GYÉL: Num. 783–1938.

3 GYÉL: Num. 768–1938.

4 GYÉL: Num. 768–1938.

5 GYÉL: Num. 2068–1938.

kinevezte kolozsvári Szent Mihály egyházközség plébánosának, Kolozs-dobokai kerületi főesperesének és gyulafehérvári székesegyházi kanonoknak.⁶

Ekkor nagyon felgyorsultak Márton Áron körül az események. Szept. 10-én Bécsben meghalt Vorbuchner Adolf gyulafehérvári megyéspüspök. A bukaresti apostoli nunciatura azonnal akcióba lépett, telefonon értesítette a gyulafehérvári püspöki irodát, hogy a székeskáptalan nem választhat káptalani helynököt,⁷ mert az egyházmegye vezetéséről a Szentszék külön fog intézkedni. De hiába a nunciusi-tiltás, hiába Zomora Dániel nagyprépost józan figyelmeztetése, dr. Fejér Gerő kanonok az egyházmegye élére mindeképpen káptalani helynököt akart választani. A Szentszék pedig szept. 14-én Márton Áront a gyulafehérvári egyházmegye ap. kormányzójává nevezte ki.⁸ Márton Áron visszafogott és szerény magatartására jellemző, hogy bár tudatában volt kormányzói kinevezésének, Vorbuchner Adolf püspök temetésén (szept. 16-án) a székesegyházban a kanonokok között elvegyülve vett részt. Andrea Cassulo nuncius egy hétre rá megküldte apostoli kormányzói kinevezését. Mártán Áron *szeptember 22-én* szentszéki kinevezési okiratát bemutatta a székeskáptalannak, s ezzel hivatalosan átvette az egyházmegye vezetését.⁹ Közben gondoskodott a kolozsvári Szent Mihály egyházközség adminisztrálásáról, ideiglenesen Veress Ernőre bízta.¹⁰ De a gyulafehérvári püspökség zilált anyagi helyzetére való tekintettel a Szentszék úgy intézkedett, hogy püspökként is a kolozsvári Szent Mihály plébánia javadalmát három évig élvezhette.¹¹

Márton Áron kormányzói kinevezéséről azonnal értesítette a vallásügyi minisztert, és az elismerés helyett megkapta az első miniszteri galuskát: Bukarestből nehezményezték, hogy a Vatikán ebben az ügyben előzetesen nem egyeztetett a román kormánnyal.¹² A szept. 29.-i kolozsvári plébániai beiktatását is felrótták neki, mert azt kormányzói beiktatásnak vélték. A püspöki kancelláriának kellett igazolnia, hogy semmilyen törvénytelenység nem történt, a konkordátum paragrafusait nem hágták át.

Kormányzói kinevezését sokan lereagálták, elsőik között találjuk szülőfaluja (Csíkszentdomokos) plébánosának, Boga István nevét, aki „atyafiságos szeretettel” köszöntötte az új kormányzót. Még az egyházmegye egyik legintrikusabb papja, Salati Ferenc is – kissé irigykedve – tisztelgett; szerinte Márton Áron „gyors iramú emelkedésével kivételes célja van az isteni Gondviselésnek.” Akárcsak Kaifás az Úr Jézus megváltói tettét, Salati is szarkasztikus megjegyzésével megjövendölte Márton Áron életének további alakulását.

Márton Áront a köszöntések mellett az egyházmegye gondja kötötte le. Első intézkedésében kénytelen megvédeni szeretett püspökelődje, Mailáth G. Károly, becsületét a püspöki törzsvagyon és egyéb tisztázatlan peres ügyekben. Az anyagi vonatkozású kérdésekben nagy segítségre lelt dr. Gyárfás Elemér egyházmegyei tanács (státus) elnök, szenátor személyében, aki gazdasági szaktudásával szívvel-lélekkel állt melléje. Amikor 1938 októberében Hirsch Mihály dési fakereskedő kártérítési pert helyezett kilátásba a Mailáth püspök idejében lebonyolított vásár miatt, dr. Gyárfás Elemér tájékoztatásával a püspöki törzsvagyonból jogtalanul részesülni kívánó Hirsch Mihályt Márton Áron nem

6 GYÉL: Num. 2553–1938; 2554–1938; 2555–1938.

7 Gyulafehérvári Káptalani Levéltár: Num. 318–1938.

8 GYÉL: Num. 2916–1938.

9 GYÉL: Num. 2916–1938.

10 GYÉL: Num. 2925–3198.

11 Gyulafehérvári Káptalani Levéltár: Num. 99–1939.

12 GYÉL: Num. 2916–1938.

tekintette olyan jogi személynek, akivel szemben kötelezettsége lenne a gyulafehérvári püspökségnek.¹³ Iosif Lobontiu ügyvéddel tudatta, hogy semmi jogviszonya nincs a Mailáth püspökkel pereskedő Hirschl Mihállyal.¹⁴ Továbbá mindent megtett az évtizedek óta húzódó konverziós veszteségek állami kárpótlásának visszanyerése érdekében; irodájával kimutatást készíttetett a veszteségekről, dr. Nagy László jogtanácsost felhatalmazta, hogy képviselje az ügyet. Bár a konverziós veszteségek kárpótlására kevés esély mutatkozott, „minden lépést megteszek jogaink biztosítása érdekében.”¹⁵

Apostoli kormányzóként az anyagi gondok mellett nem hanyagolta el a lelkipásztori jellegű munkát. Tisztelettel ajánlotta a Nőszövetség szervezésében a falusi és gazdasági tanfolyamot a nők részére.¹⁶ Felhívta a plébánosok figyelmét, hogy ha az állami hatóságok zaklatják az egyháztanácsi és vallási egyesületek összejöveteleit, jelentsék neki.¹⁷ Kolozsváron részt vett az egyetemi ifjúság adventjén. Lelkipásztori kötelezettségeik teljesítésére utasította a papságot: akik ez évben nem tettek eleget e béli kötelezettségüknek, dec. 31-ig végezzék el és erről igazolást küldjenek az Egyházmegyei Hatósághoz.¹⁸ Elrendelte, hogy a plébániákon és egyéb egyházi intézményekben megszervezzék a Pápai Missziós Műveket.¹⁹

1938. dec. 22-én Andrea Cassulo bukaresti nuncius táviratilag Márton Áront magához rendelte, nyilván püspöki kinevezésével kapcsolatban. Mert két nap múlva a rádió hullámhosszán közlik a nagy hírt: Márton Áront XI. Pius pápa gyulafehérvári megyéspüspöknek nevezte ki. Határtalan öröm hatotta át Erdélyt, személyéhez nagy reményt fűztek a lelkes köszöntők. A tordai gör. kat. pap, Coriolan Sabău magyar nyelven osztotta meg örömét és tapintott rá a valóságra: „Ritkán váltott ki ekkora örömet a hívek lelkében egy püspöki kinevezés, mint amilyent kíváltott a jelenlegi.”²⁰ A gratuláló dr. Gyárfás Elemér szenátornak válaszolva már önmagáról is ír Márton Áron: „Tudatában vagyok erőim gyengeségének és a reám bízott feladat és felelősség súlyának, különösen körülményeink közt és az egyházmegye mostani válságos anyagi helyzetében. Kötelességemnek tartom mégis, hogy vállalam a munkát és felelősséget testvéreimért, kiknek Isten akarata vezetőjükké és atyjukká tett. Kérem Nagyméltóságod jóakarátát magam és egyházmegyéim számára.”²¹

A köszöntők örömebe ürmös is vegyült. Voltak papok, akik keserű szájjal vették tudomásul Márton Áron püspöki kinevezését, dr. Fejér Gerő kanonok, Salati Ferenc lengyelfalvi plébános és mások. Mivel az új püspök a székelyudvarhelyi főesperes kérésére atyai jóságát gyakorolva egy lengyelfalvi hívőt feloldott a személyi interdiktum alól, hogy szentségekhez járulhasson, Salati Ferenc plébános „a Heródes-híveket megértő; a plébániák felforgatásában és lelkipásztorok agyonnyomorgató gyalázásában segédkező püspöknek” nevezte Márton Áront.²² De azért kevés és elenyésző volt az ilyenszerű hang.

13 GYÉL: Num. 385–1938.

14 GYÉL: Num. 3849–1939.

15 GYÉL: Num. 3669–1938.

16 GYÉL: Num. 2495–1938.

17 GYÉL: Num. 3020–1938.; Szerk. MARTON József: *Márton Áron hagyaték* 11, 21. – továbbiakban MÁH (1–10. kt. 2005–2014. Mentor Kiadó Marosvásárhely; 2015–, Pro-Print Kiadó Csíkszereda)

18 GYÉL: Num. 2746–1938.

19 GYÉL: Num. 3599–1938.

20 GYÉL: Num. 250–1939.

21 GYÉL: Num. 250–1939.

22 GYÉL: Num. 24–1939.

A sok meglehangú köszöntésre a püspököknek válaszolnia kellett. Ebben segítette az irodája, de legtöbb esetben személyesen válaszolt. A szárhegyi egyházközség képviselőinek írta: „Jól esett a ragaszkodás, a megértés, a biztatás – mindenért köszönetet mondok, őszinte szívvel. Az én életem, úgy, mint eddig, szeretett népemé. Tudom, addig erős, eredményes, amíg a segítő jó Isten kegyelme s népem megértő szeretete van velem.”²³

Márton Áron gondolt azokra is, akik valamilyen ok miatt nem köszönthették. Róluk sem feledkezett meg. Sokat mondó az őt pappászentelő beteg püspökének, Mailáth G. Károlynak küldött levele, amelyben bejelentette püspökké szentelésének időpontját: „Kérem Kegyelmes jó Atyámat, emlékezzék meg rólam imáiban, hogy az Úrnak méltó és munkás apostolává lehessenek, és Erdélyben, amely Mailáth püspök nevével és szellemével elválaszthatatlanul össze van kapcsolva, gyenge erőmmel, de őszinte akarattal folytathassam oly mélyen lelki munkájának örökségét. Kegyelmes jó Atyám áldását alázattal kéri hűséges fia.”²⁴

Márton Áron nem merült el a köszöntésekben, inkább a főpásztori munkába vetette bele magát. Felszenteléséig – a szervezői munkán túl – a kormányzói nehéz ügyek kötötték le az erejét és idejét. A politikai pártok felszámolása után létrejött a „Nemzeti újjászületés frontja” egyetlen párt. Népe érdekében a kinevezett püspök kénytelen volt bekapcsolódni a belépés érdekében folytatott tárgyalásokba; a papságot türelemre intette és ígérte, hogy a tárgyalások befejezése után az egységes magatartásra vonatkozóan pontos utasítást fog adni.²⁵ Továbbá nem hagyta ki a január végére tervezett romániai katolikus püspökök konferenciáját sem, ahol a *Patrimonium Sacrum* ügye került tárgyalásra. Bár ő sem volt teljesen tisztában a kérdéssel, ezért a püspöki levéltárból az idevágó okmányokat az 1921. évi agrárreformtól kezdve kikerestette; azokat áttanulmányozta, hogy tisztán látva képviselhesse és védhesse az egymázmegye anyagi érdekét. A *Patrimonium Sacrum*ot a görög. kat. és latin kat. püspökök jogkörébe az 1927-es Konkordátum ítélte, mely az 1921. évi kisajátított püspökségi, székeskáptalani, státusi, papneveldei intézmények földje/erdeje utáni értékpapirokból (rentékből) állott össze. A nagyobbbrészt nagyváradi és gyulafehérvári püspöki intézmények kisajátított, tehát magyar jellegű, birtok után kapott értékpapirokból keletkezett *Patrimonium Sacrum* sorsa (létszámuk miatt: 7/3) a román nemzetiségű püspökök döntés-jogkörébe került. Ezért vett részt 1939. jan. 25-én a bukaresti nunciatúrán tartott katolikus püspökök konferenciáján.²⁶

Még püspökké szentelése előtt az anyagi gondok mellett a lelki és személyi ügyekre is odafigyelt: a cserkészlet működésére,²⁷ a hitvallásos iskolák színvonalának emelésére,²⁸ a serdülő ifjúság valláserkölcsei nevelésére,²⁹ a csíksomlyói Egészségház helyzetére,³⁰ a hívek szellemi érdeklődésére (milyen újságokat, könyveket olvasnak), az államilag jogtalanul diszkriminált papok államsegély-ügyére, a papi hittanárok nyugdíjügyére.³¹ S ami neki is fájt, febr. 3-án minisztériumi kényszer nyomására kénytelen

23 GYÉL: Num. 3855–1939.

24 GYÉL: Num. 250–1939.

25 GYÉL: Num. 25–1939.

26 GYÉL: Num. 348–1939.

27 GYÉL: Num. 5175–1939.

28 GYÉL: Num. 5151–1939.

29 GYÉL: Num. 5168–1939.

30 GYÉL: Num. 189–1939.

31 GYÉL: Num. 522–1939.

kiadni a „Sajnálatos”-szóval kezdetű zsidók megkeresztelésének szigorítására vonatkozó körlevelét.³²

Január végén több esetben fordult dr. Silviu Dragomir nemzeti kisebbségi miniszterhez. Jogtalannak és „törvényellenesnek” minősítette Minier Albert gyimesbükki káplán államsegélyének megvonását csupán azért, mert román állami iskolába kényszerített magyar gyerekeket magyarul tanított hittanra. Különben ez az ügy évvégéig elhúzódott, nov. 28-án az államsegélytől megfosztott káplán védelmében ismételten megerősítette a kisebbségi miniszternek: „azt róják fel neki bűnül, hogy magyar gyermekeknek magyarul tanítja a hittant.”

Hasonlóképpen nemzeti diszkriminációnak tekintette Lokody Gáspár túri plébánosnak bíróság elé állítását olyan címen, hogy ’eldugott’ egy ikont (pedig azt a templomban őrizték), melyet valamelyik plébánoselődje ajándékozta a templomnak.³³ Továbbá jan. 30-án a vallásügyi miniszterhez címzett iratában kifejezi méltatlankodását, hogy egyházmegyéjében a rendőrség több egyházközségben zaklatja az államilag is jóváhagyott szabályzat szerint működő tisztán vallásos egyesületeket.³⁴

Az intenzív főpásztori munkát abbahagyni kényszerült, mert a febr. 12-ére beprogramozott püspökké szentelése előtt lelkileg is fel akart készülni. Február 3–10 között egyhetes lelkigyakorlatra vonult vissza a brassói ferences kolostorba, ahol szentgyónását a szentéletű Csiszér Elek ferences házfőnöknél végezte el.

Csendes magányából alig tért vissza gyulafehérvári rezidenciájára, az egyetemes egyházat érintő szomorú hír várta: febr. 10-én meghalt XI. Pius pápa. Felmerült a kérdés: lehetséges-e püspökszentelés, amikor ravatalon van a pápa? Andrea Cassulo bukaresti nuncius határozottan döntött, tekintetbe véve az előkészületeket, igent mondott.

Márton Áron szentelése előtti napon Kolozsvárra utazott, ahol még részt vett a Romániai Magyar Népközség alakuló ülésén. Másnap, a hideg februári püspökszentelési nap lelkeket melengető és felejtethetetlen élmény volt a részt vevők és a távollevők számára egyaránt.

A püspökké szentelését követő időszakban a gyulafehérvári irodát a főpásztort köszöntő levelek és táviratok ismét elárasztották. Ezekből egyet szeretnék részletesebben is idézni, még pedig az „Új Cimbora” főszerkesztőjének, az unitárius vallású Teleky Ferenczy László Marcella köszöntőjét:

„...Kegyelmes Uram, felszentelésének felemelő szép ünnepélye alkalmából az ünneplők sorába állnak az Új Cimbora kis olvasói is, az erdélyi magyar gyermekek, s kívánják, hogy Kegyelmességedben a székely püspököt, az igaz magyart minden kegyelmével árássza el a jó Isten. - A magyar gyermekek, ha nem ismerik még fel ma ésszel, hogy mit jelent Márton Áronnak, a püspöknek élő valósága, de hallják a családban, hallják a nagyoktól, hogy – ’hála Istennek, végre jó magyar püspökünk van. Mégis csak más lesz az ő keze alatt a nép sorsa is.’ A gyermek hallja ezeket a megjegyzéseket és nem felejt el. S a lelkükben keletkezett jó érzés áthullámszik hozzánk is, nagyokhoz. Mi már tudjuk, hogy mit jelent az, hogy Márton Áron lett Erdély püspöke... Mi, Erdély magyarjai, úgy tekintünk most Kegyelmességedben drága vérünkre, a székely püspökre, aki füledt és áporodott levegőjű magyar életünkbe új szint, frissességet, új életet hoz majd. - S most, hogy ünnepel egész Erdély magyarsága, valláskülönbség nélkül, az ünneplők közé felso-

32 GYÉL: Num. 376–1939.; MÁh 11, 38–40.

33 GYÉL: Num. 221–1939.

34 GYÉL: Num. 321–1939.

rakoznak az erdélyi magyar gyermekek is, a kis cimborák, Bukovinából, Konstancából, Bräilából, Bukarestből és szerte Erdélyből, ahová csak jár ez a kis magyar újság... s kéri, hogy felkent tisztségében se felejtkezzék meg róluk. Hajoljon le hozzájuk az eddigi szeretetével, s legyen patrónusuk, legyen ezután is jó barátjuk.”³⁵

Dr. Ferenczy Zsigmond református vallású parlamenti képviselő már-már bálványozza Márton Áront. Bukarestből mind a négy történelmi magyar egyházi vezetőnek megküldötte memorandumát az erdélyi magyar nép életét irányító 12 alapelvéről. Számára Márton Áron állásfoglalása a meghatározó, mert „Benned minden magyar megbízik. És Tőled sokat remél. Benned látjuk megtestesülve a tiszta népi eszményt. Ez elég kereszt, de dicsőséges.”³⁶ Márton Áron baráti hangnemben válaszolt Ferenczy Zsigmond képviselőnek, de világosan kimondta: a „politikában az egyháziak s elsősorban a püspök tartózkodják.”³⁷

A gyulafehérvári kispapjaihoz intézet sorai programjellegűek: „Kedves Fiaim! A beérkező sok üdvözet, meleg szeretet, mellém-állás között örömömre szolgált a ti megemlékezések, derűs, örvendező sorok. Köszönöm nektek a sorokat, külön köszönöm a munkátokat, fáradságokat, amellyel emeltétek felszentelésem fényét. Kicsiny a csapatotok, de bízom bennetek, hogy lelkesedésetek, becsületes munkavállalásotok, őszinte jóakarotok pótolja azt a számot, amely emberi számítás szerint talán hiányzik a krisztusi szántóföldek megművelésére. Bizalmat nyertek, ma belétek helyezem bizalmamat s remélem, hogy munkámban egy emberként talállak magam mellett mindannyiokat.”³⁸ Márton Áron szemefényének tekintette a Teológiát. Mindent megtett, hogy a jövő papjai a kor elvárásainak megfelelően lelki-szellemi képzésben részesüljenek. A tanrendben azonnal egy új tantárgy, a lelkipásztori néprajz, bevezetését kezdeményezte. A Papnevelő Intézet tanári karát felkérte, hogy a kifejezetten teológiai tantárgyak mellé dr. György Lajos egyetemi tanár bevonásával megszervezzék a néprajzkutatását. Köszönettel fogadta Szabó T. Attila egyetemi tanár javaslatát is a falu műveltség-kincsének ismertetésére, néprajzi gyűjtőmunka végzésére vonatkozóan a Papnevelő Intézetben.³⁹ Márton Áron azt szerette volna elérni, hogy a kispapokat szakszerű gyűjtő munkával ráneveljék arra, hogy majd, mint lelkipásztorok a népi vallásos szokásokat helyesen kezeljék, és azok tisztaságára ügyeljenek.⁴⁰

Örömmel fogadta az egyházmegyei papok köszöntéseit is. A levélben tisztelgő papjainak megköszönte gratulációikat, ugyanakkor az ünnepi hangulatból a hétköznapiakra irányította figyelmüket, a mindennapi munka hűségese felvételére bízta őket: „Jól esett és örömömre szolgál, hogy munkatársaim szeretettel fogadnak. Remélem, hogy a szürke hétköznapiok terén is együtt szolgáljuk töretlen erőnkkel hivatásunkat.”⁴¹ Jó pásztorként nem szűnt meg hivatásukban erősíteni, kötelességteljesítésükre figyelmeztetni papjait. Szorgalmazta a közös lelkipályaköltést.⁴² Az előforduló hiányosságok miatt arra kérte őket, hogy legnagyobb odafigyeléssel gondot fordítsanak a legméltóságosabb Oltá-

35 GYÉL: Num. 250–1939.

36 GYÉL: Num. 1373–1939.

37 GYÉL: Num. 2329–1939; MÁh 14, 30–31.

38 GYÉL: Num. 250–1939.

39 GYÉL: Num. 1421–1939; MÁh 5, 71–72.; MÁh 14, 29–30.

40 MÁh 5, 71–72.

41 GYÉL: Num. 250–1939.

42 GYÉL: Num. 1192–1939.

riszentség anyagára.⁴³ A pap és egyházi alkalmazottak közötti feszültségek elkerülése végett újra rendezte a plébániák anyagi helyzetét; központilag szabályozta az 1921. évi agrárreform-kisajátítása után az egyházközségek javadalmát képező papi, kántori, harangozó-sekrestyési földek elosztását.⁴⁴

Az igazságtalanul hadbíróság elé állított papjának, Lokody Gáspár túri plébánosnak pere ügyében már püspökké szentelése másnapján ismételten dr. Gyárfás Elemér szenátorhoz fordult, hogy „szegény paptestvérünk védelmét szíveskedjék elvállalni.”⁴⁵ Minden igyekezete ellenére Lokody Gáspárt két hónapra letöltendő börtönbüntetésre ítélték, de a fellebbezési tárgyalásán végül is a vád alól felmentették.⁴⁶

Az 1939. esztendő végig húzódott a Konkordátumot kiegészítő 1932. évben létrejött Accord óta függőben maradt róm. kat. egyházi intézmények jogi helyzete, ill. kisajátított vagyona, főleg a Státus sok perének megoldásra váró kérdése. A román kormány is szerette volna rendezni a függőben lévő vitás róm. kat. egyházi ügyeket. A két állami és két egyházi személyből összetevődő jogászbizottság körül – egyházi részről – szinte az 1939. éven áthúzódó nézeteltérés, helyesebben vita alakult ki Márton Áron és az öt püspökké szentelő Andrea Cassulo nuncius között. A háttérben a görög katolikus püspökök manővereztek, befolyásolták a nunciust az egyházi bizottság összetételének kialakításában, mert mindenképpen részesülni akartak a róm. kat. egyház (főleg: státusi) vagyonából. Érdekességgént említem meg, hogy dr. Silviu Dragomir ortodox vallású nemzeti kisebbségi miniszter – az egyházi bizottság létrehozásában – Márton Áron elképzelését támogatta. Amikor a nuncius Anton Durcovici bukaresti ált. helynököt (akinek semmi köze nem volt az erdélyi róm. kat. egyházi ügyekhez) és egy gör. kat. kanonokot jelölt az egyházi bizottságba, Márton Áron bizalommal, de határozottan fellépett és kérte Excellenciáját, „kegyeskedjék az ügyet ismét fontolóra s esetleges eltérő elhatározását revízió alá venni, s a jogász szakbizottság két tagjául az általunk javasolt jogászokat akceptálni.”⁴⁷ Végül a sok huzavona után Cassulo nuncius a bizottságba dr. Gyárfás Elemért jelölte Anton Durcovici mellé, aki különben – Gyárfás szerint – becsületesen küzdött az erdélyi római katolikusok ügyéért.⁴⁸ Gyárfás Elemér minden ülészakról, a megoldásra váró erdélyi katolikus egyházi kérdések fejleményeiről rendszeresen tájékoztatta püspökét, aki nagy figyelemmel és véleménynyilvánításaival kísérte a tárgyalásokat.⁴⁹ Kötetnyi iratanyagot tesz ki Márton Áron és dr. Gyárfás Elemér közti levélváltás az 1939. esztendőből.⁵⁰ A tárgyalások a következő esztendőben is folytatódtak, és csak 1940 áprilisában jutottak valamelyest nyugvópontra.⁵¹

Márton Áron Gyárfás Elemér segítségét kérte a katonai előképzősök (premilitarok) misehallgatása ügyében. Az 1937-ben megjelent törvény 35 vasárnapra kötelezte a premilitarokat istentiszteletre. A törvényt a csíki állami iskolák görögkeleti tanítói olyanformán hágták át, hogy a katonai képzésre vasárnap berendelt ifjakat általában reggel héttől délután háromig gyakorlatoztatták és nem engedték őket róm. kat. szentmisére;

43 GYÉL: Num. 591–1939.; MÁh 11, 46–48.

44 GYÉL: Num. 532–1939.

45 GYÉL: Num. 221–1939.

46 GYÉL: Num. 221–1939.

47 MÁh 15, 45.

48 GYÉL: Num. 586–1939.

49 GYÉL: Num. 586/1–1939.; MÁh 14, 32–35.

50 MÁh 15, 32–70.

51 GYÉL: Num. 14–1939.

sőt az is előfordult, hogy ortodox istentiszteletre vezényelték. A csíki papság 1938-ban Márton Áron kormányzóhoz fordult, hogy a minisztériumnál járjon közbe a visszaélések megszüntetése végett. Az 1939-es újabb állami rendelet sem hozott megoldást az előképzősök misehallgatásával kapcsolatban, ezért Márton püspök Gyárfás Elemérrel konzultált. Remélte, hogy az ügyben érdekelt román püspökök cselekedni fognak. „Vártam és várom, hogy akár az ortodoxok püspökei, akár a görög katolikus testvéreink, vagy érsekünk (értsd: Alexandru Cisar) a szenátusban kellő energiával szóvá teszik a kérdést. Nincs tudomásom ennek megtörténtéről.” – írta Gyárfás Elemérnek 1939. dec. 19-én.⁵²

Márton Áron az egyetemes egyház eseményeire is odafigyelt. Püspökké szentelését követően körlevélben méltatta az elhunyt XI. Pius pápát,⁵³ és egy másik körlevelében ismertette az új pápa, XII. Pius addigi életét és munkásságát.⁵⁴ Mindvégig hűségesen teljesítette a Vatikánból kapott megbízatásait. Már szentelése után tíznapi Szenszék Márton Áront az Unio Clero pro Missionibus egyesület romániai latin szertartású egyházmegyék országos igazgatójává nevezte ki.⁵⁵

Nagy előkészülettel és sok levélváltással járt a király előtti eskü, melyre márc. 28-án került sor dr. Boga Alajos és dr. Kászonyi Alajos székesegyházi kanonokok kíséretében. Ez alkalommal Márton püspök azzal a Szent Miklós ikonnal ajándékozta meg II. Károly királyt, melyet a székeskáptalan kapott Anastasie (1529–1546) révi ortodox püspöktől még a reformáció előtt.⁵⁶

Márton Áron gondos odafigyeléssel szervezte meg és vezette le Csíkszeredában jún. 30.–júl. 2. között a tízezreket vonzó Katolikus Nagygyűlést.⁵⁷

Az írásaiban és beszédeiben megfogalmazott szociális elveket a gyakorlatban is igyekezett megvalósítani a körülményeknek megfelelően. Egyházmegyei gyűjtést szervezett a kommunista diktatúra idején (1936–1939) megpróbált spanyol nép megsegítésére.⁵⁸ Hasonlóképpen a bukovinai Józseffalu leégésekor a templom újjáépítésére és egyházközségi tűzkárosultak megsegítésére mozgósította híveit. Sőt, 1939-ben, személyesen is tagja volt a Józseffalusi újjáépítési bizottságának, és mindvégig figyelemmel kísérte a munkálatokat.⁵⁹ Eredményesen közbejárt a feleki üveggyárban dolgozó magyar nemzetiségű gyári munkások fizeteshátralékának megszerzése érdekében.⁶⁰

Az állami hatóságok protokoll-kíválmait hűségesen teljesítette. Minden alkalommal idejében bejelentette a megyei prefektusoknak bérmaútjainak programját. Ezt a magatartást várta el papjaitól is. A kellemetlenségek elkerülése végett – a vallásügyi miniszter rendelkezése szerint – intézkedett a plébániákon szervezett vallási egyesületek gyűlései rendezéséről. Mert egyik-másik egyházközségben félreértették az állami intézkedést és egyesületi gyűlések mellett kulturális előadásokat is tartottak minden bejelentés nélkül. Ohaja, hogy papjai „a helyi hatóságokkal a szükségés békét ápolják, és így vallásos és kulturális egyesületeink működését is biztosítsák.”⁶¹ Nyilván, e körül helyi

52 GYÉL: Num. 3772–1939.; MÁH 15, 71–72.

53 GYÉL: Num. 438–1939.; MÁH 11, 41–42.

54 GYÉL: Num. 694–1939.; MÁH 11, 49–51.

55 GYÉL: Num. 3137–1939.

56 GYÉL: Num. 1041–1939; MÁH 13, 19–20.

57 GYÉL: Num. 994–1939.

58 GYÉL: Num. 421–1939.

59 GYÉL: Num. 1719–1939.

60 GYÉL: Num. 117–1939.

61 GYÉL: Num. 155–1939.; MÁH 11, 45.

szinten állandóan szaporodtak és durvultak az állami hatóságok visszaélései. Az egyházi gyűlések tartásának lehetőségét az újabb és újabb minisztériumi rendelkezések pedig tovább szűkítették. Okt. 7-én dr. Silviu Dragomir kisebbségi miniszter arra utasította Márton Áront, hogy az egyházi testületek, egyesületek gyűlésein szigorúan csak vallási témákkal foglalkozhatnak.⁶² 1939 őszire már minden egyházi intézmény összejövetelét be kellett jelenteni az állami hatóságoknak, még a Biblia-köröket és lelkigyakorlatokat is, mert azokon állami delegátusok részt kívántak venni.⁶³

Áron püspök május hónapjára bérmlást programozott be a gyergyói főesperesi körületben, mely egybeesett a csíksomlyói búcsúval és Andrea Cassulo nuncius erdélyi vizitációjával. A nuncius látogatásával megszervezését dr. Csipak Lajos csíkszeredai gimnáziumi tanárra bízta. Ő a nuncius fogadására bérmaútról érkezett Csíksomlyóra a búcsú előestjén. Andrea Cassulo Brassóból Csíkszeredába utaztatása sajátos eset, a hívek nem tudhatták előre a nuncius útvonalát és az időpontot. Szentkereszty Béla árkosi báró (akínél különben megszállt a nuncius!) publikálható formában csak május 23-án szerzett tudomást Andrea Cassulo Sepsiszentgyörgyre érkezésének időpontjáról. Azonnal táviratozott Áron püspöknek, hogy a nunciust május 26-án Sepsiszentgyörgyön fogadhatják a hívek. (NB! Ezzel szemben néhány hónappal azelőtt a gör. katolikus román hívek jó előre tudhatták és mozgósították híveiket a nuncius köszöntésére!)

Május 27-én Andrea Cassulo nuncius Márton Áron vendégeként részt vett a csíksomlyói búcsún. Pünkösdvasárnap pedig Csíksomlyón ülte püspökké szentelésének 25 éves jubileumát. Pünkösdhéftől Márton Áron és Andrea Cassulo öt napon keresztül, máj. 29-től jún. 2-ig, együtt bérmláltak a nagy gyergyói egyházközségekben. Ezt követően Márton Áron tovább folytatta a bérmlás szentségének kiosztását, a nuncius Borszékre vonult üdülni, és ott tartózkodott jún. 2–12 között.

Márton Áron papjait és híveit mindig az állami törvények pontos betartására intette azért is, hogy ne szolgáltatssanak alkalmat az amúgy is gyakori diszkriminatív hatósági támadásoknak. De ő minden lehetőséget megragadott, hogy a törvényadta eshetőségekre felhívja a hívek figyelmét. Körlevélben utasította híveit, hogy éljenek a családi nevük eredeti alakban való írásának lehetőségével, melyet a nemzetnevelésügyi minisztérium 1938-ban megjelent rendelete biztosított. Nyomatékosan kihangsúlyozta, hogy nagyon fontos „a családnév írásának tisztasága, eredeti alakjuknak megtartása.” És amennyiben az állami anyakönyvvezetőknél visszaéléseket tapasztalnak, a szükséges okmányok csatolásával jelentsék neki, hogy az illetékes helyen közbe léphessen.⁶⁴

Már 1939-ben megjelentek a légvédelmi rendelkezések: légvédelmi menedékhelyek elkészítése, gázmaszkák beszerzése. A püspök kénytelen intézkedni, habár ezeknek a légvédelmi rendelkezéseknek teljesítése anyagilag súlyosan érintették az egyházközségeket.⁶⁵ Veress Ernő kolozsvári h. plébános beszámolójából szerezhetünk tudomást, hogy a törvény szerinti légvédelmi menedékhelyek elkészítése a kolozsvári egyházi ingatlanok nagy száma miatt az egyházközség minden anyagi lehetőségét messze túlhaladja.⁶⁶

Hasonlóképpen nagy erőfeszítést igényelt a papság részéről a közvagyonok összeírását kötelező állami rendelkezés, melynek lebonyolítása érdekében a kormány külön

62 GYÉL: Num. 335–1939.

63 GYÉL: Num. 1132–1939.

64 GYÉL: Num. 5166–1939.; MÁh 11, 43–44.

65 GYÉL: Num. 2009–1939.

66 GYÉL: Num. 3364–1939.

minisztériumot szervezett.⁶⁷ A püspök utasította papjait, hogy a kért adatokat bocsássák a helyi hatóságok rendelkezésére.⁶⁸

Márton Áron erejének és idejének tekintélyes részét a hitvallásos iskolákért folytatott küzdelem töltötte ki. Az oktatás színvonalát kívánta emelni. „Eltökélt szándékom, hogy népünk jövőjében annyira fontos elemi oktatásunk ügyét minden, bármiféle személyi érdekek fölé helyezve, a tanítóság nívóját emelni fogom, az oda nem való elemek könyörtelen kiselejtezésével.”⁶⁹ A hitvallásos tanítók és tanárok részére egyhetes kurzust,⁷⁰ és közös lelkigyakorlatot szervezett.⁷¹ Az iskolák akkreditálása érdekében is szorgalmazta a tanügyi kádereket, hogy letegyék a véglegesítő vizsgát⁷² és a II. fokú előre-léptetési vizsgát.⁷³ Az egyházmegyében működő radnóti és kézdivásárhelyi két évfolyamos téli földműves iskolák az érdeklődők számának visszafogottsága miatt már-már veszélybe kerültek. Ezért is, de a falusi gazdák kiképzése érdekében is a falusi fiatalok figyelmébe ajánlotta a hitvallásos gazdasági iskolákat.⁷⁴ A kántorképzést is új alapokra kívánta fektetni, szakembereket bízott meg a tervezet elkészítésével.⁷⁵ A Katolikus ifjúsági Szövetségének megszervezését Puskás Lajos kolozsvári főgimn. tanárra bízta.⁷⁶

Az országos szintű Országőrségbe az erdélyi magyar és német ifjúság bekapcsolása már komoly gondot okozott, mert a törvénnyel létrehozott intézmény elsődleges célja a román etnikai származású ifjúság megszervezése és a megfelelő nevelése volt, és a magyar ifjúság nevelését ebbe a keretbe szerették volna bevonni. Márton Áron az erdélyi protestáns egyházfőkkel egyetértésben előterjesztette a vallásügyi miniszternek a magyar kisebbségi egyházak és a Romániai Magyar Népközösség közös álláspontját és saját elvárását a magyar ifjúság neveléséről az Országőrség keretei között. Constantin Argentoiu miniszterelnököt és Teofil Sidirovici Országőrség parancsnokot arra kérte, hogy az Országőrség keretén belül is biztosítsák az etnikai jogokat, a nem román származású ifjúságot saját anyanyelvükön és nemzeti sajátosságaiknak megfelelően neveljék.⁷⁷

Nagy figyelemmel volt az egyházmegyében működő szerzetesrendek iránt. A szerzetesi közösségekben felmerült problémákat atyailag kívánta megoldani. Épp ekkor az Erdélyben népszerű mallersdorfi ferencrendi nővérek rendházaiban (német–magyar) nemzeti gondok ütötték fel a fejüket. Az évtizedek óta amolyan Superior-szerepet betöltő dr. Bilinszky Lajos igazgató rendszeresen tájékoztatta a püspököket a rend tevékenységéről és helyzetéről. Az erdélyi városokban a ferencrendi nővérek iskolái igen szép eredményeket értek el, sőt, Erdély-szinten az egyetlen magyarnyelvű tanítónőképzőt működtették. Csupán a tanítónővérek német állampolgársága jelentett gondot az állami törvények miatt. Márton Áron püspöki „tekintélyének egész súlyával” kellett közbe lépnie, hogy a német nővérek ne hagyják el az országot akkor, amikor román állampolgársági ügyük folyamatban van.⁷⁸ Ezért is, de egyéb gondok miatt is Áron püspök rendházaikban álta-

67 Ministerul inventarului avuțiilor publice

68 GYÉL: Num. 2187–1939.

69 GYÉL: Num. 5151–1939.

70 GYÉL: Num. 5318–1939.

71 GYÉL: Num. 5423–1939.

72 GYÉL: Num. 5330–1939.

73 GYÉL: Num. 5433–1939.

74 GYÉL: Num. 1609–1939.

75 GYÉL: Num. 5535–1939.

76 GYÉL: Num. 5390–1939.

77 GYÉL: Num. 6438–1939.

78 GYÉL: Num. 5510–1939.

lános vizitációt rendelt el, hogy a keletkezett nehézségek feltárása és megoldása után új alapot teremtsen és megújulást eredményezzen a tanítással és kórházi munkával foglalkozó rendben.⁷⁹

Márton Áron püspökségének első évében sem hiányoztak egyházmegyéjében a felekezetek közötti súrlódások. Az elmagyarosodott székelyföldi gör. kat. hívek körében az erős állami támogatást és biztatást is élvező gör. kat. román papok több esetben bíróságokra hurcolták az ártatlan latin papokat. Például Csíkszépvízen, ahol a kölcsönös vízkeresztli házszentelések évtizedekre visszanyúló gyakorlat volt; és pedig ahová behívták a görög vagy a latin szertartású papot, oda bementek házat szentelni. Az erősödő nacionalizmus idején Avisalon Costea gör. kat. pap a csendőrségen jogtalanul feljelentette Timár Sándor róm. kat. plébánost, hogy gör. kat. családoknál is házat szentelt (pedig ő is szentelt házat róm. kat. híveknél). A csendőrségi kihallgatások után az ügyészség vád alá helyezte Timár Sándort, aki emiatt püspökéhez fordult segítségül. Márton Áron Alexandru Nicolescu balázsfalvi gör. kat. érseket arra kérte, hogy a bíróságra került ügyet vonassa vissza papapjával, mert „a gör. kat. pap eljárását semmiképpen sem tudjuk összeegyeztetni a testvériséggel, de a jó érzéssel sem; eltekintve attól, hogy szöges ellentétben van a 120. kánonnal (cf. can. 2341).”⁸⁰

A magyar vonatkozású felekezeti nézeteltérések elsősorban házasságkötések, keresztelek és temetések körül keletkeztek. Például az egyik mezőszéki szőrványfaluban, ahol katolikusok elenyésző számban voltak, a református lelkész római katolikus hívőt temetett el. A kellemetlen eset végül megegyezéssel végződött. Márton Áronnak sikerült megegyeznie a kolozsvári Református Egyházkerület Igazgatóságával, hogy mindkét felekezet csak a saját vallású halottját temetheti el.⁸¹

Márton Áron rendszerint felemelte szavát a népével szemben megnyilvánuló diszkriminatív eljárások esetében, iratait legtöbbször a minisztériumokig címezte. 1939-ben gyakran kényszerült védeni papjait a „nemzeti zászló” ürügyén indított támadások miatt. A Kolozsváron székelő szamosi tartomány királyi helytartónak írtására adta, hogy jogtalanul követeli a nemzeti zászló kitűzését római katolikus templomokra, mert ez nincs benne a kultusztörvényben.⁸² Amikor a vallásügyi miniszter számon kérte Márton Áront, hogy a zetelaki és küüllőkeményfalvi plébánosok miért nem jelentek meg azon a helybéli polgári ünnepségen (megjegyzem színmagyar és róm. kat. fálvokról van szó!), amelyen az ortodox pap felszentelte a nemzeti zászlót,⁸³ Márton Áron megvédte papjait. A történekről előbb pontosan informálódott, majd jelentette a miniszternek, hogy a zetelaki és küüllőkeményfalvi plébánosokat nem tartja vétkeseknek az iskola- és zászlószentelésen való távolmaradásukért, mert csak program nélküli meghívót kaptak és az ünnepség időpontját úgy időzítették, hogy egybeessen a róm. kat. templomi istentisztelettel.⁸⁴ Hasonlóképpen járt el a Parajd község állami elemi iskola igazgatójának a helybéli plébános ellen emelt panasza esetében. Az udvarhelyi tanfelügyelőséggel közölte, hogy jogtalanul jártak el a parajdi plébánossal szemben, mivel pünkösddvasárnapján a szentmise-idejére tették a nemzeti zászlószentelést, és „különben is elfogadhatatlan,

79 GYÉL: Num. 1383–1939.

80 GYÉL: Num. 2158–1939.

81 GYÉL: Num. 2558–1939.

82 GYÉL: Num. 1457–1939.

83 GYÉL: Num. 1776–1939.

84 GYÉL: Num. 1796–1939; MÁh 13, 24–25.

hogy az állami iskolaigazgató római katolikus gyermekeinket az ortodox istentiszteleten való részvételre és saját vallási kötelességeik elhanyagolására kényszeríti.”⁸⁵

A névelemzés közismert gyakorlatával már az első püspöki évében találkoznia kellett Márton Áronnak. A nagykászoni Pajzs Lajos diákot csupán neve miatt zárták ki a helyi róm. kat. hitvallásos iskolából. Ekkor dr. Silviu Dragomir kisebbségi miniszternek folyamodványában fejtette ki, hogy a Paizs-család 1700-as évekre visszamenően róm. kat. és magyar, és a fiúcska visszavételét kérte a hitvallásos magyar iskolába. És amikor az ügyből már bírósági per lett, dr. Gyárfás Elemérhez folyamodott, mert „most már erőteljes védekezésre van szükségünk.”⁸⁶

Ma inkább mosolyt csal az arcunkra Badilla János nagyszebeni főesperes-plébános esete, de 1939-ben büntetendő ügyként kezelték. Badilla János román származású róm. kat. pap, Márton Áron princípálisa is volt és mindvégig bizalmas embere maradt. A vallásügyi miniszter felszólította a püspököt, hogy a „tánccal és magyar énekekkel egybekötött sovínishta megnyilvánulásért” figyelmeztesse és fegyelmezze meg Badilla János szebeni papját. Márton püspök a fegyelmezés helyett a miniszternek írt levelében megvédte bevádolt papját, mert valójában olyan Kolping-farsangi ünnepségről volt szó, melyet – hibájukon kívül – egy órával később kezdhettek, de ott semmiféle sovínishta megnyilvánulás nem történt, csupán a nagyszebeni magyar fiatalok ünnepeltek együtt.⁸⁷ Sokkal súlyosabb volt viszont Bálint József jeles papjának, az erdélyi Róm. Kat. Népszövetség igazgatójának ügye, akit hamis rágalmak alapján hadbíróság elé állítottak.⁸⁸ Márton Áron az ítélet meghozatala után háromszor is közbejárt az igazságügyi és vallásügyi minisztereknél, hogy hatálytalanítsák a jogtalan büntetést és papját visszahelyezhesse felelős hivatalába.⁸⁹ A nemzeti jellegű diszkriminálásokat (a papoknál végzett rajtaütésszerű házkutatásokat és egyéb zaklatásokat) nem folytatom, melyeket különben Márton Áron minden egyes esetben valamilyen szinten leereagálta, és védelmezte a jogtalanul megtámadott papjait és híveit.

A püspök nem hagyta szó nélkül, ha keresztény elveket nyilvános előadásokon vagy újságokban sértettek. Amikor Gyergyószentmiklóson az abortuszról keresztényellenes előadás hangzott el, mely megjelent az Erdélyi Szemle folyóiratban „Az abortusz kérdése az egyház és az orvostudomány megvilágításában” címmel, sőt még reá is hivatkoztak, számon kérte dr. Kántor Lajos Erdélyi Múzeum Egyesület titkárát. Kántor Lajos Márton Áronnak válaszolva az Intézmény nevében elhatárolódott az esettől, mert a gyergyószentmiklósi abortuszról szóló előadás nem az EME által szervezett programban hangzott el. A püspök megköszönte Kántor Lajos válaszát, és egyben megfogalmazta álláspontját a tudomány felelősségéről: „Úgy véljük tehát, hogy a tudomány és az erdélyi élet érdekeit szolgáljuk, ha a történelmi és kultúrtörténeti tények, valamint más tudományos kérdések tárgyalásánál a tudomány tárgyilagosságának érvényesítését, az igaz és teljes megvilágítást sürgetjük.”⁹⁰

85 GYÉL: Num. 2180–1939.

86 GYÉL: Num. 5310–1939.

87 GYÉL: Num. 847–1939.

88 GYÉL: Num. 1390–1939.

89 GYÉL: Num. 1988–1939.

90 GYÉL: Num. 3278–1939.

Mindezek mellett szorított időt, hogy Kolozsváron Szent Mihály búcsúja előtt három napos triduumot vezessen fontos világnézeti kérdésekről (Eszmék harca, Liberalizmus és kollektívizmus, Korunk embere, Mi és szerepünk).⁹¹

Október 26-án Kolozsváron érte édesanyjának halálhíre, még aznap hazautazott Csíkszentdomokosra. Az egyházmegye imádságos lélekkel kapcsolódott bele főpásztora gyászába, a plébániai templomokban okt. 30-án a püspök-édesanya lelki üdvéért szentmisét mutattak be.⁹² A temetést követően a püspöki irodát a levél és távirati formában kifejezett részvétnyilvánítások nagy száma árasztotta el. Igen sok személyiség fejezte ki együttérzését a gyászoló püspökkel, melyekre Márton Áron személyesen válaszolt.⁹³ Meleghangú levélben köszönte meg például Németh Kálmán józseffalusi plébánosnak a bukovinai székegyháza imáját: „Levél nélkül is tudtam és érzem, hogy a sok szenvedésben megtisztult és Isten kegyelmében gyarapodott józseffalvi nép imádkozik érttem. Éreztem a sok együttérző szeretetet, részvétet, imát, az édesanyák imáját, amikor édes jó anyámat elvesztettem. Fizesse meg a gazdag Isten Józseffalva népének, szeretett plébánosának minden jóságát.”⁹⁴ Külön kiemelem a katolikus Női Misszió szervezete gesztusát; Márton Áron édesanyja halála alkalmából gr. Bethlen Györgyné az Intézet nevében koszorúmegváltás címén 1500 lejt adományozott a csíkszentdomokosi szegény családok javára.⁹⁵

A gyulafehérvári püspök gondjait tovább tetőzte újabb megbízatása; 1939. december 12-én Andrea Cassulo nuncius Márton Áront Bukarestbe hívta, hogy megbeszélje vele a Szatmár-Nagyvárad egyházmegyék kormányzásának ügyét. Dec. 14-én ideiglenesen szentszéki megbízást kapott a szatmári-nagyvárad egyházmegyék kormányzására. Nehéz feladatról volt szó. 1947. febr. 2-án Andrea Cassulo nunciusnak bevallja: „A Szatmár-várad egyházmegye kormányzása annak idején olyan kényes feladat volt, hogy arra Nagyméltóságod biztatása nélkül nem mertem volna vállalni. Később is ismételtlen merültek fel nehéz és kényes ügyek és Nagyméltóságod bölcs tanácsaival és tekintélyének súlyával mindig segítségemre volt.”⁹⁶

1939 decemberében egy igen kedves levél érkezett Kanadából. A csíkajnádi születésű Csáki Benjamin gyulafehérvári egyházmegyes, öreg missziós pap köszöntötte Márton Áront, a püspököt, „és imádkozik, hogy legyen mindenkinek mindene.” Áron püspök elfoglaltsága miatt csak a következő évben tudott válaszolni az öreg csíki pap levélére. Soraiban emlékeztette Csáki Benjaminget, hogy az 1914/15. iskolai évben Gyulafehérváron tanára és spirituális volt neki: „VIII.-kos gimnazista voltam akkor Bitay Árpáddal együtt. Érettségi után bevonultam katonának én is, mint az osztálytársaim s a háború után 1920-ban tértem vissza a Teológiára. Azután különösebb nem történt, 1938 végén, a körülmények következtében és jobb választék hiányában, kerültem arra a helyre, ahol most vagyok. Sok gondunk és nehézségünk van, de hisszük, hogy a jó Isten kegyelme kárpótolja hiányainkat.”⁹⁷

Összegzőként elmondhatjuk: elképesztő, hogy a fiatal Márton Áron püspök milyen sokirányultságú és mennyiségű munkát vállalt magára. Igaz, hogy az 1939. évben még

91 MÁH 15, 15–59.

92 GYÉL: Num. 2545–1939.

93 GYÉL: Num. 1000–1939.

94 GYÉL: Num. 2158–1939.

95 GYÉL: Num. 3545–1939.

96 GYÉL: Num. 364–1947.

97 GYÉL: Num. 41–1940.

kiváló és tapasztalt munkatársakra (világiak: dr. Gyárfás Elemér, dr. György Lajos, Pus-kás Lajos, Domokos Pál Péter, gr. Bethlen Györgyné, gr. Bethlen Miklós stb.; egyházi-ak: Sándor Imre, dr. Boga Alajos, dr. Macalik Győző, Gajdáty Béla, dr. Eröss Alfréd, dr. Bilinszky Lajos, Badilla János, Veress Ernő stb.) támaszkodva kormányozhatta egy-házmezejét, de a sok tennivaló (püspökké szentelése, megoldásra váró súlyos egyhá-zi ügyek, bérmlás, nuncius látogatása, édesanyjának halála stb.) annyira próbára tették, hogy – vallomása szerint is – „belefáradt.” És ezt követte az 1940. év még súlyosabb, sokkal több főpásztori munkát igénylő esztendő.

JÓZSEF MARTON

THE FIRST YEAR OF THE EPISCOPAL SERVICE OF BISHOP ÁRON MÁRON (1939)

Áron Márton (1896-1980) was appointed bishop in a difficult historical period. His skills as leader and his pastoral sense were shown in the first year of his episcopal service. He became a real Pastor and defensor of his faithful who lived in minority in both senses: religious and national ones. In the very first year of his episcopal service, as he has given answer to the numerous greetings, as to his appointment to apostolic administrator, as to bishop, and also as to the occasion of his episcopal consecration. The same was the case as he has given answer to the condolences in occasion of the death of his mother. He was shown as good shepherd. He was in the same time involved in the administration of his diocese in both dimensions: to the material, and to the spiritual ones. He was tired of his office, as he has said, because of the lot of the work of various aspects.

VIRT LÁSZLÓ

PÁRHUZAMOS TANÚSÁGTÉTELEK¹

Esterházy János és Márton Áron

Amikor az első világháborút lezáró békeszerződések öt részre osztották Magyarországot, akkor a magyar lakosság négy környező államban kisebbségbe került. A magyarság számára ez akkor olyan teherpróbát jelentett, melyet addig nem ismerhetett. Ezt tetézte, hogy részben kiutasítások, részben állásvesztéseket követő menekülések miatt az értelmiség és a közigazgatási réteg pótolhatatlan veszteségeket szenvedett. A magyar kisebbség megtapasztalta, hogy csak saját magára számíthat, és saját soraiból kell felmutatni olyan példaképeket, akik népük számára szellemi-erkölcsi útirányjelzők lehetnek. E helyzetben, a kisebbségi intézmények nélkülözhetetlensége mellett is, karizmatikus egyéniségekre volt szükség ahhoz, hogy utat ne tévesszünk. E tanulmányban két ilyen karizmatikus személyiség, a felvidéki gróf galánthai Esterházy János és az erdélyi katolikus püspök, Márton Áron példáján szándékozom bemutatni azt, hogy a kisebbségi körkívánat és a kisebbségi helyzet által megtisztított látás, különböző országokban is párhuzamos életutat, vészhelyzetben, vészkorszakban párhuzamos tanúságtételt eredményez. Esterházy János és Márton Áron nem ismerték egymást személyesen, „nem beszéltek össze”. A kettejük között megmutatkozó párhuzamok így méginkább erősítik bennünk a felismerést, hogy csak az lehetett járható út, mint amit ők felismertek, és erősítik azt is, hogy gondolkodásuk a mai napig érvényes minta számunkra. Mindketten ugyanabban a történelmi korban, de más-más országban és helyzetben élve, hasonló sorsot *vállalva*, nem az akkor nagy kísértést jelentő hatalmi törekvések, hanem az evangélium által alakított lelkiismeretük szerint éltek.

Esterházy János 1901-ben született Nyitraújlakon, az Esterházy-család grófi ágából. Édesanyja lengyel volt, anyai nagyapja irodalomtudós, a krakkói Jagelló Egyetem rektora és egy időben a Lengyel Tudományos Akadémia elnöke is volt. Dédapja Esterházy Mihály, aki 1848-ban a Honvédelmi Bizottmány tagja, a lőszer-és fegyvergyártás kormánybiztosa volt. Nagyapja Esterházy István is részt vett a szabadságharcban, amiért a szabadságharc bukása után évekig raboskodott Kufstein várbörtönében. Apai nagyanyja ágáról szintén dédapja volt Jeszenák János, akit a szabadságharcban való részvétele miatt Haynau Pesten kivégeztetett. Az ő felesége Forgách Lujza volt, aki hozományként hozta házasságukba a nyitraújlaki kastélyt, mely a dédunoka Esterházy Jánosnak is ott-

¹ A tanulmány első megjelenése: *Ecce sacerdos magnus* c. kötet. Szent István Társulat – Verbum Kiadó, Budapest–Kolozsvár, 2014.

hona volt.² Nyitraújlak az 1910-es, tehát utolsó magyar népszámlálás idején 2138 lakost számlált, melyből 160 fő volt magyar, 1927 szlovák és kevés német is élt a faluban. E statisztika azért fontos, mert háttérét jelentheti a gyermekkorában szlovák gyermekekkel játszó Esterházy János későbbi nemzetpolitikai felfogásának, mely a Budapesten született „mindent vissza” elve helyett a minden népre kiterjedő önrendelkezési jogot, tehát az etnikai határok elismerését jelentette.³ Az 1945 végén Márton Áron által kezdeményezett, és a nagyhatalmakhoz elküldött memorandum is, valamint Bibó Istvánnak *A kelet európai kisállamok nyomorúsága* című, 1946-ban megjelent könyve is az etnikai határokat tekintette elfogadható megoldásnak. Esterházy János 1932-ben lett a csehszlovákiai politikai élet állandó résztvevője, amikor a két magyar párt egyikének, az Országos Keresztényszocialista Pártnak az elnökévé választották.⁴ Ez az esztendő egyúttal a Pfeiffer Miklós kassai kanonok által kezdeményezett reformkatolikus mozgalom, a Prohászka Körök, és e mozgalom folyóiratának, a korszerű gondolkodást formáló *Új Életnek* az indulási éve is. 1936-ban a két csehszlovákiai magyar párt egybeolvadt, és Egyesült Magyar Párt néven működött tovább, melynek Esterházy János előbb alelnöke, majd pedig elnöke lett.

Márton Áron 1896-ban született a Hargita és a Keleti-Kárpátok közé szorult nagyközségben, Csíkszentdomokoson. Az első világháborúban katonaként előbb az olasz, majd a román, végül újra az olasz fronton harcolt, „golyó által” háromszor sebesült meg. A háború végére hadnagyi rendfokozatot ért el. A háború végén csatlakozott a székely hadosztályhoz, melynek a felső-tiszavidéki hadműveleteiben vett részt. Rövid román fogság után hazatérve a családi gazdaságban földet művelt, majd 1920-ban Gyulafehérváron megkezdte teológiai tanulmányait. Mailáth Gusztáv Károly püspök 1924-ben papá szentelte. Ezután káplán a színmagyar és színgatolikus Ditróban és Gyergyószentmiklóson, majd hittanár a még 90%-ban magyar, de református többségű Marosvásárhely katolikus főgimnáziumában. Ezután Nagyszebenben a Theresianum Arvaház tanulmányi felügyelője. Nagyszeben az 1910-es népszámlálás idején még német többségű, de magas a románok arányszáma is. A magyarok talán ötödét adták a város lakosságának, így itt a székelyföldi élethez képest megismert egy másfajta erdélyi magyar életérzést, amit a szórványélet kiszolgáltatott helyzete jelentett. Márton Áron ezeken az állomáshelyeken megismerte az erdélyi magyarság valamennyi élethelyzetét, ami a párbeszéd és a megértés iskolája volt számára. 1930-ban Mailáth püspök behívta Gyulafehérvárra, ahol püspöki levéltárosa és titkár lett. E minőségben 1931-ben Rómába is elkísérte püspökét, aki XI. Pius pápának is bemutatta az ifjúsági lelkesítő ambíciókat hordozó, sokat próbált fiatal papot. XI. Pius pápa áldását adta Márton Áron ifjúsági lelkesítő törekvéseire.

Mailáth püspök 1932-ben kolozsvári egyetemi lelkésznek nevezte ki Márton Áront. Az volt a szándéka, hogy a majdani értelmiségből öntudatos apostolokat, világi apostolokat neveljen. *Erdélyi Iskola* címmel folyóiratot is alapított ehhez, melynek társszerkesztője és egyúttal nagyon jó tollú tanulmányírója is lett. Márton Áron a harmincas években a maga területén megteremtette a nép és az értelmiség által egyaránt jól érthető modern lelkipásztori nyelvet, a társadalmi kohéziót erősítve ezzel. Folyóirata, és a katolikus

2 ESTERHÁZY Lujza: *Szívek az ár ellen*. Püski Kiadó, Budapest, 1991., 25–26. MOLNÁR Imre: „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...” Esterházy János élete és mártírhálála. Kecskés László Társaság, Komárom, 2008., 17.

3 Esterházy János rádióbeszéde 1938 októberében. Idézi: ESTERHÁZY Lujza i. m., 92.

4 ESTERHÁZY János: *Cselekedjünk mindannyian egyetértésben és szeretetben*. Csehszlovákiai Magyar Füzetek; Szerkeszti Kövesdi János és Molnár Imre. Kiadja: Pannónia Könyvkiadó, Pozsony / Pressburg / Bratislava, 1992. Kövesdi János és Molnár Imre előszava, 3. old.

egyetemi hallgatók számára alapított, szeminárium-rendszerben dolgozó Mailáth-kör ugyanazt a korszerű, reformkatolikus szellemet képviselte, mint ugyanekkor Felvidéken a Prohászka Körök és az Új Élet. 1938-ban Kolozsvár-belvárosi plébános, Kolozs-dobokai főesperes és gyulafehérvári székeskáptalani kanonok lett, majd XI. Pius pápa 1938 karácsonyán erdélyi katolikus püspökké nevezte ki az akkor 42 éves Márton Áront.

SAJÁT ERŐ, SAJÁT ÚT

Esterházy Jánosról és Márton Áronról egyaránt elmondható, hogy noha mindketten még az első világháború előtti Magyarország szülöttei, küldetésüket már kisebbségi sorsban kezdték el, annak tudatában, hogy csak saját népük belső erejére támaszkodhatnak. Esterházy írja: „Mi nem bízhatunk senkiben, csak önmagunkban, mert magunkra vagyunk hagyatva. Azokkal a jogokkal fogunk rendelkezni, amelyeket *magunk* tudunk kiharcolni a magunk számára.”⁵ Márton Áron pedig azért hívta életre az Erdélyi Iskolát, ugyanakkor egyetemi lelkészként azért képezett tudatosan világi apostolokat, hogy a népben élő belső energiákat alkotóan felszabadítsa. Az Erdélyi Iskola legelső számában írja: „Nagyon idejében jönne egy nagyvonalú s egészséges gazdasági program is, de tapasztalhattuk, hogy a megvalósításhoz elengedhetetlen előfeltételként szükséges az egységes népi gondolkodás, és az egy célba beállítható népakarat. Ez pedig ma még hiányzik.”⁶ Ennek érdekében iskolán kívüli, felnőttekre is kiterjedő népművelést kezdeményez, amit a rendelkezésre álló egyházi iskolarendszerre alapozott: „Az elefántcsontorony bűnös fényűzés. Egész oktatásügyünknek ... csak akkor van értelme, ha az elemi iskola a falu apraját és nagyját majdnem egyforma gonddal foglalkoztatja, műveli, és ha a középiskola öncélú zártágából szintén kilép, nevelői testülete a környék művelődésének irányítójává lesz, kidolgozott szempontú rendszerével pedig növényeiket az elérhető legjobb egyéni előkészítés mellett keresztény népi közösségünk számára is öntudatos munkásoknak neveli.”⁷ Amit Esterházy a kollektív jogok lehetőségéről írt, azt Márton Áron a népközösséget értékrendi összefüggésbe állítva fogalmazta meg: „Minden nép annyit ér, amennyi értéket *saját magából* ki tud termelni.”⁸

A két országban a magyar kisebbség a saját iskoláira alapozhatott elsősorban. A felekezeti iskolákkal ekkor még nem volt gond, az egyház, az egyházközségek saját nyelven működtették azokat. Azonban az egykori magyar állami iskolákat az utódállamok vették át, és magyar többségű falvakban is megtalálták a módját annak, hogy államnyelvű osztályokba járassanak a nemzeti kisebbséghez tartozó, de az adott faluban, iskolában többséget képező gyermekeket. Elég volt az adott községbe telepíteni néhány tisztviselőt, rendőrt, állami alkalmazottat, vagy például Csehszlovákiában a földreform által felosztott földekre, magyar nemzetiségű vidékre cseh kolonistákat telepítettek, akiknek pedig évfolyamonként indítottak egy-egy cseh, szlovák, vagy Erdélyben román nyelvű osztályt. Mivel ezeket az osztályokat a magyar falvakban nem lehetett kizárólag cseh, szlovák, vagy román anyanyelvű gyermekekkel feltölteni, különböző módokon tereltek

5 Prágai Magyar Hírlap, 1933. június 29. Idézi: MOLNÁR i. m., 40.

6 MÁRTON ÁRON: *A kiszélesített iskola*. Erdélyi Iskola, 1933/34. évf. 1–2. sz. In. Márton Áron a lelkiismeret apostola. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: VIRT László. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1988., 61.

7 MÁRTON ÁRON: *Iskola kitárt ajtókkal*. Erdélyi Iskola, 1935/36. évf. 1–2. sz. In. u.o., 84. old.

8 MÁRTON ÁRON: *A kiszélesített iskola*. i. m., 64.

oda az állam nyelvét nem, vagy alig beszélő magyar gyermekeket is. Esterházy Jánosnál és Márton Áronnál egyaránt megjelenik az a probléma, hogy az állami iskolákba járó magyar gyermekek jelentős hányada kénytelen nélkülözni az anyanyelvi oktatást. Esterházy a prágai parlament magyar képviselőjeként Komensky (Comenius) pedagógiai elvével szembesíti az állami oktatáspolitikusokat, ami szerint „*az elemi iskolában minden gyermeknek az anyanyelvén kell tanulnia*”, ezzel szemben Szlovákiában „a magyar iskolaköteles gyermekek majdnem 20 százaléka jár más nyelvű elemi és polgári iskolába”.⁹ Márton Áron, a két háború közötti időre vonatkozóan, ennél sokkal súlyosabb helyzetre tekint vissza 1945-ben: „Tanköteles gyermekeink 65-70 százaléka olyan állami iskolába kényszerült járni, ahol anyanyelvén írni és olvasni sem tanulhatott meg. Ugyanakkor a másik 30-35 százaléért (az egyházi iskolák diákjaiért; V.L.) minden tanév elején – a célzatosan vetett akadályok folyton szaporodó sora miatt – szinte minden egyes gyermekért külön kellett küzdenünk, hogy beírassuk és anyanyelvén taníthassuk saját iskoláinkban, melyektől az állam a támogatást következetesen megtagadta.”¹⁰ Csehszlovákiában a szekularista állami hatóság messzebbre is elment: „megtiltotta, hogy az államnyelvű felekezeti – és természetesen ugyanígy a községi és állami – népiskolákban a hitoktatók a magyar nemzetiségű gyermekeket a vallástanra anyanyelvükön tanítsák.”¹¹ A nemzeti-ségi jogokért folytatott küzdelem fő frontja tehát mindkét országban az anyanyelvi oktatás jogára irányult.

Esterházy János és Márton Áron életútja között a párhozamot a kisebbségi állapot tudatos vállalása adta, de ezt mindkettejük számára hatványozták a bécsi döntések. Az első bécsi döntéssel 1938-ban a Felvidék túlnyomóan magyar többségű és egyértelműen Magyarország határa melletti területek kerültek vissza. A második bécsi döntéssel pedig 1940-ben Erdélynek és a Partiumnak azok a területei kerültek vissza Magyarországhoz, melyek összességükben magyar többségűek, de túlnyomóan magyar többségű nagy területnek csak a magyar határtól távoli Székelyföldet tekinthetjük. A bécsi döntések előtt a magyarságnak Csehszlovákiában és Romániában egyaránt, fizikai szegénységet is okozó hátrányos megkülönböztetéssel, a hatalom asszimilációs törekvéseivel kellett szembenéznie, jóllehet a csehszlovák és a román rendszer nem volt összehasonlítható.

A csehszlovákiai és a romániai magyarság helyzetére egyformán elmondható, hogy a közös elszegényedés miatt jelentősen csökkentek a társadalmi különbségek, „úr” és kétkézi munkás közelebb kerültek egymáshoz. Ezt sem Esterházy, sem Márton Áron nem tekintette tragédiának, a nemzeti egység erősödésére láttak lehetőséget ebben. Esterházy János 1941-ben előadást tartott a debreceni nyári egyetemen, ahol a munka alapú polgári társadalom lehetőségét látta meg abban, hogy csökkennek az osztálykülönbségek. „A nemzeti munkát tekintjük nemzeti életünk és boldogulásunk első tényezőjének, és kizárólag e munka mennyisége, minősége és értéke szerint bíráljuk el minden egyesnek társadalmi rangját. *Az osztálykülönbség legyen ismeretlen fogalom.* A kiválasztás alapja az egyéni érték és a munkateljesítmény minősége: ki milyen szolgálatot tud tenni a magyarságnak.”¹² Márton Áron pedig 1933-ban írta: „Gazdasági különbségek

9 ESTERHÁZY János: *A csehszlovákiai magyarság kulturális helyzete*. Beszéd a prágai parlamentben, 1937. november 19. In. ESTERHÁZY János: *Cselekedjünk...* i. m., 8.

10 Márton Áron püspök húsvéti szózata, Gyulafehérvár, 1945. március 24-én. Egyházmegyei kiadvány. In. *Márton Áron a lelkiismeret...* i. m., 123.

11 ESTERHÁZY János: *A csehszlovákiai...* i. m., 8–9.

12 ESTERHÁZY János: *A kisebbségi élet hatása a magyarságra*. Előadás a debreceni nyári egyetemen. Esti Újság (Pozsony) 1941. augusztus 17–19. In. ESTERHÁZY János: *Cselekedjünk...* i. m. 23.

ma alig vannak közöttünk. S ami még van, a világválság és az állam gyarmatpolitikája hamar el fogja tüntetni. Erdélyben egyformán rongyosak leszünk mind, akik magyarok vagyunk.”¹³ Az állam gyarmatpolitikája a két háború közötti Csehszlovákiában sem volt ismeretlen. A cseh és szlovák érdekkellentét Szlovákiát az ott élő magyar nemzetiséggel együtt hátrányos helyzetben tartotta. Az 1928-ban alakult Sarló mozgalom falujáró hagyományait e helyzet hívta életbe. A „sarlós” történész Kovács Endre vallja: „A cseh és a szlovákiai területek közötti gazdasági aránytalanság képe, a falu elmaradottsága szembeállítva a jobban prosperáló cseh mezőgazdasági vidékekkel – már a szociográfia felé vezető utat jelzi.”¹⁴ A Sarló baloldali mozgalom volt, amit Esterházy János nővére, az emlékirat-író Lujza is elismert: „Sohasem felejttem el azt a fotókiállítást, ahol a Sarló tagja bemutatták a falvakban készített felvételeiket.”¹⁵

Esterházy János és Márton Áron között itt párhuzamot vontunk a két háború között kialakult szociális érzékenységükkel kapcsolatban. Hogy e párhuzamot erősítem, és szociális érzékenységüket bennük élő szolidaritásként mutassam be, egy bizonyos tipológiát állítanék fel a szegénységgel kapcsolatos beszéd tekintetében: 1./ Létezik a szegényekről, szegénységről való beszéd. Ez lehet akár csak öncélú intellektualizmus, ami a sznobokra jellemző. Ők egymásnak „prédikálnak” úgy, hogy ehhez a szegényeket, szegénységet még csak látniuk sem kell. 2./ Létezik a szegényekhez szóló beszéd. Ez lehet, hogy még mindig csak kívülről szól, akár paternalista, lekezelő módon is. De ez már nem intellektualista beszéd, aki a szegényekhez szól, az legalább már látja a szegényeket. 3./ Létezik a szegénységből való beszéd: ez a szolidaritás hangja, sorsvállalás, amely próféciaként lehet legalább lelkiismeret-ébresztő, de lehet akár vád is a társadalom felé. Ez az a beszéd, melyet a sznobok és a hatalom birtokosai nem szeretnek. Az még „elmegy”, hogy valaki a szegénységről beszél egy szalonban, és az is, ha más valaki, akár templomi szószékről, akár politikai szónoki emelvényről, a szegényekhez beszél leereszkedő módon. De e körök számára akár botrány is lehet az, ha valaki a szegénységből beszél, ami már merőben más nyelvezet, nem a hatalom birtokosainak nyelve, hanem a népé, a szegényeké, a kiszolgáltatottaké. Márton Áron és Esterházy János a néppel teljes sorsközösséget vállalva, a szegénységből beszéltek, tudták, hogy mit mondanak. (Tegyük hozzá: ma Ferenc pápa ugyanezt a szolidáris nyelvet beszéli, amiről a jóléti vállalási sznobok ajakbiggyesztve vesznek tudomást.)

A BÉCSI DÖNTÉSEK

A kisebbséggel, a kiszolgáltatottakkal való teljes azonosulásra mindkettőjük számára a bécsi döntések adtak lehetőséget. Mindketten választhatták volna a könnyebb utat, mindketten könnyen találtak volna indokot arra, hogy a Magyarországhoz visszakerült területre költözzenek. Nem ezt tették.

Esterházy János 1938. november 11-én Kassán, az új határokon kívül maradt felvidéki magyarokat képviselve találkozott a bevonuló magyar katonákkal. Horthy Miklós előtt ő beszélt, amiről Márai Sándor tudósít: „Rendkívüli és nagy hatást keltett Esterházy

13 MÁRTON ÁRON: *A kiszélesített iskola*. i. m., 65.

14 KOVÁCS ENDRE: *A Sarló és a nemzetiségi kérdés*. In: *Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok*. Kossuth Könyvkiadó Budapest – Madách Könyvkiadó, Pozsony, h.n., 1978., 190–191.

15 ESTERHÁZY LUJZA i. m. 69.

János beszéde, aki fogadalmat tett, hogy elvállalja a magyar határokon kívül élő, kisebbségi magyarság vezetését, s megőrzi ezt a magyar tömeget az anyaország számára.”¹⁶ A magyar állam a magyar országgyűlésben biztosított mandátumot mindazoknak a felvidéki magyar politikusoknak, akiket korábban a prágai parlament képviselőivé választottak, és akiknek választóközrete a bécsi döntéssel visszakerült Magyarországhoz. Esterházy János Kassa képviselője volt a prágai parlamentben. Ennek alapján biztos helye lett volna a magyar országgyűlésben, melynek képességei és tekintélye alapján meghatározó tagjává lett volna. Esterházy János azonban a kormányzót fogadó ünnepi nagygyűlésen azt jelentette be, hogy Szlovákiában marad, vállalva a sorsközösséget az ott maradt maroknyi, 66 000 fős magyarsággal, melyet Márai enyhe túlzással nevezett tömegnek. Ez a népesség az 1939-ben kialakult önálló Szlovák Állam lakosságának a 3%-át jelentette. Esterházy tudatos vállalását jelzi, hogy előre készült arra, hogy szlovák területen marad. Már a müncheni egyezmény után, de még az új magyar-szlovák határ kialakítása előtt a pozsonyi magyar napilapban, az Új Hírekben közölte szándékát: „Könnyű lett volna nekem, most kényelmesebb, kevésbé felelősségteljes és könnyebb hivatást és munkakört választanom. Egy pillanatilag sem foglalkoztam ezzel a gondolattal, mert *elválaszthatatlanul összenőttem azzal a talajjal, amelyet elődeim, őseim vérükkel és verejtékükkel tettek termékennyé a magyar gondolat részére*”.¹⁷

A túlnyomóan magyarok által lakott, visszacsatolt Dél-Szlovákiában eufórikus hangulatban, virágözönnel, diadalkapukkal fogadták a bevonuló honvédséget. Esterházy nem volt eufórikus hangulatban. A bécsi döntés a komáromi tárgyalások kudarcának volt a következménye, amikor a müncheni egyezmény értelmében a magyar és a szlovák félnek együtt kellett volna megtalálni a megoldást. Ez nem sikerült, így került külső hatalmak, Németország és Olaszország kezébe a döntés. (Tegyük hozzá: a bécsi értekezleten a németek a szlovákok, az olaszok pedig a magyarok pártján álltak.) Esterházy nem lelkesedett emiatt. Mint monográfusa, Molnár Imre írja: „Esterházy nem tartotta megfelelő megoldásnak ..., hogy a tárgyalások végül is a bécsi döntéssel végződtek. Mint mondta, a szlovákokkal szembeni kellő türelemmel és tapintattal ezt el lehetett volna kerülni. Bántotta, hogy a tárgyalóasztalok mellől két ellenséges fél képviselői álltak fel, holott a komáromi tárgyalás kellő tapintattal és jóindulattal *a magyar–szlovák kiegyezés történelmi pillanata is lehetett volna*.”¹⁸

Erdély magyar többségű területeinek rendezése eredetileg szintén kétoldalú tárgyalásokra volt bízva. Ennek érdekében Turnu Severinben találkozott a magyar és a román küldöttség. A tárgyalások Komáromhoz hasonlóan itt is sikertelenek voltak, így került sor a második bécsi döntésre, mely 1940 szeptemberében Magyarországhoz csatolta vissza a túlnyomóan magyarok által lakott Székelyföldet, valamint a magyar többségű észak-erdélyi és partiumi területeket. Tegyük hozzá: Beszterce-Naszód, és Máramaros megyékben olyan összefüggő, román többségű területeket is nekünk ítélték, melyek etnikai összetételük miatt Romániát illették volna.

A történelmi Erdély területe azonos a gyulafehérvári egyházmegye területével, melynek Márton Áron ekkor jó másfél éve volt a püspöke. A második bécsi döntéssel az er-

16 MÁRAI Sándor: *Horthy Miklós felszabadította Kassát!* A Pesti Hírlap kiküldött munkatársának telefonjelentése, Kassa, 1938. november 11. In. MÁRAI Sándor: *Ajándék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása*. Helikon Kiadó, é. n. (2004)

17 *Új Hírek* (Pozsony), 1938. október 6. Idézi: MOLNÁR Imre i. m., 83.

18 MOLNÁR Imre: i. m., 84.

déli katolikus püspökség hívő közösségének túlnyomó többsége Magyarországhoz került vissza. Tegyük hozzá, az a katolikus lélekszám, melyet a második bécsi döntés a Romániánál maradt Dél-Erdélyben talált, az Antonescu-rezsim magyarellenes politikája által kiváltott menekülések miatt a következő négy évben folyamatosan csökkent. Az egyházmegye székhelye Gyulafehérvár román területen maradt. Voltak szempontok, melyek indokolták volna azt, hogy Márton Áron költözzön Erdélynek a Magyarországhoz visszacsatolt területére. E lépést elsősorban azzal lehetett volna indokolni, hogy a püspök éljen ott, ahol hívei többsége lakik. Indok lehetett volna az is, hogy ha átköltözik, akkor a magyar katolikus püspöki kar tagjaként komoly hatást gyakorolhatott volna az egész magyarországi katolikus életre, illetve erdélyi püspökként a magyar felsőháznak is tagjává lett volna, amivel a magyar politikai életet is formálhatta volna. Márton Áron azonban ugyanúgy gondolkodott, mint Esterházy János. Azt vallotta, hogy az ő helye nem a többség, hanem a kiszolgáltatott helyzetbe került kisebbség, a pária-sorba kényszerült maroknyi dél-erdélyi magyarság mellett van. A lelkipásztori problémát úgy oldotta meg, hogy a papnevelő intézetet a második világháború éveiben tartó „kis magyar világ” idejére Kolozsvárra telepítette, mert a papság utánpótlása Székelyföldről és Észak-Erdélyből volt biztosítható. Kolozsvárra pedig Sándor Imre személyében, a Magyarországhoz visszacsatolt területekre érvényesen püspöki helytartót nevezett ki, aki ezzel tagja lett a magyar püspöki karnak is.

Márton Áron tudatosan vállalta a sorsközösséget az Antonescu-rezsim Romániájában maradt maroknyi magyarsággal. Gyulafehérvár, a püspöki székhely ezzel örökre magasztosult. Publikációs lehetőségeit elveszítette, de körlevelei, melyeket a gyakorlott tanulmány-író esszészerű, jól olvasható formában írt meg, erőt adó olvasmányokká lettek, nem csak katolikusok számára. Ezekben a körlevelekben, a sorsvállaló, az árnyékos oldalra szorult emberek, a hatalom előszobáitól távol élő kisemberek értékeit világította meg, és következetesen állást foglalt a háborús szellemmel szemben. A Dél-Erdélyben élő maroknyi magyar értelmiség számára, világnézettől függetlenül eligazító ponttá lett, figyeltek a szavára az egyháztól távol állók is. Mindamelletl változatlanul ő volt a püspöke a Magyarországhoz visszakerült részeknek is, aggódott a kisebbségi életben kovácsolódott népi egységért, melynek érdekében éppen ő tette a legtöbbet. Márton Áron sem került eufórikus hangulatba a második bécsi döntést követően. Egy hónappal a döntés után (immár külföldre utazva ezáltal) Kolozsvárra látogatott, hogy szeptember 29-én jelen legyen a Szent Mihály templom búcsúmiséjén. Aggodalmát fejezte ki, hogy a kisebbségben közösséggé kovácsolódott erdélyi magyar, az anyaországhoz visszakerülve, társai kezét elengedve elkezdi a saját érdekei után futni: „Testvéreim, szeressétek egymást! A kezek, amelyek az elmúlt években egymásba fonódtak, ne eresszék el egymást! Aki szerencsésebb, ne hagyja útfélen társát, akivel eddig együtt menetelt. *Ne higgyétek, hogy most akkor boldogultok, ha mindenki külön fut a saját célja felé.*”¹⁹ Márton Áron az individualizmus kísértésétől óvta népét.

Különös nemzetiségpolitikai helyzet alakult ki a bécsi döntésekkel a Kárpát-medencében. Nagyszámú szlovák és román polgár került ezzel Magyarországhoz, és nagyszámú magyar maradt Szlovákiában és Romániában is. Normális esetben ez mindegyik érintett állam számára lehetőséget adott volna arra, hogy kölcsönösen megteremtse egy bizonyos nemzetpolitikai egyensúlyt, és ha már a komáromi, illetve a Turnu Severin-i tárgyalásokon a remélt kölcsönös kiegyezések megalkotói helyett sértett felek álltak fel,

¹⁹ Márton Áron szentbeszéde, Kolozsvár, 1940. szeptember 29. Ellenzék (Kolozsvár), 1940. szeptember 30.

akkor a józan ész most már mindenképpen igényelte volna a kiegyezést, megegyezést. Kinek-kinek a saját külhoni nemzettársai érdekében, vagyis magyarok, szlovákok és románok érdekében. Ezen kívül volt még egy tényező, ami befolyással lehetett erre az egyensúlyra, vagy inkább annak hiányára. Talán egyfajta „magyar kritikátlanság” miatt nem szokták emlegetni, de a magyar anyaországnak a visszatért területeken való megjelenése nem volt minden tekintetben kifogástalan. (Természetesen bármely más nemzet képes kritikátlanságra, foglalkozzék mindenki a sajátjával.)

Esterházy János a debreceni nyári egyetemen 1941-ben tartott előadásában rendkívül diplomatikusan fogalmaz meg egy bizonyos anyaországi értetlenséget. „Azt tapasztalom, hogy a magyar közvélemény nagy része még mindig nincs kellően tájékoztatva az 1918-ban az anyatörzsről leválasztott magyarságnak 20 éven át kialakult életkörülményeiről, munkájáról és küzdelmeiről. Nem ismeri a szomszédos államokban élő magyarok életviszonyait, s nem látja, milyen mélyreható változások mentek végbe a visszakérvült magyarság lelkében az elmúl húsz év alatt. ... Ezért különösen hat néha azoknak a fölényeskedő kisebbségi szakférfiaknak (Budapesteni!; V.L.) a megnyilatkozása, akik a kisebbségi életben részt nem vettek, a kisebbségek nyelvét nem ismerik, életviszonyaikról fogalmuk sincs.”²⁰ Fábrý Zoltán nem volt ennyire visszafogott: „A szlovenszkói magyarság pacifizáló elrendeltetése kétségtelen és cáfolhatatlan. A magyar reakció erre a tényre, mint »nemzetveszélyre« figyelt fel, és senki sem csodálkozott, amikor az 1938-ban átkevert magyarságot, lehet mondani teljes egészében, mint »kommunista bandát« és »Benes-magyarokat« kezelték. ... ahogy a világháború idején a monarchia összes ezredeibe szórták szét a megbízhatatlan cseh katonaságot, úgy helyezték szét az országba a szlovenszkói magyar tisztviselőket, tanítókat, és helyükbe megbízható »anyásokat« (anyaországiakat; V.L.) ültettek.”²¹ Akinek pedig Fábrý Zoltán túl baloldali, annak hivatkozunk Janics Kálmán egy korai írására, amit 1939-ben írt a Prohászka Körök folyóiratába: „A volt csehszlovák köztársaságból magunkkal hozott »felvidéki szellem« csak *addigi tapasztalataink* alapján gyakorolt társadalmi kritika volt, népi felfogással vegyítve. Az új felvidékiség ami ma inkább előtérbe nyomul, már itt termett (az anyaországban; V.L.), *nem hoztuk* magunkkal.” Janics Kálmán a majdani kommunista Csehszlovákia üldözöttje, a „hontalanság éveit” történésze ezután két oldalon keresztül bírálja a „hivatalos felvidékiséget”, az anyaországból jött korrupciót, a protekcionizmust és az anyaországból a visszatért felvidéki területre vitt gyarmattartói viszonyt, a gögös civilizátori felfogást. Áttörhetetlen falnak látja az 1938-ban kialakított viszonyokat és társadalmi konfliktus lehetőségét vizionálja ezzel kapcsolatban: „Nyílt szellemi front hiányában elkeseredett közelharc van kialakulóban, amit mennél tovább tagadnak le, annál súlyosabb sebeket fog ejteni az összmagyar érdekeken.”²²

E sorok írója már Magyarországon született, de az összes felmenő rokonom, és szüleim összes testvére is a „hontalanság éveit” alatt, 1946-ban és 1947-ben menekült Magyarországra, hogy a Szudéta-vidékre irányuló deportálást elkerüljék. Saját rokonaimtól is hallottam ahhoz hasonló problémákról, mint amit Fábrý Zoltán az anyaországi „ejtőernyősöknek” felró. A magyar királyi honvédségbe a visszatért Felvidékről besorozott katonákat a „nemzethű” kiképző őrmesterek egyszerűen csak Benes-fiókáknak becézgették,

20 ESTERHÁZY János: *A kisebbségi élet hatása...* i. m., 22. és 27.

21 FÁBRÝ Zoltán: *A vádlott megszólal* (A cseh és szlovák értelmiség címére – 1946) In. FÁBRÝ Zoltán: *Stórsi délélőtők*. Madách Könyvkiadó, Bratislava (Pozsony), 1968., 404.

22 JANICS Kálmán: *Új felvidékiség. Új Élet* (Kassa), 1939. május–június.

és mivel magas volt számukra még az a korlátozott demokrácia is, amit a felvidéki magyarok akár hátrányos helyzetű kisebbségiként is megtapasztalhattak az első csehszlovák köztársaság idején, olykor a „demokratácskák” kitüntető cím is kijárt a felvidéki magyar bakáknak. Eközben, amikor dédanyám a szlovákul nem tudó, akkor kilenc éves édesanyámat 1939-ben átvitte Győrbe, ott valaki így szólította meg: „no hallám’ (hadd lássam), milyen tótok lettetek, tudtok-e magyarul?”. Nos, ha egy ilyen anyaországi családból akár kiképző őrmesternek, akár állami tisztviselőnek Felvidékre, vagy Erdélybe helyeztek valakit, az biztosan letótozta a felvidéki magyart és leoláhozta a székelyt. Mert erdélyi csavargásaim idején azt is hallottam, hogy a magyar királyi honvédségbe a Székelyföldről besorozott katonákat a kiképző őrmester gond nélkül oláhoknak nevezte. És ma, akár generációs problémaként feltüntetve, nagyívű nemzetpolitikai gondolatok fogalmazódnak meg arról, hogy mit tud egy mai magyarországi fiatal a határon túli magyarokról. Azonban állíthatjuk, hogy nyolcvan éve sem tudott többet az akkori felnőtt korosztály.

KÖLCSONÖSSÉGI POLITIKA

E problémának, amit Esterházy Jánost, Fábry Zoltánt és Janics Kálmánt idézve, valamint régi családi történeteket felelevenítve itt előhoztunk, a továbbiak számára fontos összefüggése van. Mert felveti azt a kérdést, hogy ha a Trianonban elcsatolt, majd 1938-ban és 1940-ben visszatért magyarok ilyen *elbánást* érdemeltek az anyaországi „kiküldöttektől”, akkor mire számíthatott egy 1938-ban Magyarországhoz visszatért magyursányi, tótmegyeri szlovák, vagy 1940-ben visszatért észak-erdélyi román.

Az a nemzetiségpolitika, amit a bécsi döntések valamennyi érintett államban megjelenítettek, legátfogóbban a *kölcsönösségi, vagy viszonyossági politika* nevekké váltak meghatározhatók. Abban áll ez a bizonyos kölcsönösség, vagy viszonyosság, hogy az adott ország (bármelyik az érintett három közül) annyi jogot ad a saját területén kisebbségben élő magyarnak, szlováknak, románnak, amennyi jogot az adott nemzetiség anyaországa a saját területén élő magyarnak, szlováknak, románnak biztosít. Ez annyira szó szerint értendő, hogy az előző mondatban szereplő „jog” helyett akár a „jogtalanság” is beírható, azaz a határon túl élő magyarok, szlovákok, románok sérelmeit az adott anyaországok a saját területükön élő magyarokon, szlovákokon, románokon bosszulja meg. Ebben a rövidlátó, minden bölcsességet nélkülöző, a saját határokon túl élő nemzettársakat is kiszolgáltató politikában mindhárom érintett állam a másik féltől várta a jogok biztosítását. A kölcsönösség, viszonyosság kifejezései helyett e politikában olykor más szó is szerepelt. A magyar külügyi és egyúttal belügyi igazgatási politika gyakran használta a *retorziós politika*, a szlovák kormány pedig a *reciprocitás* kifejezéseket. A kisebbségi élethelyzetben jól látható volt e többféle jelzőt elbíró politika embertelensége, melynek ellenpontozása is kisebbségi helyzetben született meg.

Esterházy János már Kassa város átadásakor, Horthy Miklós jelenlétében megfogalmazta, hogy ő Szlovákiában maradó magyarként képviseli a Magyarországra visszakerült terület szlovákjainak az érdekeit. A kassai tudósító Márait nagyon nagyra becsülnék, de ezt valahogy nem hallotta meg: „Mi, itt maradt magyarok ígérjük, hogy kezet adunk az itt élő szlovák testvéreinknek és velük együtt dolgozunk egy szebb jövőért. Az ideát lévő magyaroktól pedig kérem, hogy az ide csatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák a legmélyebb tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek itt, mint ahogy azt mi

magunknak odaát követeljük.”²³ Világos beszéd. Nem olyan életet követel a magyarországi szlovákok számára, mint amilyent a magyar kisebbség Szlovákiában megkap, hanem amit ők követelnek Szlovákiában, tehát az emberhez méltó életet, függetlenül attól, hogy a magyarok Szlovákiában megkapják-e ezt a bizonyos követelt, emberhez méltó életet. Debrecenben, az 1941-ben tartott nyári egyetemen gyökeresen más kölcsönösségről beszélt az anyaországi hallgatóinak, mint amit a Kárpát-medence akkori állami politikái kialakítottak: „Ha azt akarjuk, hogy más nemzetek megbecsüljenek bennünket, akkor mi is becsüljük meg őket, még akkor is, ha számszerűleg kisebbek. ... Ha a magyarság meg akarja tartani szerepét Közép-Európában, akkor olyan légkört kell itt teremtenie, amely kizárja a gyűlöletet, féltékenységet, és biztosítja a különböző nemzetek között a békés együttélést.”²⁴ Ez is világos beszéd. Ne várjuk mások kezdeményezését, hanem magunk kezdeményezzünk a nemzetiségi béke érdekében. Ha nem a másik fél szemében lévő szálka foglalkoztat bennünket, hanem a magunk gerendáját igyekszünk eltávolítani – és ez az önkritikus kezdeményezőkézség minden oldalra érvényes –, akkor a kölcsönös retorziót felváltja a kölcsönös előzékenység. „Még akkor is, ha számszerűleg kisebbek” – mondja Esterházy, ami mutatja, hogy ő kristálytisztá látásra szert tett erkölcsényező. Mert kizárólag a számszerűleg nagyobbakat, az Olcsó Jánosok szokták megbecsülni. Esterházy János (Fábry Zoltán kifejezésével élve), felismerte azt, hogy mi a *komparans*.

Esterházy a Csehszlovákia szétesésével, Hitler vazallusaként 1939-ben létrejött önálló Szlovák Állam idején, a pozsonyi szlovák parlament egyetlen magyar képviselője lett. Lesz még szó arról, hogy egyetlen magyar képviselőként e parlament tagjai közül egyetlenként fordult szembe a vézskorszak szennyes áradatával. Itt még azt kell elmondani Esterházy pozsonyi képviselőségéről, hogy a parlamenti szereplését is felhasználta arra, hogy a hivatalos kölcsönösségi politikákkal szembefordulva, Pozsonyból a magyarországi szlovákok érdekében lépjen fel. A szlovák parlament 1940-es költségvetési vitájában is megtette ezt: „Nézetem szerint a Duna-medencében élő kis nemzeteknek, különösen most, ebben a háborús légkörben egymásra kell találniuk, hogy *függetlenségüket megőrizve* biztosítsák a Duna-medence, vagy ha úgy tetszik, a Kárpátok medencéjének békés életét.” Esterházy e mondatban megfogalmazta egy előremutató, tehát a másik népre újjal nem mutogató kölcsönösségi politika, és a sorsközösség közötti összefüggést, majd így folytatta: „Minden nemzetnek vagy nemzetiségnek joga van arra, hogy saját nemzeti létét itt a Duna-medencében maradéktalanul megőrizze, még abban az esetben is, hogyha azt nem élheti saját független államának kereteiben. Ennek természetes következményeként vallom azt az elvet, hogy *a magyarországi szlovákoknak meg kell kapniuk mindazt, amihez, mint nemzetiségnek istenadta joguk van. Viszont a magam részéről nem mondhatok itt le semmilyen magyar jogról.*”²⁵ Itt megfogalmazza a pozitív kölcsönösségi politikát a kollektív jogok alapján. E kölcsönösségi politika azért pozitív, mert nem kezeli túszként a bármelyik államban élő nemzeti kisebbségeket, előfeltételek nélkül, a magyarországi szlovák, és a szlovákiai magyar kisebbségnek egyaránt követeli a kollektív kisebbségi jogokat. Ezek a kollektív jogok az adott népcsoportokat, mint nemzeti kisebbségeket illetik meg, és céljuk a nép, a nyelv továbbélése, mert a kialakított

23 Esterházy János beszéde, Kassa, 1938 november 11-én. Idézi: MOLNÁR Imre i. m., 84.

24 ESTERHÁZY János: *A kisebbségi élet hatása...* i. m., 23.

25 Esterházy János beszéde a szlovák parlament költségvetési vitájában. *Új Hírek* (Pozsony), 1940. január 1. Idézi: MOLNÁR Imre i. m., 127.

hatalmi viszonyok változékonyak, a népek, azokon belül a nemzeti kisebbségek rendeltetése azonban örök.

Erdélyben a második bécsi döntés után ugyanúgy megjelent a budapesti gyarmattartói-civilizátori mentalitás, ahogy két évvel korábban a visszatért felvidéki területeken is. A transzilvanista, kisebbségi realista, a Helikonba, a Hittelbe, a Pásztortűzbe és a Korunkba egyaránt publikáló Szenczei László így írt erről 1946-ban: „Az erdélyiek azt remélték, hogy a románok távozása után »Erdély az erdélyieké lesz«, vagyis önmaguk kormányozhatják önmagukat és Budapest megelégszik a legfelsőbb politikai és közigazgatási ellenőrzéssel. E helyett a magyar kormány Észak-Erdélyben is életbe léptette az *egészségtelen központosítás*nak azt az anyaországban dívó rendszerét, amelyről az idősebb erdélyi nemzedéknek még az 1918 előtti időből rossz emlékei voltak.”²⁶ A technokrata közigazgatási/központosító érveléssel szemben fűzzük hozzá ehhez: az „Erdély az erdélyieké” kitétel nem kell, hogy többet jelentsen annál az igénynél, amit Fábry Zoltán a Felvidékre vezényelt hivatalnokokkal kapcsolatban leír. Ahogy voltak ott szlovákul tudó közigazgatási szakemberek, akiket ott kellett volna munkába állítani, úgy Erdélyben is feltétlenül érvényesítendő lett volna Teleki Pál elképzelése, ami szerint, aki Erdélyben állami alkalmazott, az tudjon románul, és ismerje az erdélyi magyar és a román emberek gondolkodásmódját. Nem lett volna megoldhatatlan feladat az, hogy megvalósuljanak Teleki Pál reális víziói, azé a Teleki Pálé, akire a baloldali Szenczei László több alkalommal pozitív példaként hivatkozik. Teleki Pál rögtön a magyar bevonulás után igényként fogalmazta meg azt, hogy „a magyar községekben magyarul folyik a tanítás, a román községekben románul. ... A vegyes községekben a tényleg fennforgó helyzet szerint két tagozat lesz: magyar és román”.²⁷

Azt, hogy Erdélynek a Romániában megmaradt területén a magyarok milyen helyzetbe kerültek, kétféle forrásra hivatkozva érdemes érzékeltetni. Mindenképpen meg kell nézni a korabeli baloldali sajtót, mely talán akkor sem volt megvádolható nemzeti elfogultsággal. Mindazonáltal a Népszava az akkor még hiteles szociáldemokrácia lapja volt Kéthly Anna és Peyer Károly idejéből. Emellé elhelyezzük Márton Áron egy 1946-os beszédének az ide vonatkozó részletét, ami öt és fél évvel későbbi visszapillantás az 1940-es esztendő forró őszére. A kétféle forrás azonosan látja a dél-erdélyi, romániai magyarok életét a második bécsi döntést követően.

A Népszava hivatkozott cikkéből kiderül, hogy a *retorzió* fogalma magyar részről a „kölcsonossági politika” *hivatalos kifejezésévé* lett. A magyar csapatok 1940. szeptember 5-én kezdték meg a bevonulást Észak-Erdélybe (az első napon értelemszerűen a Partiumba), még ezen a napon birtokba vették Szatmárnémeti városát. Szeptember 6-án Nagyszalonta, Nagyvárad, Margitta, Tasnád térsége következett. Szeptember 13-án Kézdivásárhely, Zágón, Ojtozi-szoros térségében befejezték a Székelyföld birtokba vételét. A Népszava október 6-án, tehát a bevonulás kezdetétől számítva egy hónap múlva arról tudósít, hogy a román területen maradt Dél-Erdélyben a magyar nemzetiségű köz- és magánalkalmazottakat elbocsátják, a vasutasokat, postásokat szintén. Magyarok lakásait foglalják le, az üldözötteket átteszik a határon. „Ma már körülbelül ötvenezer menekült van Magyarországon” – írja a Népszava egy hónappal azután, hogy a Románia által is elfogadott bécsi döntés érvényesítése megkezdődött. A lap szerint voltak tárgyalások a két ország között, melyek nem hoztak eredményt, és ez Magyarországot kényszerhelyzetbe

26 SZENCZEI László: *Az erdélyi magyarság harca (1940–1944)*. Budapest, 1946., 8.

27 Teleki Pál nyilatkozata, *Ellenzék* (Kolozsvár), 1940. szeptember 30.

hozza. „A magyar kormánynak nem volt választása, hanem kénytelen volt a *retorzió* eszközéhez folyamodni, és ennek eredményeképpen Magyarország területéről is kiutasításokat eszközölni. A kiutasítások száma ugyan még mindig csak jelentéktelen töredéke a vissza nem csatolt területekről kiüldözött magyaroknak, de ha az eljárást a románok részéről nem szüntetik be, és a kiüldözés tovább tart, Magyarország is kénytelen lesz *erőteljesebb retorzióval* felelni erre.”²⁸ A következő napok Népszava-számaiban további tudósítások olvashatók a dél-erdélyi magyarok kálváriájáról, majd pedig Pál Gábort, a csíki székely nemzetiségi jogvédőt idézik, akit a második bécsi döntéssel a bukaresti képviselőházból vett át a magyar Országgyűlés: „*Nem vezethet bosszú. Ez összeegyeztethetetlen a magyar jellemmel.*”²⁹

Márton Áron 1945-ben az egész egyházmegyére, egész Erdélyre kiterjedő népmissziót hirdetett annak érdekében, hogy a háború után a megbékélés megszülessen. „Ez a nemzedék sokat vétkezett az Isten, és sokat vétkezett a felebarát ellen. Ha szájával és külsőleg tisztelte is Istent, a szívével, elméjével, akaratával idegen isteneknek hódolt. A felebarátot már nem tudta ilyen könnyűszerrel félretolni az útból. A mindenütt jelen lévő Isten láthatatlan volt, de a felebarát jelen volt, és látható, mint testvér, mint szomszéd, mint vetélytárs. ... Azt hittük, ha elnémulnak a fegyverek, lecsillapodnak a szenvedélyek is, és a jó szándékú emberek összefognak, hogy helyreállítsák, megteremtsék a békét az ellenségeskedő nemzetek között is. Sajnos várakozásunkban csalódtunk, a gyűlölet szítása nem szűnt meg, sőt olyan igazságtalanságok történtek, amelyek még mélyebbre ássák a meglévő ellentéteket.” Azzal, hogy saját hívei, Erdély katolikus magyarjai között a megbékélés érdekében egy évig tartó népmissziót kezdeményezett, arra ösztönözte híveit, hogy Istennek való mélyebb elköteleződéssel a saját szemükben lévő gerendával foglalkozzanak. A beszéd tartalmilag a háború utáni egy-két esztendő világába ágyazódik, azonban foglalkozik benne a második bécsi döntést követő dél-erdélyi helyzettel is, ami azonos kicsengésű vélemény azzal, amit a Népszava 1940 őszén leírt. Márton Áron úgy utasítja el a bosszú jogát, hogy közben követeli saját népének a jogait. Ezt fordítva is mondhatjuk: úgy követelte népe jogait, hogy a bosszú jogát visszautasította, ez volt az ő kölcsönösségi politikája, amiben rokon Esterházy János gondolatvilágával. „Ama bizonyos döntés előtt, mellyel kapcsolatban magyarokat felelősségre vonnak, a mi népünk húsz évig élt olyan kisebbségi sorsban, amelyhez hasonlót az ellenségünknek sem kívánunk. ... Erdély déli részéből a sokat emlegetett »döntés« alkalmával híveink nem azért menekültek tömegesen és fejevesztetten, elkótyavetyélve mindenüket – koronatanú vagyok! – mintha az állampolgárok egyenjogúságát élvezték volna, hanem mert a szolgasorsot és üldözést tovább már nem bírták. ... Ismételjük: a bosszúnak a gondolatát is visszautasítjuk, ... De vannak elaludhatatlan jogaink, mint embereknek is, és mint népnek is, és nem engedhetjük meg, hogy a politika elferdítse a tényeket és az *igazságos béke* elé akadályokat vessen.”³⁰

Ugyanakkor az Észak-Erdélyben élő románok sem voltak sokkal jobb helyzetben. A „retorzió”, mely 1940 szeptemberében a magyar-román kapcsolatokban magyar diplomáciai és egyúttal belügyi-igazgatási kulcsfogalommmá lett, nem kímélte a vétlen román kisemberek tömegeit, és emiatt – mint ezt majd látjuk – Márton Áron felemlte a szavát.

28 *A magyar kormány kénytelen volt retorziót alkalmazni a románok magatartása miatt.* Népszava, 1940. október 6.

29 PÁL GÁBOR: „*Nem vezethet bosszú.*” Népszava, 1940. október 11.

30 Márton Áron püspök beszéde 1946. április 7-én a kolozsvári Szent Mihály templomban. Az Erdélyi Katolikus Akció Füzetek 3. In. *Márton Áron a lelkiismeret...* i. m., 159–161.

A második bécsi döntést követő észak-erdélyi életről Ablonczy Balázs írt monográfiát. Ebben olvashatjuk: „Az 1941-es magyar statisztika szerint 40%-ban román népesség által lakott Erdélyben (a Magyarországhoz visszakérült területen; V.L.) mindössze 6,6% volt a román nemzetiségűek aránya a vármegyei és városi igazgatásban. ... A politikai szerepet is játszó törvényhatósági bizottsági tagok között még az olyan, abszolút román többségű vármegyében, mint Beszterce-Naszód, vagy Szolnok-Doboka, sem érte el a 20%-ot a román nemzetiségű tagok aránya.”³¹ Tettünk utalást arra, hogy a bécsi döntésekkel visszakérült területekre kihelyezett anyaországi tisztviselők, vagy a hadseregben egyes parancsnokok, hogy kezelték a visszatért területeken a magyarokat is. Tegyük fel ismét a kérdést: akkor milyen élete lehetett a visszatért területeken egy szlováknak, egy románoknak. A románok életét az is nehezítette, hogy ők felekezetiileg is egyértelműen elkülönültek az erdélyi magyaroktól, egy ortodox románra a legfeljebb hivatalként is már papírból „ráismert”.

Márton Áron 1942. szeptember 19-én Budapesten felkereste Ghyczy Jenő külügyi államtitkárt, a külügyminisztérium tényleges vezetőjét (rövidesen átvette a külügyminiszteri posztot Kállay Miklós miniszterelnöktől). Beszámolt neki a dél-erdélyi magyarság kálváriájáról, amiről Ghyczy Jenő feljegyzést készített Kállay Miklós miniszterelnök részére, aki ekkor formailag külügyminiszter is volt. A feljegyzésből kiderül, hogy Márton Áron nagyon nehéz helyzetben, mintegy pengeélen egyensúlyozva képviselte a Dél-Erdélyben kisebbségben maradt magyarok érdekeit. A hivatalos kölcsönösségi, tehát retorziós politika által teremtett helyzetben úgy kellett védenie a román felségterületen maradt népe jogait, hogy a magyar felségterületre került vétlen román kisemberek jogai se sérüljenek, ne sérüljön az igazságosság elve. Elmondta Márton Áron, hogy a menekülések miatt Dél-Erdélyből gyakorlatilag eltűnt a 15 és 50 év közötti férfilakosság. A feljegyzés szerint Márton Áron a dél-erdélyi magyarok sorsát illetően a következő helyzetelemzést adta: „A magyar kormányok két évi politikája román viszonylatban nem vált be, mert nemcsak, hogy nem tudta beváltani a délerdélyi magyarság által hozzáfűzött reményeket, hanem a délerdélyi magyarság köreiből egyenesen azt a benyomást engedte lábrakapni, mintha a magyar kormány az ő sorsával nem törődne és ugyanakkor, midőn a hazai magyarság a 22 éves megszállás alatt szerzett pozícióit jórészt változatlanul megtartotta és zavartalanul élvezi, nem találta meg az eszközöket, hogy megakadályozza a délerdélyi magyarság helyzetének olyanfokú romlását, ami szinte annak földönfutóvá tételét jelenti.”³²

Márton Áron látta a Dél-Erdélyből menekülő magyarokat, és bizonyára látta az Észak-Erdélyből menekülő románokat is. Azt, hogy „a magyar kormányok két évi politikája román viszonylatban nem vált be”, nem lehet ettől a tapasztalattól elvonatkoztatva értelmezni. Azt Szenczei László is írja, hogy az észak-erdélyi magyarok óhajtották, hogy „a kormány helyezze vissza őket azoknak a gazdasági, közigazgatási és politikai funkcióknak a birtokába, amelyektől a román kormányzat jogtalanul fosztotta meg őket”.³³ Annak, hogy az észak-erdélyi magyarok közigazgatásban és politikában nem szerezhették vissza jogaikat, a budapesti központosítás volt az oka. Ablonczy Balázs idézett statisztikájából látjuk, hogy a közigazgatási és politikai pozíciókat *nem a románság birtokolta,*

31 ABLONCZY Balázs: *A visszatért Erdély 1940–1944*. Jaffa Kiadó, h. n., 2011. 85.

32 Ghyczy Jenő államtitkár, mb. külügyminiszter feljegyzése Kállay Miklós miniszterelnök részére. Országos Levéltár. K64. 1942–27. csomag, 383. tétel, 3–4. old.

33 SZENCZEI László i. m., 9.

s ha az észak-erdélyi magyarság sem, akkor a Budapestről küldött kulcsemberek akadályozták azt, hogy „Erdély az erdélyieké” legyen. Gazdaságban pedig egy észak-erdélyi magyar vállalkozó a román uralom alatt nem tudott olyan pozíciókat szerezni, melyeket a második bécsi döntést követően versenyképesen érvényesíthetett volna, illetve a Trianon után kialakult román gazdasági monopóliumok akár tovább is élhettek 1940 szeptemberétől. Ezt azonban a román lakosságnak csak a töredéke élvezhette. Márton Áronnak a budapesti külügyminisztériumban tett látogatását rögzítő feljegyzés szerint „a püspök egy erősebb románellenes politika várható eredményeit illetőleg nem optimista, mert tisztában van vele, hogy olyan partnerrel állunk szemben, amelyik nem válogat az eszközökben, és amellyel e tekintetben versenyezni nem tudunk. Mégis meggyőződése a püspöknek, hogy a hazai román vezető rétegekkel szemben alkalmazott következetes és erőyes retorziós politikának nem maradna el a hatása, mert ezek tudnak Bukarestben soruk iránt részvétet kelteni és ezzel a román kormányt a délerdélyi magyarság érdekében talán engedékenységre bírják.” Emellett fontos, hogy „a magyar kormány a legnagyobb nyilvánosság előtt deklarálja, hogy *miért* kénytelen eddigi (a román vezető rétegek iránt engedékenyebb; V.L.) politikáján változtatni, és hogy ezen túl a románság vezető rétegeivel szemben retorziókat fog alkalmazni. Ugyanabban a deklarációban *biztosítani kellene a román alsó néposztályt, hogy ez a retorziós politika nem irányul ellene.*”³⁴ Nagyon nehéz helyzetben egyensúlyozott Márton Áron. Már két éve létezett a retorziós politika. Tény, hogy román kisemberek Észak-Erdélyben ugyanúgy veszítették el állásukat, és menekültek Romániába, ahogy Dél-Erdélyben is a magyarok, akik pedig menekültek Magyarországra. Eközben Észak-Erdélyben a román társadalom vezető rétegei őrzik a két háború között szerzett pozícióikat. Velük szemben Márton Áron lehetségesnek látta a retorziót, mert ők akár a bukaresti kormányra is hatással lehettek, azaz, érdekeltté tette az észak-erdélyi román vezetőket abban, hogy saját anyaországuk kormányánál, Bukarestben románként járjanak el a dél-erdélyi, tehát romániai magyarok érdekében. Ugyanakkor *azt kérte a magyar kormánytól, hogy a fennhatósága alatt élő román kisembereket vonja ki a retorziós politika alól, kisemberek nem lehetnek a hatalmi politika áldozatai.*

Sok tényezője volt az akkori magyar-román viszonyoknak. Budapest és Bukarest, mint kormány székhelyek, magyarok és románok, mint kisebbségek, magyarok és románok, mint többségek, vezető rétegek és kisemberek, vagy magyar viszonylatban az anyaországi „ejtőernyősök” és a helyi lakosság kapcsolata is bonyolította a kérdést. A feljegyzésből látható, hogy Márton Áron *nem a magyarok és a románok, hanem a kisemberek és a pozíciókat birtoklók, a kirekesztettek és a „haszonélvezők” között húzott elválasztó vonalat.* A külügyminisztériumi beszélgetést rögzítő feljegyzés azzal kezdődik, hogy „a püspök elítélőleg nyilatkozott a délerdélyi magyarság ama vezető személyeiről, akik a délerdélyi rekvirálásokat követő román nyilatkozatgyűjtés során erkölcsi bizonyítványt állítottak ki a román kormányzat részére. A kérdéses személyeknek ez a meghunyászkodása nagyon sokat ártott a magyar ügynek”.³⁵ Látható, hogy Márton Áron ugyanúgy bírálta a dél-erdélyi magyarság politikai vezetőit, mint az észak-erdélyi román vezető személyiségeket. A más szemében szálkát piszkáló kölcsönösségi politika által teremtett helyzetben az volt Márton Áron törekvése, hogy az *igazságosság a lehető legszélesebb körben érvényesüljön.*

34 GHYCY Jenő i. m., 5.

35 GHYCY Jenő i. m., 1. (A dél-erdélyi rekvirálásokra történő utalás mögött az van, hogy az Antonescu-rezim 1942 nyarán elrendelte a dél-erdélyi magyarság gabonakészletének a lefoglalását; V. L.)

Márton Áron az 1945-ben mondott húsvéti beszédében a korszak egyoldalú szemléletet mutató „kölcsonösségi” (= retorziós) politikája helyett a közös szenvedés felmutatásában, és a közös felelősség elvállalásában látta a kivezető utat. „A politikamentes és elfogulatlan történetírás feladata lesz, hogy a *kettéosztott Erdély két kisebbségének egyidejű szenvedését* és annak okait feltárja és mérlegre tegye. Minket súlyos esztendők súlyos tapasztalatai annak a végtelenül lehangoló végső következtetésnek levonására kísértének, hogy ahol a nemzeti érdek egyoldalú és türelmetlen eltúlzással minden más érdek fölé emeltetik és ez a felfogás behatol a lelkekbe, ott kisebbségi ember számára szabad emberhez méltó élet nem lehetséges.”³⁶ Az itt látható elválasztó vonal szintén *nem a magyarok és a románok, hanem a többségi nemzetek és a nemzeti kisebbségek között* húzódik. Márton Áron észrevétele szerint pedig az erkölcsi csúcsteljesítmények nem a hatalom közelében, hanem kisebbségi helyzetben, annak tudatos vállalásában születnek.

A bécsi döntésekkel született „kölcsonösségi politika”, a kölcsonös gyanakvás, a szemet szemért elv miatt, akkor gyanús színűre festette a kifejezést, pedig a jóindulat, a bizalom is lehet kölcsonös. E tanulmányban a Kárpát-medence méreteihez képest egymástól földrajzilag távol élő Esterházy János és Márton Áron között látjuk meg a tanúságtévő párhuzamokat. Egy rövid kitekintésben azt is meg kell láttatni, hogy mindkettőjüknek saját szűkebb hazájában megvolt a szlovák és a román párja, akik képesek voltak meglátni a magyarok értékeit, szenvedéseit, és saját kormányuknál jártak el kisebbségi magyarok érdekében.

Esterházy János szlovák társának Pavel Jantausch püspököt, nagyszombati apostoli kormányzót tekintem, aki 1922 óta volt az esztergomi főegyházmegye Csehszlovákiához csatolt részeinek ordináriusa, a Szentszéknél közvetlenül alárendelve. Magyarul jól tudó, magyar nyelvtudását a lelkipásztori munkában használó pap volt, akit 1922-ben Csernoch János hercegprímás szándékával ellenkezően nevezett ki a Szentszék. Csernoch ellenkezésének az oka bizonyára az volt, hogy Pavel Jantausch nem tekintette sérthetetlennek a történelmi Magyarország határait. Arra, hogy Jantausch püspök öntudatos szlovákként a magyarok védelmére keljen, már Esterházy János letartóztatása után adódott alkalom, amikor a második világháború után, a Benes-dekrétumok és a kassai kormányprogram 1945-ös kihirdetése után az egész szlovákiai magyarságot megfosztották kollektív és polgári jogaitól. Jantausch püspök pontos információkkal rendelkezett azokról a jogfosztásokról, melyek a csehszlovákiai magyarságot érték, hiszen a csehszlovákiai magyarság nagyobbik része a nagyszombati apostoli kormányzóság akkori területén élt, és a püspök, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül, rendszeres és élő kapcsolatban volt egyházmegyéjével, annak minden egyházközösségével. 1947. február 1-én a szlovák püspöki kar nevében és felhatalmazásával levelet írt a Szlovák Nemzeti Tanács elnökségéhez. Leírja, hogy „a dekrétummal nem indokolható, hogy korra és nemre való tekintet nélkül gyermekeket, öregeket, aggastyánokat, szülés előtti utolsó hónapban lévő állapotos asszonyokat, sőt súlyos betegeket is vígyenek csehországi munkaszolgálatra. ... Még elkésőbb, hogy mindezt úgy hajtják végre, hogy a falvakat a katonaság és a rendőrség körülzárja, s így kényszerítik a lakosságot lakásaik elhagyására. Egész családokat visznek el, miközben az említett dekrétum erre nem ad lehetőséget.” Ezután helységnévvvel és magyar családok neveivel együtt konkrét jogsértéseket sorol hosszasan, jelezve, hogy nem egyedi esetekről van szó, mert sok helyről kap hasonló tartalmú értesítéseket. Leírja azt is, hogy sok katolikus szlováknak is háborog az igazságszerve,

³⁶ Márton Áron püspök húsvéti szózata. I. m., 126.

és őt, mint főpásztorukat arra kéri, hogy a püspökök „lépjenek közbe úgy, mint akkor, amikor a zsidókat vitték el az otthonaikból.” Majd szlovákként önkritikusan leírja: „a magyarokkal szembeni magatartásunk sokban hasonlít ahhoz, amit a múltból másoknak felhánytorgatunk.”³⁷

Márton Áron román társa Iuliu Hossu, akit 1917-ben neveztek ki Kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspökké. 1918. december 1-én ott volt azon a gyulafehérvári gyűlésen, mely a békeszerződést megelőzve kimondta Erdélynek a Romániával történő egyesülését, az egyesülési okmányt éppen Hossu püspök olvasta fel. A második bécsi döntést követően kolozsvári püspöki székhelyén maradt, ami ekkor visszakerült Magyarországhoz. Hossu püspök ezzel ugyanúgy tudatosan vállalta a kisebbségi sorsot, mint ahogy Márton Áron is Gyulafehérváron maradván. A második bécsi döntés után rövidesen, 1940. október elején „a magyar kormány felkérésére Bukarestbe utazott, hogy ott felhívja a román kormány figyelmét azokra a következményekre, amelyeket a románok magyarellenes intézkedései Magyarországon kiváltottak”³⁸ A kolozsvári Ellenzék tudósításából az derül ki, hogy Hossu püspök a retorziókat alkalmazó magyar kormány akaratától nem függetlenül, tehát bizonyos értelemben túszként utazott. Ettől még tény, hogy magyarországi románként anyaországa kormányánál járt el a romániai magyarok érdekében, és ezt akár meg is tagadhatta volna. Önzetlenségét jelzi egy telefonbeszélgetés, melyet 1940 decemberében a német titkosszolgálat hallgatott le, és amelyet Hetényi Varga Károly német levéltárban kutatott fel. A telefonbeszélgetésben Hossu püspök minden bizonnyal egy rokonával beszélget az akkori bukaresti véres eseményekről, melyet a Vasgárda rendezett. Ebben a püspök egyik mondata így hangzik: „Igen, én is hallottam, hogy állítólag tegnap több ezer embert kivégeztek.” Majd a rokon egy kérdésére a püspök ezt válaszolja: „Még szerencse, hogy a magyarok beengedik a menekültjeinket. Meg kell vallani, hogy mi (a bukaresti kormány; V.L.) nem tennénk meg ugyanezt.” A rokon közbeveti, hogy „a magyarok jó szívére sokat lehet építeni”, majd a püspök ezt megerősítve közli, hogy „én ezt már több esetben igénybe vettem”.³⁹ Amit ebben a telefonbeszélgetésben Hossu püspök önmagáról elárul, abból az derül ki, hogy nagyon jó pedagógus volt, aki nem uszít az ellenfélre, hanem a jóra ösztönöz, mérsékletre int. Itt ugyanis egy honfitársával beszélve a magyarok értékeit hangsúlyozza. Márpedig volt panasza a magyarokra. De ezt nem románoknak mondta el, hanem a Magyar Püspöki Kar ülésén, hangot adva az észak-erdélyi románok sérelmeinek: „*eddig hét katolikus templomot (görögkatolikus templomot; V.L.) gyújtottak föl és romboltak le, kiutasított papjaink még mindig nem tértek vissza, plébániáink egy része betöltetlen, 500 felekezeti iskolát kértek és egyet se hagytak jóvá, sőt inkvizíció indult a kérelmezők ellen.*”⁴⁰

37 Dr. Pavol Jantausch püspök, nagyszombati apostoli kormányzó levele a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségéhez. Nagyszombat, 1947. február 1. In: VADKERTY Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2001., 518–519.

38 Hossu püspök bukaresti útja. *Ellenzék* (Kolozsvár), 1940. október 9.

39 Iuliu Hossu Kolozsvár-szamosújvári görögkatolikus püspök és Dr. Hossu orvos telefonbeszélgetése, 1940. december 2. Lehallgatta a német biztonsági szolgálat. Közli: HETÉNYI VARGA Károly: *Pásztor volt vagy béres? A Magyar Katolikus Egyház a Harmadik Birodalom árnyékában*. Dokumentumok 1938–1941. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2012., 310–311.

40 Iuliu Hossu püspök hozzászólása a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia értekezletén, 1941. október 8-án. A Jegyzőkönyvet közli: A Püspöki Kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Szerkesztette: GERGELY Jenő. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984., 286.

Az erdélyi magyar–román viszony összetettsége mellett itt a két kiemelten szereplő idézetben azt kell meglátni, hogy Hossu püspök románokkal beszélve magyarokat véd, magyarok értekeit hangsúlyozza, amivel feszültséget old, magyarokkal beszélve pedig – érthetően! – jogokat követel, románokat ért sérelmeknek ad hangot, vagyis felelősséget ébreszt. Nagyon jó pedagógiai, pszichológiai érzéke volt, azt is mondhatjuk, hogy értett a mediatív, az ellentétben álló felektől egyenlő távolságot tartó konfliktuskezeléshez. Márton Áronnak méltó társa volt ebben. Az erdélyi magyarok és a görögkatolikus románok közötti feszültséget majd Márton Áron oldja fel 1948-ban, amikor a görögkatolikus egyház betiltását követően (románüldözés Romániában!) a római katolikus magyarokat három körlevélben ösztönzi arra, hogy az üldözött görögkatolikus románokat a római katolikus templomokba fogadják be.⁴¹

A HÁBORÚ ÉS A NÁCIZMUS ELLEN

Márton Áron és Esterházy János azon tisztán látó személyek közé tartoztak, akik a háború első percétől szemben álltak a háborús szellemmel. Márton Áron személyével kapcsolatban elmondhatjuk, az első világháború idején fronton töltött három év, a háromszori sebesülés, a háborús nyomorúság megtapasztalása, imádkozó és az evangéliumban élő személyként az *erőszakmentesség* tudatos vállalásához segítette őt. Egyetemi lelkészként, folyóirat-szerkesztőként és publicistaként olyan értelmiség nevelését tűzte ki céljául, mely elkötelezett keresztényként lesz képes szembenézni bármilyen megpróbáltatással, és a fenyegető erőszakkal. Amikor 1939 szeptemberében kitört a második világháború, akkor annak nemzetközi mércével is egyik legelső megbélyegzéseként, az Egyházmegyei Tanácsban, 1939. november 16-án mondott beszédében ítélte el a történeteket, amit három erdélyi folyóirat is közölt. „Úgy érezzük, mintha az eseményekben, melyek az ősz elején kirobbantak és megremegtették egész Európát, egy sötét végzet kelt volna fel, hogy végrehajtsjon egy szörnyű ítéletet az emberiségen. ... Az idők Urának, az Úr Jézusnak a szavaival felelek: ne fogyatkozzék meg a ti hitetek testvéreim, s ne féljetek azoktól, akik a testet megölhetik, de a lélek fölött nincs hatalmuk. ... Ne legyetek kicsinyhitűek testvéreim, *ne ejtsen kétségbe a hatalom látszata!* ... A vállainkra nehezedő szerep nagy és felelősségteljes, de úgy becsülnek meg s az *idők mérlegén annyit nyomunk, amennyi értéket önmagunkban, magatartásunkban, feladataink teljesítésében felmutatunk.* ... megéri, hogy a nyomasztó jelenben is tántoríthatatlanul, bizalommal dolgozzunk és mindent megtegyünk a szent célért, azokért, akik utánunk következnek.”⁴²

Márton Áron a háborúért felelősséget viselők köréből nem zárta ki a kereszténységet, és bemutatta azt, hogy a keresztény felületesség, a nacionalizmuson keresztül hová

41 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1948. október 6., 2231/1948. sz. Közli: *Márton Áron írásai és beszédei*. Gyulafehérvár, 1996. Szerkesztették: Dr. MARTON József és NEMES István., 82.; Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1948. október 11., 2270/1948. Közli: VIRT László, Honismeret, 1996.4.; Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1948. október 11. Közli: *Márton Áron...* Dr. MARTON József és NEMES István i. m., 83–87. (A 2270/1948. sz. és a 2271/1948. sz. körleveleket ugyanazon a napon, az előbbi templomi felolvasást elrendelve, a világi hívők tájékoztatására, az utóbbit a papság útbaigazítására írta Márton Áron. V. L.)

42 MÁRTON ÁRON: *Templom és iskola. Erdélyi Iskola*, 1939/40. évf. 3–4. sz. In. *Márton Áron a lelkiismeret...* i.m., 104–106. A beszédből a háború kitörését elítélő részt azonnal idézte a Hítel (Kolozsvár) 1939. 3. száma és a Magyar Kisebbség (Lugos) 1939. december 1. száma.

jutott. Láttá, hogy a kereszténynek nevezett európai társadalom fejlődése merre tart. „A mostani háború kiterjedésével, sokmillió hadseregeivel, félelmetes gyilkoló fegyverével és embertelen módszereivel, mint egy végítélet szakadt rá az emberiségre, de – sajnos – nem volt meglepetés azok számára, akik a mai ember társadalmi, gazdasági, szellemi és erkölcsi életét közelebből szemügyre vették.”⁴³ „Be kell vallanunk őszintén, mellünk verve, hogy a bajok felidézésében, amelyek a világra zúdultak és azt még fenyegetik, mindnyájan bűnösök vagyunk. Mi is támogattuk a hamisságot, Isten törvényeit megvetettük, s talán segítettük is a vallás ellenségeinek a törekvéseit.”⁴⁴ „Ha a keresztény társadalmak lelki arcán, szellemi és erkölcsi magatartásán pogány vonások tűnnek elő, a felelősség alól a társadalom tagjait sem lehet felmenteni. A társadalom nagy elfordulása Istentől, nem mehetett volna végbe a mi közreműködésünk és mulasztásunk nélkül.”⁴⁵ Márton Áron abban látta a háborús elfajulás okát, hogy a nemzeti érdek minden más érdek elé került, és az önző nacionalizmus végül a fajelméletbe torkollott. „Az elfajulás azzal kezdődött, hogy egyoldalú túlzással a nemzetnek középponti jelentőséget tulajdonítottak, és ebből kiindulva megengedhetőnek tartották, hogy a nemzeti érdeknek minden más érdeket alárendeljenek. Legveszedelmesebb túlzását ez a felfogás abban a mozgalomban érte el, mely az emberiség családját alsóbbrendű és felsőbbrendű fajokra osztotta, s nem átalította hirdetni, hogy az egyes emberi fajokat nagyobb különbségek választják el egymástól, mint az embert az állattól. ... A nemzet jelentőségének, érdekeinek ilyen túlzó hangsúlyozása hamarosan meghozta a maga keserű gyümölcseit. Megnyitotta a hatalmaskodás, az elnyomás és a jogelvonás útjait, mely egyúttal milliók számára a szenvedések útja volt.”⁴⁶

Márton Áron az Antonescu-rezsimmal helyezkedett szembe akkor, amikor 1941-ben megtagadta azt, hogy Augustin Pacha temesvári katolikus püspökhöz, és Wilhelm Staedel nagyszebeni evangélikus püspökhöz hasonlóan, német nyomásnak engedve, lényegében állami kezelésbe adja a dél-erdélyi katolikus iskolákat. Miután a két német püspök a Romániai Német Népcsoport kezelésébe adta saját felekezeti iskoláit és szociális intézményeit,⁴⁷ a német népcsoport egy megbízottja felkereste Márton Áront és azt a kérdést tette fel számára, hogy hajlandó-e Augustin Pacha temesvári püspök példáját követni.⁴⁸ Márton Áron megtagadta azt, hogy egyházmegyéje területén katolikus intézményt akár magyar, akár német népcsoporti kezelésbe engedjen át. Nagy nyomás nehezedett Márton Áronra, mert a második bécsi döntés után Romániában a magyar nyelvű katolikusok jelentős létszámbeli kisebbségben éltek a német katolikusok mellett, ezen belül a gyulafehérvári egyházmegye katolikusai még inkább kisebbséget jelentettek a teljes egészében román területen maradt temesvári egyházmegye katolikusai mellett. (A temesvári egyházmegyében akkor körülbelül 300 000 német és 150 000 magyar katolikus élt, néhány ezres számban voltak különböző szláv nemzetiségűek, elsősorban szlovákok is.) Márton Áron mögött mindig állt egy szellemi koalíció, akkor is, az Antonescu uralma alatt álló Romániában is. Jakabffy Elemér, a Lugoson megjelenő, európai rangú kisebbségstudományi folyóirat, a *Magyar Kisebbség* alapító-főszerkesztője érzekelte a nyomást, ami

43 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1943. december 31. 1944. I. sz.

44 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1940. február 20. 1940. III. sz.

45 Márton Áron körlevele, 1945. január 1. 1945. I. sz. In: *Márton Áron a lelkiismeret...* i. m., 115.

46 Márton Áron püspök húsvéti szózata. I. m., 121.

47 Sajtószolgálati jelentés. *Magyar Kisebbség* (Lugos), 1941. június 1.

48 CSATÁRI Dániel: *Forgószélben. Magyar–román viszony, 1940–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 145.

Márton Áronra nehezedik, és vitát provokált folyóiratában. A Jakabffy által kezdeményezett sajtóvita azt üzenté Márton Áronnak, hogy nincs egyedül. A „provokatív” kérdés úgy hangzott, hogy az 1937-es Vásárhelyi Találkozó nemzedéke változatlanul kiáll-e a Marosvásárhelyen megfogalmazott keresztény erkölcs és társadalmi szolidaritás igénye mellett. A megszületett válaszok, akár baloldali hozzászólóktól, akár elkötelezett katolikusoktól egyértelműek voltak, valamennyi hozzászóló elutasította a náci szellemet és a felekezeti oktatást védelmezte.⁴⁹

Esterházy János világi személyként és aktív politikusként Márton Áronhoz hasonlóan a katolikus keresztény valláserkölcse alapján szállt szembe a háborús szellemmel. Ehhez neki saját irányt adott szlovákiai lakóhelye, mely Lengyelországgal hosszú határszakaszon szomszédos, és saját irányt adtak neki a saját családi gyökerei, hiszen a szlovákiai magyar politikus anyai ágon lengyel volt, és testvérhúga is Lengyelországba ment férjhez. Amikor Hitler és Sztálin malomkövek közé szorította Lengyelországot, akkor menekülő tömegek, sőt teljes katonai egységek Magyarország felé vették az irányt. Ujszászy István tábornoknak a feljegyzéseiből tudjuk, hogy Esterházy János Keresztes-Fischer Lajos tábornokkal együttműködve segített Sosnkowski hadseregtábornoknak, és Ignac Hatuszewski lengyel pénzügyminiszternek abban, hogy Magyarországon át, Jugoszlávián keresztül jussanak Nyugatra, ahol a lengyel emigráció katonai és politikai vezetői közé kerültek. Ujszászy tábornok feljegyzéseiből azt is tudjuk, hogy erre a mentőakcióra 1939 őszén személyesen Horthy Miklós kormányzó adta a megbízást.⁵⁰ Esterházy nővére, Esterházy Lujza is tudott testvérének erről a tevékenységéről, még ha a konkrét személyi összefüggéseket nem is ismerhette. Emlékirataiban írja: „Magyarországon a lengyeleket szimpátiával fogadták. János is sokakat segített továbbjutni Franciaországba, ahol csatlakoztak a lengyel légióhoz.”⁵¹ Esterházy ezt a tevékenységét természetesen a kiterjedt magyarországi kapcsolataival tudta intézni, ami nem csak a Szlovákia és Magyarország közötti feszültség miatt volt veszélyes rá nézve, hanem azért is, mert miközben a magyar kormány német csapatokat még át sem engedett magyar területen Lengyelország ellen, azalatt Szlovákia Hitler oldalán a saját csapataival vett részt a Lengyelország elleni invázióban.

Esterházy e háborúellenes tevékenységét az ügy természete szerint természetesen titokban végezte. Közben a megmaradt szlovákiai magyar sajtóban a széles társadalom számára is egyértelművé tette azt, hogy sem magyarként, sem keresztényként nem állhatunk a náciizmus mellé. „Mi a kereszt helyébe nem helyezzük a nyilat, mi megmaradunk a krisztusi kereszt mellett, ... A nemzetiszocializmus német termék, és nem kiviteli cikk”.⁵² „A nemzetiszocialista programmal semmi közösségünk nincs, és nem is lesz.”⁵³ Fábry Zoltán, a felvidéki baloldali közíró az elkötelezett katolikus Esterházy

49 A sajtóvitát a lugosi Magyar Kisebbség következő számai közzélték: 1941. június-én Jakabffy Elemér vita-indítója; 1941. június 16-án Kacsó Sándor és Szemlér Ferenc hozzászólása; 1941. július 16-án Bitay Pál és Keresztes Albin OFM hozzászólása; 1941. augusztus 1-én szerkesztői összefoglalóban Szabó János, Bitay Lóránt református lelkész, Boros Béni és Vasvári Aladár brassói plébános hozzászólása. A sajtóvitát közli: *Márton Áron a lelkiismeret...* i. m., Függelékben, Vért László.

50 Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerkesztette: HARASZTI György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Corvina, é. n., 269.

51 ESTERHÁZY Lujza i. m. 113.

52 *Esti Újság* (Pozsony), 1938. november 28. Idézi: MOLNÁR Imre: i. m., 172.

53 *Új Hírek* (Pozsony), 1939. április 6. Idézi: MOLNÁR Imre uo.

János szerepének tudja be azt, hogy a szlovenszkói magyarság érintetlen maradt a náci ideológiától. Jozef Tiso, aki rövidesen Hitler kegyéből az önálló Szlovák Állam elnöke lesz, 1938 decemberében leszögezi, hogy a szlovákiai magyarok majd akkor kapnak a szlovákiai németekhez hasonló jogokat, ha követik a németeket. Erre írja Fábry 1946-ban, a kormányprogrammá lett magyarüldözések, kollektív jogfosztás idején: „A csábítás ténye kétségtelen. Ára és jutalma: a fasizmus. De *a nemzetiszocializmus a magyarság felé célt téveszt*, csábításai nem hatnak többé. A Magyar Párt és a fasizmus közé a szlovenszkói magyarság húsz év alatt ellenerővé kifejtett emberi magatartása vert éket. ... Esterházy kategorikusan szögezi le: Hogy mi nem alakultunk át nemzetiszocialista párttá, annak megvan a maga oka. Ez német produktum, amit mi nem ismerünk el.”⁵⁴ Fábry Zoltán vallja: „A fasizmus győzelmes órájában Esterházy János pártja – a szlovákiai Magyar Párt – nem kooperált, és ezzel a szlovenszkói magyarság teljes egészében az antihitlerizmus itteni egyetlen kollektív hordozója lett.” Majd pedig felelettel együtt, már Esterházy letartóztatása, és máig tartó megvádoltatása idején, 1946-ban hozzá teszi az aktuális kérdést: „Ki tud erről? Az érdekelttek például, a kellemetlenül érdekelték, akik most bölcsen hallgatnak, vagy – vádolnak.”⁵⁵

A ZSIDÓSÁG VÉDELMEBEN

Szlovákia az 1942. május 15-én megszavazott 68. számú törvénnyel, az alkotmányt módosítva, Európában Németország után elsőként lehetővé tette a zsidók deportálását.⁵⁶ Eközben a zsidók üldözése a Szlovák Állam 1939-ben történt megalakulása óta folyamatosan tartott. A zsidóság elleni legsúlyosabb törvénynek előzményei is voltak. A szlovák parlament 1940. február 29-én kezdte el tárgyalni azt a törvényt, ami a zsidó kézben lévő vállalatok államosítását és a zsidó alkalmazottak elbocsátását javasolta. A törvény elfogadásakor Esterházy János a távollétével tüntetett.⁵⁷ Esterházy monográfusa, Molnár Imre írja: „A szlovák kormány 1941. szeptember 9-én adta ki a 198/1941 sz. törvénybe foglalt ún. »zsidó kódexet« (az európai antiszemita törvénykezés egyik legszélsőségesebb dokumentumát, melyet a nürnbergi törvények alapján állítottak össze), amely a szlovákiai Endlösung, azaz a »végleges rendezés« programját tartalmazza 280 §-ban. A kódex tartalmazza a zsidókkal való érintkezés minden formájának elítélését is.”⁵⁸ „A szlovák kormány már 1942. március 25-én elindította az első transzportot a Németország által megszállt lengyel területeken (Lublin, Auschwitz) létesített megsemmisítő táborokba. A deportálások elől abban az évben mintegy 7000 személy menekült Magyarországra.”⁵⁹ Miután május 15-én a parlament elfogadta a zsidók deportálását lehetővé tevő törvényt, folytatódtak a deportálások, ezt azonban a kormány a Vatikán és a szlovák püspöki kar nyomására leállította. Ezután a zsidókat a Szlovákia területén korábban létrehozott „zsidó munkatáborokba” deportálták, vagyis az ország területéről 1944-ig nem vitték ki. 1944 őszén a szlovák nemzeti felkelés leverése után 14 ezer zsidót deportáltak Auschwitzba. „A deportáláshoz az is hozzátartozott, hogy Szlovákia minden elszállított

54 FÁBRY Zoltán: i. m., 384–385.

55 FÁBRY Zoltán: i. m., 381–382.

56 MOLNÁR Imre: i. m. 177.

57 MOLNÁR Imre: uo.

58 MOLNÁR Imre: uo.

59 MOLNÁR Imre: uo.

zsidóért 500 birodalmi márkát (azaz kb. 5000 szlovák koronát) fizetett Németországnak.”⁶⁰

Az akkori Szlovák Állam parlamentjének egyetlen magyar képviselője volt: Esterházy János. Az akkori Szlovák Állam parlamentjében egyetlen képviselő volt, aki nem szavazta meg a zsidók deportálását lehetővé tevő 1942. évi 68. törvényt: Esterházy János. Az evangélikus Peéry Rezső, már az emigrációban vallja, hogy a háború alatti szlovákiai közös küzdelmük célja az volt, „hogy emberek, magyarok és Jézus etikájának hívei maradhassunk.” Ezután tanúságot tesz Esterházyról: „Alighanem neki köszönhetem sokadmagammal, hogy nem valamely táborban pusztultam el, hanem Szlovákiában, viszonylag tető alatt véstelhettem át az iszonyú időszakot. Sok emberen segített lehetőségei szélső határait feszegetve, könnyelmű mosollyal, vállrándítva, póztalanul.”⁶¹ Peéry Rezső – Babits igazságának ismeretében: *vétkesek közt cinkos aki néma* – az akkori szlovák parlament lakáj-jellemét ellenpontozza e parlament egyetlen autonóm tagjával, Esterházy Jánossal. „Amidőn az önálló Szlovákia parlamentjében a zsidótörvények felől kellett szavazni, Esterházy János a *totalitárius népképviselési gyakorlatban nyilván azóta is példátlan merészséggel, a ház valamennyi tagjának alázatos igényével szemben, nem-mel szavazott.*”⁶² Eközben – és itt Peéry Rezső személyében ismét a szintén sorsvállaló koronatanú szól – a támogatja a németellenes szlovák nemzeti felkelést, ami 1945 után az Esterházyt elítélő rendszer identitásképző alibijévé lett. „Amidőn pedig a Közép-Szlovákiában elszigetelt felkelőknek gyógyszerre volt szükségük, néhány szlovák politikai ismerőse közvetítéssel hozzáfordult, hogy a Budapesten időközben beiktatott Lakatos-kormánytól a segítséget kieszközölje. Az életveszélyes megbízatásnak eleget kívánt tenni és az ügyben maga ment fel Pestre, hogy a gyógyszerküldemény ügyében eljárjon.”⁶³ Peéry Rezső arról is tanúskodik, hogy az 1945-ös fordulatot követően az Esterházy által védett zsidóság megmentette a halálra ítélt Esterházyt a kivégzéstől: „A magyar antifasiszta grófort a csehszlovák hatóságok a köztársaság bomlasztásában betöltött szerepéért (!!!; V.L.) halálra ítélték, majd külföldi zsidó intervencióra ítéletét életfogytiglani fogságra változtatták.”⁶⁴ Esterházy János végül börtönben halt meg, de a halálos ítélet megváltoztatása akkor neki is és családjának is reményt adott arra, hogy később kikerülhet a börtönből. Tegyük hozzá ehhez a történethez azt is, hogy a szlovák náci Tiso-rendszer első lakája, a deportálások bonyolítója, Alexander Mach belügyminiszter, a börtönből 1968-ban kikerülve, 1980-ban békés pozsonyi polgárként halt meg.

Márton Áron a második világháború éveiben, a dél-erdélyi magyarokkal sorsközösséget vállalva, román állampolgárként élt Gyulafehérváron, miközben az általa irányított, a történelmi Erdély egész területét magába foglaló hatalmas egyházmegye nagyobbik része ezekben az években Magyarországhoz tartozott. Így ő két ország területén bírt felelősséggel, a zsidóság üldözésével is két országban szembesült.

Magyarországon ebben a korszakban az 1938. évi XV. törvény (az első zsidótörvény) fogalmaz meg először diszkriminációt, akkor „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”. Ez a törvény az értelmiségi pályákon 20%-ban maxímálta az izraelita vallásúak arányát. A második zsidótörvény parlamenti vitája 1939. ja-

60 MOLNÁR Imre: uo.

61 PEÉRY Rezső: *Malomkövek között. Találkozások kortársakkal.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadása, Stuttgart, 1977., 53.

62 PEÉRY Rezső: i. m., 54.

63 PEÉRY Rezső: i. m., 55.

64 PEÉRY Rezső: i. m., uo.

nuár 12-én kezdődött, és ebből az derül ki, hogy a keresztény egyházak nyomására *ekkor még* az izraelita vallási közösséghez tartozás maradt a zsidósághoz tartozás kritériuma.⁶⁵ A felsőházban jelen lévő püspökök – a német terjeszkedést látva, kompromisszumot kötve – e feltétel mellett szavazták meg az 1939. évi IV. törvényt, mely „a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szól. E törvény annyiban már nyit a faji megfogalmazás felé, hogy hatálya vallástól függetlenül kiterjed azokra, akiknek legalább egyik szülője, vagy két nagyszülője az izraelita valláshoz tartozott. Emellett egyes pályákon már csak 12%, más pályákon pedig 6% lehetett a zsidóság aránya. A Ránki György főszerkesztő által jegyzett *Magyarország története* kiemeli, hogy e törvény képviselőházi tárgyalása ugyanazon a napon kezdődött, mint amelyen a nyilasok elleni kormányzati fellépés, ami jelzi a kényszerhelyzetet és az egyensúlyt kereső kompromisszumot.⁶⁶ Ne feledjük, a Harmadik Birodalom 1938-ban Magyarország közvetlen szomszédjává lett.

Mivel az egyházak nyomására még mindig a vallási hovatartozás volt a zsidóság kritériuma, ezért „a törvény olyan áttérési hullámot indított meg, amelynek következtében a magyar püspökkari konferencia, hogy az (alap nélküli; V.L.) áttéréseket megakadályozza, egy év tanulási időhöz kötötte a keresztség felvételét.”⁶⁷ Márton Áron ekkor – romániai magyar püspökként bizonyára nem akart a magyar püspököktől eltérő szabályozást – kiadott egy rendeletet, mellyel még a nyílt üldözések előtt meghatározta a keresztség felvételének módját. „Szabályul tartandó, hogy a megtérni vágyókat kivétel nélkül szeretettel fogadjuk, de a keresztség szentségét csak akkor szolgáltassuk ki, ha szándékuk őszinteségéről az alábbiak betartásával pozitív meggyőződést szereztünk. Nem fogadjuk el azt az elvet, hogy majd az unokák jó keresztények lesznek.”⁶⁸ Márton Áron ekkor, 1939-ben „egy év elméleti és gyakorlati felkészülést írt elő. A felkészülés minimum heti egy óra elméleti oktatást jelentett és bevezetést a liturgiába.”⁶⁹ Márton Áron román állampolgárként, még a nyílt üldözések előtt a magyar katolikus püspöki karral összhangban lévő módon szabályozta a zsidóság katolikus hitre való áttéréseinek folyamatát, mely folyamathoz a Csíkszentdomokoson 2012-ben tartott Márton Áron konferencia itt idézett előadása szerint Erdélyben is hozzájárult az, hogy Magyarországon a keresztény egyházak által is megszavazott második zsidótörvény, a magyar felsőház püspök-tagjainak hatására még vallási alapon határozta meg a zsidóság kritériumát. (Faji alapon majd a harmadik zsidótörvény, az 1941. augusztus 8-án megszavazott 1941. évi XV. törvény határozta meg, mely már a nürnbergi faji törvények szellemét hordozta.)

Romániában 1941-től állami törvény tiltotta azt, hogy a zsidók vallást váltsanak. „A püspökök riasztása nyomán a nuncius a külügyminiszterhez és a kormányfőhöz, Ion Antonescu tábornokhoz fordult”, és ígéretet kapott arra, hogy módosítják a rendelkezéseket, ám „a következő hónapban ... a román kormány nagyon szigorú büntetések terhe alatt

65 PÁL József: *Glattfelder Gyula politikai tevékenysége a parlamentben (1911–1943)* In. *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Szerkesztette: ZOMBORI István. Budapest–Szeged, 1995.

66 *Magyarország története 1918–1919; 1919–1945*. Főszerkesztő: RÁNKI György. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976., 983.

67 PÉTER Izabella: *Zsidók keresztelése a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség dél-erdélyi részében a Holokauszt idején*. (Előadás a 2012. évi csíkszentdomokosi Márton Áron konferencián.) In. *Az idők mérlegén*. Tanulmányok Márton Áron püspökről. Szerkesztette: BODÓ Márta, LÁZÁR Csilla, LÖVÉTEI Lázár László. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója – Verbum Keresztény Kulturális Egyesület. Budapest – Kolozsvár, 2013., 36.

68 Márton Áron 376/1939. sz. rendelete. Idézi: PÉTER Izabella, i.m., 37.

69 PÉTER Izabella: i. m., uo.

megtiltotta a zsidóknak, hogy vallást váltsanak”.⁷⁰ Andrea Cassulo bukaresti nuncius ekkor értesítette a Szentszékét. Ezt követően „május 16-án a Szent Officium titkára a nuncius számára kijelölte azokat a normákat, amelyeket a zsidók egyházba való felvételénél kell követni”. Ebben leszögeztek, hogy a keresztséget nem lehet megtagadni azoktól, akik őszintén kérik, ugyanakkor a szentszéki dokumentum feltételeket is megfogalmaz. „Meg kell vizsgálni minden egyes jelentkező személyes előéletét és viselkedését. Ésszerű kifogások esetében pedig el kell halasztani a keresztlést.”⁷¹ Ez az 1941-ben megfogalmazott szentszéki állásfoglalás hasonló szellemet hordozott, mint Márton Áronnak a két évvel korábban, még a nyílt üldözések előtt kiadott 376/1939. sz. rendelkezése. Nem férhet kétség ahhoz, hogy ha a keresztség felvétele életet ment, akkor azt akár feltétel nélkül is ki kell szolgáltatni. Annak ismeretében pedig, hogy – és ezt utólag látjuk – a keresztség nem biztosított mentséget a totális diktatúra fajüldözésével szemben, állíthatjuk, hogy a Szentszék által megszabott feltétel nem menekülést nehezítő jogász akadály volt, hanem az egyházi törvénynek az eseményektől talán távol történt megfogalmazása.

Romániában Márton Áron mozgásterét 1941-től bizonyára kötötte a szentszéki döntés, melyet a nunciussal közölték. E mozgástéren belül egyházmegyéjének romániai részén, a román kormánynak a zsidók megkeresztelkedését tiltó törvénye ellenére megkeresztelték azokat a zsidókat, akik a Szentszék által 1941-ben szabott feltételnek, illetve Márton Áron 376/1939-es rendeletének megfeleltek. E megkeresztelt zsidók a katolikus egyháznak olyan tagjai lettek, akiknek katolikusságát a román kormány nem ismerte el. A katolikus egyház által megkeresztelt zsidók a református hitre tértekhez képest annyiban voltak kedvezőbb helyzetben, hogy a katolikusokat szentszéki figyelem védte. Akit protestáns lelkész keresztelt, az nagyon könnyen a Románia által megszállt Transznisztriába, a Dnyeszter és a Bug folyók vidékére került, ezzel szemben Antonescu nem kockáztatta a Vatikánnal való konfliktust. Cassulo nunciusként a püspökök által is ösztönzött közbenjárása, szentszéki kapcsolatfelvétele nem volt eredménytelen. „Romániában a katolizált zsidók státusa jobb volt, mint a más vallásokra áttértéké.”⁷² Az Antonescu-rendszerben élő Márton Áron számára tehát a zsidóüldözések mérséklésének lehetőségét egy bizonyos koalíció jelentette, melyben benne volt Andrea Cassulo nuncius, benne voltak a romániai zsidó közösségek vezetői,⁷³ benne volt ő maga, mint erdélyi katolikus püspök, benne voltak a román területen élő lugosi és balázsfalvai görögkatolikus püspökök,⁷⁴ és amely koalíciónak a Vatikán jelentette azt a pólusát, melytől úgy tűnik, hogy a bukaresti kormány tartott. E koalíció közvetlen módon a katolikus hitre tért zsidóknak adott nagyobb biztonságot, ám Cassulo már 1941-ben „egyre inkább készletét érezte, hogy az egész zsidó közösség érdekében is közvetítsen”.⁷⁵ 1943 májusában meglátogatta a Transznisztriában létesített, büntető kolóniának szánt zsidó telepeket. Tény, hogy az Antonescu-féle Románia területéről nem deportáltak zsidókat a német megsemmisítő táborokba; tény, hogy Antonescu deportált zsidókat Transznisztriába; és tény,

70 BLET, Pierre SJ: *XII. Piusz és a második világháború a Vatikán archívumai alapján*. Új Ember kiadása, é. n., 208.

71 BLET, Pierre SJ: i. m., 209.

72 PÉTER Izabella: i. m., 40.

73 BLET, Pierre SJ: i. m., 210.

74 Ennek értelmezéséhez ld. A 69. sz. jegyzethez tartozó idézetet, ami szerint: „A püspökök riasztása nyomán a nuncius a külügyminiszterhez és a kormányfőhöz, Ion Antonescu tábornokhoz fordult, és biztosítékot kapott...”

75 BLET, Pierre SJ: i. m., 209.

hogy a Transznisztriába deportált zsidóknak jóval nagyobb volt a túlélési esélye, mint azoknak, akiket Európa bármely országából német megsemmisítő táborokba szállítottak. E koalíció tagjaként Márton Áronnak is szerepe van abban, hogy Romániában, és a román megszállás alatt lévő Transznisztriában sok zsidó ember túlélhette a vészkorszakot.

A magyarországi zsidóüldözések elleni fellépésre az adott alkalmat, hogy Magyarországnak a németek által történt megszállása után, Budapest kivételével az egész akkori ország (benne tehát Észak-Erdély és a Székelyföld) területéről, 1944. május 15-én megkezdődött a zsidó lakosság deportálása a német megsemmisítő táborokba. Márton Áron román területen, Gyulafehérváron élt. Egyházmegyéjének Magyarországhoz tartozó részét útlevelemmel látogatta, amire leginkább a papszentelések adtak alkalmat. Papszentelésre érkezett Kolozsvárra 1944. május 18-án is, tehát három nappal a deportálások megkezdése után, azzal a céllal is, hogy megbélyegezze az embertelenségeket. A papszentelés előtt a plébánián elmondta, hogy mire készül.⁷⁶ A papszentelésen beszédet mondott, és a templom akkori plébánosa szerint Márton Áron „szabadon beszélt, prédikációja nem volt leírva, de érződött rajta a mély megfontoltság, a határozottság, az erőteljes állásfoglalás”.⁷⁷ Kis György katolikus pap pedig, aki zsidó hitben született és egész életét a keresztény-zsidó kapcsolatok találkozási pontján élte, arról nyilatkozott, hogy Márton Áronnak ezt a beszédét már 1944 nyarán a Slachta Margit által alapított Szent Lélek Szövetség irodájában sokszorosították és terjesztették. Kis György szerint: „*A leghamarabb és cselekvésre, áldozatvállalásra is szólító bátor szózat* Márton Áron gyulafehérvári püspök fordult híveihez és papjaihoz, a kolozsvári Szent Mihály templomban 1944. május 18-án.”⁷⁸ Slachta Margit a Szociális Testvérek Társasága (boldog Salkaházi Sára rendje) alapító-rendfőnöke volt, és e rendnek erős közössége volt Kolozsváron. Arra lehet következtetni, hogy miután Márton Áron elmondta szándékát a plébánián, és miután szabadon beszélt, beszédének szövegét a rend kolozsvári tagjai gyorsírással rögzíthették, elküldték Budapestre, ahol a sokszorosított szöveggel az üldözötteknek bátorítást, a katolikusoknak pedig útmutatást adtak. Többek között a következőket mondta Márton Áron közvetlenül a deportálások megkezdése után: „A felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint nyugalmas időkben. ... Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen meggondolások alapján elvitatja, az magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt úgy tekintsék, mint pogányt és vámost, ami az evangélium nyelvén törvényenkívüliséget jelent. ... Értesültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határától kezdve mélységes megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez széles tömegek felfogása, véleménye és ítélete, s egyúttal örömdetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében.”⁷⁹ Négy nap múlva pedig még Kolozsvárról levelet írt a magyar belügyminiszterhez, a Kolozs megyei főispánhoz és a

76 Keresztes Sándor, mint szemtanú szóbeli közlése a szerző számára.

77 BEKE György: *Nyomjelző rokonság*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978., 169.

78 „...A múltat ne hagyjuk befejezetlenül tovább élni...” Kis György esperes plébános válaszol Szenes Sándor kérdéseire. In. Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*. Budapest, 1986., 286.

79 Márton Áron beszéde papszenteléskor, Kolozsvár, 1944. május 18. In. *Márton Áron a lelkiismeret...* i. m., 108–110. Közli még: VIRT László, Vigilia, 1985. 1.

kolozsvári rendőrfőkapitányhoz, melyben felszólította őket, hogy a deportálásokat állítsák le, vagy ha erre nincs lehetőségük, akkor azokban ne vegyenek részt.⁸⁰ Azt természetesen nehéz felmérni, hogy Márton Áron beszéde, mely már elmondásának napján lázba hozta Kolozsvárt, és amelyről rövid időn belül egész Erdélyben és Budapesten is beszéltek, hány embert bátorított arra, hogy az üldözötteket mentse. Ilyen módon azt sem lehet felmérni, hogy e beszéd közvetett módon – a beszéd által felbátorított embermentők által – hány üldözött életét mentette meg. Azt is hozzá kell tenni ehhez, hogy beszédében Márton Áron nem csak a kikeresztelkedetteket, hanem valamennyi zsidót védte, nem tett különbséget, ami hasonló irányban befolyásolhatta azokat is, akik Márton Áron hatására embereket mentettek. Márton Áron a deportálások megkezdésekor „utasította a rendházakat, zárdákat, egyházi iskolákat a zsidók bujtatására. A ferencesek, a Szent Péter templom és iskola nem egy embernek nyújtott menedéket. Ugyanígy jártak el Vásárhelyi János református püspök és Járosi Andor evangélikus esperes.”⁸¹ Venczel József szociológus, Márton Áron tanítványa, munkatársa, később vádlott-társa, röviddel e beszéd után szociális munkára felkészítő tanfolyamot tartott Tusnádfürdön, ahol ugyanarra bízta a résztvevőket, mint amire a püspök is papjait és az egyszerű embereket. Már az is jelzi Márton Áron beszédének a jószándékú emberekre gyakorolt hatását, ha néhány ismert kolozsvári személyt sorolunk fel, akik segítséget nyújtottak az üldözötteknek: Bartalis János költő, Csögör Lajos orvos (a Bolyai Egyetem majdani rektora), Demeter János ügyvéd, Haynal Imre és Miskolczy Dezső orvosprofesszorok, Vita Sándor és Bethlen György politikusok, vagy Tamási Áron író.⁸²

NEM MENEKÜLHETSZ! – AVAGY BÍZTATÁS OTTHONMARADÁSRA

„Nem menekülhetsz!” – hangzik Illyés parancsolata még verscímben is azok számára, akik a társadalmi ranglétrán feljebb kerülve hajlamosak lennének elszakadni, elidegenedni népiükől, mely pedig a tanítatás által elkötelezett szolgálatot vár el. Márton Áron a nép és az egyén kölcsönhatásában fogalmazza meg ugyanezt: „A népért végzendő munka nem külön foglalkozási ág, hanem minden hivatással elválaszthatatlanul együttjáró kötelesség. *Aki a közösségből él, a közösségnek munkával és felelősséggel tartozik.*”⁸³ Márton Áron tudta, hogy a menekülés és kiszakadás a közönnyel, a hátat fordítással kezdődik, így azt is tudta, hogy az apostoli munka a maradással, odafordulással, vállalással indul meg. A dél-erdélyi szórványban élő magyarok sorsát látva, még a második bécsi döntés előtt, a sokszor már nyelvi beolvadás előtt álló, a tömbmagyarság számára sokszor elfeledett hit-és nemzettestvérek felé szorgalmaz apostoli munkát. „A nagy területen, az Egyházmegye ősi határai között vannak zsúfolt katolikus vidékek egymás mellé sorakozó egyházközségekkel, őrt álló tornyok zárt sorával, iskolákkal és sokasággal; de vannak messzi területek, ahol imitt-amott, nagy távolságokra, valamelyik völgyben eldugva, vagy a helység szerényebb pontján meghúzódva áll egy katolikus templomocska, amely őt, tíz, sőt több egyházközségbe szétszórt kicsiny nyáj fölött örök-

80 Márton Áron levele a deportálások végrehajtóihoz. Kolozsvár, 1944. május 22. In. *Márton Áron a lelkiismeret... i. m.* 112–113.

81 LIPCSEY Ildikó: *Memento: Kolozsvár, 1944 május.* Vigília, 1985. 1.

82 Uo.

83 MÁRTON ÁRON: *Az eszmény nyomán. Erdélyi Iskola 1935/36. évf. 5–6. sz.* In. *Márton Áron a lelkiismeret... i. m.*, 93.

dik. S ezek is édestestvéreink mostohasorsban, elhagyatva, veszélyek közé kidobva. ... Kötelességünk, hogy utánuk menjünk, tervszerű, alapos gondozásba vegyük őket, hogy megérezzék a nagy testvéri közösség erejét, szeretetét, és megteljenek bizalommal, s büszkén vállalják és tartsák mindazt, amit apáiktól kaptak.”⁸⁴

Magyarországon Erdélyről beszélve sokan Kolozsvárra, a Mátyás-szoborra, a marosvásárhelyi vártemplomra, székelykapukra és öntudatos székelyekre gondolnak. Pedig van egy másfajta erdélyi sors, erdélyi identitás is, amit azok a magyarok élnek át, akik túlnyomó román többségben élve, a nyelvi beolvadás veszélyeinek vannak kitéve, vagy pedig már a nyelvi beolvadás folyamatának valamilyen pontján állnak. De beszélhetünk azokról a „turistákról” is, akik Magyarország felől a Partiumon átrohanva, Kolozsváron esetleg pihenőt tartva, meg sem állnak a Székelyföldre. A székely Márton Áron nem volt elfogult. Lelkipásztori állomáshelyein nem csak a tömböt, hanem a szórványt, az emberi esendőség végleteit is látta, megismerte és azonosult vele, mert létezik egy sajátos, Erdélyen belüli menekülés, leginkább székelyek részéről, amikor a szórványról legfeljebb lemondóan vesznek tudomást. A székely Márton Áron felülemelkedett ezen. Tudta, hogy a szórványvidék minden egyes kis nyelvszigetének megszűnésével a tömb széle kerül veszélybe – akár nyelvi, akár vallási tekintetben. Tudta, hogy nem menekülhet. Miután az itt idézett sorokat mondta, egy éven belül megtörtént a második bécsi döntés. Lett volna indoka arra, hogy saját személyében a Magyarországhoz visszakérült tömbhöz csatlakozzék, de maradt a szórványban, a pária-sorsra ítélt magyarok között. Sokak addigi mestere, a közösségépítést sok írásban évek óta a sorsvállalással összekötő apostol, 1940 őszén minden korábbinál inkább példaképpé, útírányt jelző fénnnyé nemesedett.

Ugyanez mondható el Esterházy Jánosról is. Mivel Felvidéken a nyelvhatár sokkal határozottabban különíti el egymástól a magyar és a szlovák népet, és mivel aki magyar-ként szlovák környezetben élt, kis távolságon belül hamar elérte a szlovákiai magyar nyelvterületet, az első bécsi döntés előtt Esterházy számára nem jelentkezett úgy a szórvány-kérdés, mint Márton Áron számára Erdélyben. De amikor az első bécsi döntés – a magyar és a szlovák nép jól kijelölhető térbeli elkülönülése miatt – nagyon pontosan követve az etnikai határokat, kelet-nyugati irányban húzódó államhatárral kétféle választotta a Felvidéket, tudta, hogy hol a helye. Az addigi majd’ egymillió csehszlovákiai magyarság túlnyomó része visszakérült Magyarországhoz, míg az 1939-ben megalakult önálló Szlovák Állam területén, a történelmi Felvidék északi részén maradt 66 000 magyar, akik a Szlovák Állam lakosságának a 3%-át tették ki. Esterházy János – Márton Áronhoz hasonlóan – a pária-sorsra kényszerült magyarok között maradt. Lett volna rá racionális indoka, hogy kassai választókerületével együtt Magyarországhoz kerüljön, ahol automatikusan a magyar országgyűlés tagja lett volna. De – számára nem volt semmi de... Alkudozás nélkül, így indokolta azt, hogy Szlovákiában maradt:

„Könnyű lett volna nekem, most kényelmesebb, kevésbé felelősségteljes és könnyebb hivatást választanom. Egy pillanatig sem foglalkoztam ezzel a gondolattal, mert elválaszthatatlanul összenőttem azzal a talajjal, amelyet elődeim, őseim vérükkel és ve-rejtekükkel tettek termékennyé a magyar gondolat részére, amely talajon ringott az én bölcsőm...

Amint én cselekszem, ahogy én gondolkozom, azt várom a velem együtt visszamaradt testvéreimtől. *Maradjon mindenki ott, ahova a Sors állította, legyen éltető ereje*

84 MÁRTON ÁRON: *Templom és iskola. Erdélyi Iskola 1939/40. évf. 3–4. sz. In. i. m., 104.*

annak a megkisebbedett, küzdő magyar családnak, amelyre most fokozottan fontos és nagy feladatok várnak...”⁸⁵

Amikor megtörtént a második bécsi döntés, Márton Áron azonnal körlevelet írt a Romániában maradó, dél-erdélyi szórványban élő magyarokhoz. „Testvéreim! Kérve kérlek, ne esetek kétségbe, ne veszítsétek el minden reményeteket, **ne gondolatok mindjárt menekülésre!** Ne mozduljatok, a felindult lelkiállapot és a zavaros helyzet nem alkalmas arra, hogy most döntsetek és elhagyjátok a földet, házat, munkahelyet, ahol verítéketek hullott s testvéreiteket, akikkel eddig minden örömet és bánatot megosztottatok.”⁸⁶ Röviddel ezután, 1940. szeptember 29-én a már magyar fennhatóság alatt álló Kolozsváron járt, ahol a Szent Mihály templomban is a futástól óvta a Magyarországhoz visszakérült magyarokat: „Ne higgyétek, hogy most akkor boldogultok, ha mindenki külön fut a saját célja felé!”⁸⁷ Márton Áron az individualizmustól óvta az anyaországhoz visszakérült övéit. Majd amikor 1942 szeptemberében a budapesti külügyminisztériumban járt Ghyczy Jenőnél, akkor pedig szóvá tette azt, hogy Dél-Erdélyből menekül a magyar lakosság, a menekülések miatt iskolák, köztük felekezeti fenntartású magyar iskolák szűnnek meg. „Feltétlenül fontosnak tartja azonban a püspök, hogy a Dél-Erdélyben működő magyar tanerők az iskolák megszűnte esetén is *helyükön maradjanak* – erre állítólag megvan bennük a hajlandóság – és más beosztásban, vagy munkakörben továbbra is foglalkozzanak a gondjaikra bízott magyarsággal.”⁸⁸ A papságtól kiemelt felelősségtudatot várt el. Már 1945 márciusában írja körlevelében: „Köszönöm azoknak a buzgóságát, akik felszólításomra több plébánia vezetését is vállalták és a nagy pusztulás idején a legnagyobb érték, a lelkek örök javának megmentésén apostoli lelkesedéssel fáradoztak. ... Nem akarom elítélni azokat, akik állomáshelyüket elhagyták, az általános zavarban a rémület hangulatának áldozataivá váltak és kötelességmulasztásukért megszenvedtek. De fenn kell tartanom azon elhatározásomat, hogy az egyes eseteket külön-külön tárgyilagosan megvizsgálom, és atyai jóindulattal fogom elbírálni.”⁸⁹

A második világháború végén Esterházy János, mégpedig elsősorban a saját személyére vonatkozóan, ugyanúgy gondolkodott, mint Márton Áron. Tudta, hogy ő sem menekülhet, tudta, hogy sorsvállalása az ő személyéhez méltatlan beteljesülés, igaztalan megvádoltatás, bebörtönzés lesz. 1944 őszén a szovjet csapatok bejöttek a Kárpát-medencébe. Esterházy Lujza írja emlékirataiban, hogy húga – hármuk közül a legkisebb – a Lengyelországba férjhez ment Mariska is ekkor menekült el Lengyelországból, pedig 100%-ban németellenes felvidéki Esterházyként ő szolgáltatta az információkat a lengyelországi német terrorról és a zsidóknak a haláltáborba való elhurcolásáról a Szlovákiában élő testvéreinek. E lengyelországi családi kapcsolat is hozzájárulhatott Esterházy Jánosnak a szlovák parlamentben történt egyértelműen zsidóbarát kiállításához. És Esterházy Lujza is, 1942-ben, amikor Szlovákiában megkezdődött a zsidók deportálása, azonnal kihallgatást kért Alexander Mach belügyminisztertől, és első kézből, közvetlen lengyel családi kapcsolataira hivatkozva tájékoztatta a szlovák belügyminisztert – tájé-

85 *Új Hírek* (Pozsony) 1938. október 6. Idézi: MOLNÁR Imre: i. m., 83–84.

86 Márton Áron körlevele, Gyulafehérvár, 1940. szeptember 3. 2557/1940. sz. Közzéteszi: NAGY Mihály Zoltán: *Márton Áron a helyben maradásról és a keresztény helytállásról*. Keresztény Szó (Kolozsvár), 2013. február, 18.

87 Márton Áron szentbeszéde, Kolozsvár, 1940. szeptember 29. *Ellenzék* (Kolozsvár), 1940. szeptember 30.

88 Ghyczy Jenő államtitkár, megbízott külügyminiszter feljegyzése Kállay Miklós miniszterelnök részére, 1942. szeptember 19-én. 6–7. old.

89 Márton Áron körlevele, Kolozsvár, 1945. március 4. 2775/1945. sz.

koztatta?, inkább a szemébe vágta –, hogy a deportált zsidókat megölik. „Azt hiszem, hogy ön nem tud róla, hogy a zsidókat kiirtják a náci táborokban. A Gestapo ezt bizonyára nem vallotta be Önnek. De mindenki, aki mint én is, volt a németek által megszállt Lengyelországban, az biztosan tudja, hogy a zsidók haláltáborba kerülnek.”⁹⁰ A németek által megszállt Lengyelországban Esterházy János is járt, vendéglátója és biztos hírforrása a húga, Esterházy Mária volt, aki most menekült a szovjetek elől, és megérkezett Nyitraújlakra. Végigjárták a Nyugat-Szlovákiában élő barátaikat, akik mind csomagoltak, készültek a menekülésre. Valamennyien arra akarták rábeszélteni Esterházyt, hogy ő is meneküljön. A Kis-Kárpátokban, Vöröskő várában, Pálffy gróf számára így hangzott Esterházy válasza: „*Az én helyem itt van, a magyarok mellett, Szlovákiában.* Nem akarom őket itthagyni. Az elkövetkező napokban osztozni akarok sorsukban. ... *Képviselőjük vagyok.* Ez hát az én feladatom.” Amikor a nagyszombati járásban, Vedrődön Keglevich gróftól látogatta meg, hasonló kép fogadta, hasonló tanáccsal, melyre Esterházy hasonló választ adott. Saját nővérének ugyanezt mondta: „Erős elhatározásom, hogy nem hagyom el ennek az országnak a magyarjait. Utolsó leheletemig szolgálni akarom őket.”⁹¹ Már 1945 elején, pozsonyi közíró munkatársa, budapesti „feladóktól” a baloldaliság „bélyegét” hordozó igaz evangélikus magyar, Peéry Rezső is menekülésre biztatta: „Az általános menekülés idején, a helytállásra adott utasítást. Amidőn immár nyilvánvaló volt, hogy az orosz hadsereg fog megszállni bennünket, *kérleltük, hogy ha mi maradunk is, ő menjen nyugatra*, mert gróf és ebben a minőségében az oroszok szemében elsőszámú osztályellenség lesz. »Ha önöket maradásra buzdítom, nekem is itthon kell maradnom, bármilyen sors elé nézek« – ez volt a válasza.”⁹² A marxista gyökerekkel bíró (1945-ben e gyökereit fellazító, mert nem konjunktúralovag) Fábry Zoltán is tanúskodik Esterházy János hűsége mellett: „És Esterházy? Utolsó pillanatig kitartott elvesztett posztján. Nem menekült, nem evakuált: az ítéletváró nem gyávulhatott.”⁹³ Fábry Zoltán az idézett három mondatot 1946-ban, a kollektív háborús bűnösséggel megbélyegzett szlovákiai magyarok védelmében írta. „Elvesztett poszt” – e két szót majd még 1970-ben is leírta, utolsó írásának címe ugyanis: *Nincs elvesztett poszt*, alcíme pedig: Utószó a hűségről.⁹⁴ Az írás, melynek utolsó két szava: „béke velünk”; nem Esterházyról szól, a neve sem szerepel benne. De az 1946-os és az 1970-es szövegek összefüggéséből már tudjuk: ahová Esterházy János állt, az nem volt elvesztett poszt. Posztja a kollektív lelkiismeret volt, az pedig leg súlyosabb áldozat árán is a megmaradást szolgálja.

EPILÓGUS

E tanulmány Esterházy János és Márton Áron gondolkodása, cselekvése, tanúságtétele közötti párhuzamokat vizsgálja. Az a tény, hogy különböző helyzetekben, egyeztetés nélkül, hatalmi igazodás helyett az evangéliumi értékrendet követve, 1945-ig lényeges kérdésekben ugyanazt gondolták, ugyanazokat a döntéseket hozták, azt jelzi számunkra, hogy a megvilágított párhuzamok különböző helyzetekben is követendő

90 ESTERHÁZY Lujza: i. m., 127.

91 ESTERHÁZY Lujza: i. m., 138–139.

92 PEÉRY Rezső: i. m. 55.

93 FÁBRY Zoltán: i. m. 390.

94 FÁBRY Zoltán: *Nincs elvesztett poszt. Utószó a hűségről.* (Stósz, 1970. április) In. FÁBRY Zoltán: *Vigyázó szemmel. Fél évszázad kisebbségben.* Madách Könyvkiadó, Bratislava (Pozsony), 1971., 326–337.

mintát jelentenek. A párhuzamos tanúságtételek összegzése úgy fogalmazható meg, hogy Esterházy és Márton Áron egyaránt értékelték a gondolkodók és cselekvők voltak, a nemzeti érdekeket is világos, más népeket nem sértő értékrendben fogalmazták meg. A kettejük között megvilágítható párhuzamok 1945-ig követhetők, mert Esterházy János a háború végén történt letartóztatását követően már nem került ki a börtönből. Szükséges, hogy a két tanúságtevő további életútjáról is ejtsünk szót.

Esterházy János a háború végét illegálitásban élte át, ekkor a németek elől bujkált. 1945 áprilisában, Pozsonyban a majdani csehszlovák államelnök, akkori szlovák belügyi megbízott Gustáv Husák letartóztatta, majd a csehszlovák rendőrség átadta a szovjet hatóságnak, és ez év nyarán a Szovjetunióba szállították. Moszkvában a Butirszkaja börtön foglya volt, itt egy cellában raboskodott Alekszandr Szolzsenyicinnel, aki egy elbeszélésében megemlékezik Esterházy Jánosról. 1946 nyarán a szovjet Gulág egy sarkkörön túli munkatáborába szállították a Komi Köztársaság területére, ahol kubikos munkát végzett. 1948-ban tüdőbajjal rabkórházba került. Közben Pozsonyban távollétében a csehszlovák köztársaság felbomlasztásában való részvétel hamis vádjával halálra ítélték és kérték a kiadatását a Szovjetuniótól. A halálos ítéletet nemzetközi zsidó szervezetek követelésére életfogytiglani börtönre változtatták. Ezt követően 1949 áprilisában átadták őt a csehszlovák hatóságoknak. Élete hátralévő éveit a csehszlovák börtönvilág különböző fegyházaitól töltötte, 1957. március 8-án az Olmütz közelében lévő Mirov börtönében halt meg.⁹⁵ Állíthatjuk, hogy 1945-ös letartóztatása mögött az a sátáni logika állt, hogy ha a szlovákiai magyarok első vezetőjét megvádolják, akkor a vád a teljes szlovákiai magyarság számára is fenntartható. A szlovákiai magyarságot pedig kollektív háborús bűnösséggel vádolták meg, hogy a magyar lakosság eltávolítható legyen Csehszlovákiából. Ugyanakkor letartóztatásának valódi indokai között sejthetünk egyfajta kollektív pszichózist szlovák részről, amikor a tegnapi Hitler-barátok a neofiták buzgalmával ma fasisztát kiáltanak. E problémára Fábry Zoltán is rátapintott 1946-ban írt, de nyomdafestéket csak 1968-ban kapott, többször idézett tanulmányában, hogy másra ne hivatkozzunk: „Tegnap Auschwitz volt a kivételes szlovák jólét ára, ma a magyar kisebbség.”⁹⁶ Az említett kollektív pszichózis miatt Esterházy János neve Szlovákiában ma is tabu. Ez érthetetlen, mert Fábry Zoltán az 1946-ban írt, és a „prágai tavasz” idején publikált tanulmányával kiengedte a szellemet a palackból. A prágai tavasz mozgalmát Esterházy János letartóztatója, Gustáv Husák a Varsó Szerződés segítségével leverte. Azonban érthetetlen, hogy az 1989-es „báronyos forradalom” óta miért kibeszélhetetlen még mindig ez a probléma.

Márton Áron a háború után 1949-ben történt letartóztatásáig az emberi jogok, a demokratikus értékrend és az egyházi autonómia érvényesüléséért küzdött. Már a háború alatt is, de azután is több alkalommal nyilatkozott úgy, hogy a második világháború bűneiért a keresztény társadalmat is felelősség terheli. Egész Erdélyre kiterjedően egy esztendeig tartó népmissziót hirdetett a megbékélés érdekében. Elrendelte a felnőttek hitoktatását, hogy a világi hívők a készülődő új diktatúrával érett hittel nézzenek szembe. Még a párizsi békekötés előtt munkatársaival memorandumot készített annak érdekében, hogy a békekonferencia az etnikai határok alapján húzza meg az országhatárt. (Terveik szerint kisebb terület maradt volna Magyarországnál, mint amit a második bécsi döntés nekünk ítél, de e területen egyértelműbb magyar többség lett volna.) Amikor a román ál-

95 MOLNÁR Imre: i. m., 223–260.

96 FÁBRY Zoltán: *Stósz*... i. m., 389.

lam megtagadta a magyar oktatásügy dolgozóinak fizetését, akkor Márton Áron 3 millió lejes felajánlással alapítványt tett (Petőfi Alap), mely hosszú ideig biztosította a magyar tanítók, tanárok szerény megélhetését. Amikor a román állami hatóságok a görögkeleti egyházzal együttműködve 1948-ban betiltották az erdélyi románok görögkatolikus egyházát, és a görögkatolikus templomokat a görögkeleti egyháznak adták, akkor Márton Áron rövid időn belül három körlevélben szólította fel a magyar római katolikusokat, hogy az üldözött román hívőket fogadják be a templomaikba. Az 1948-ban bevezetett kultusztörvény után Márton Áron volt az, aki a katolikus egyház működési feltételeiről az állami hatóságokkal tárgyalt. Mivel nem volt hajlandó aláírni olyan megállapodást, ami az egyházat alárendelné az állami hatalomnak, 1949 júniusában letartóztatták, majd 1951-ben koholt vádak alapján életfogytiglani börtönre ítélték. Ennek következtében az 1989. decemberi változásig a katolikus egyház csak megtűrt állapotban, de a lehetséges lelkipásztori autonómiát megőrizve élte át a diktatúrát. Márton Áront 1955-ben, az akkori nemzetközi enyhülés hatására, életfogytiglani ítéletét változatlanul hagyva, feltételelesen szabadlábra helyezték. 1957 és 1967 között püspöki rezidenciáján kényszerlakhelyen élt, amit König bíboros közbenjárására oldottak fel. 1955-ben az üldözött görögkatolikus egyházhoz tartozó fiatalokat görögkatoliusként vett fel a gyulafehérvári római katolikus papneveldebe. 1955-től végkimerüléséig papszenteléseken, diakónusszenteléseken mondott beszédeivel az egyház megújulását szorgalmazta, már a zsinat előtt is zsinati szellemben. Ahogy fiatal korában világi apostolokat képezett, úgy idős korában óvta papjait a klerikális szellemtől. 1967 után amíg bérmentes munkára tudott járni, vallási megújulást ébresztett az egyházközségekben, jelentősen megnőtt a papi hivatások száma. Hat évig tartó súlyos betegség után 1980-ban halt meg.⁹⁷

Esterházy János és Márton Áron életművét látva elmondhatjuk, hogy az erkölcsi csúcsteljesítmények kisebbségi helyzetben, annak tudatos vállalásával, a hatalomtól távol születnek. A hatalom természetesen adott, nem kikerülhető, része a társadalmi életnek. Esterházy János pártelnökként és képviselőként politikus volt, Márton Áron pedig lelkipásztorként, püspökként vitathatatlan tekintély. Pozíciójukat azonban mindketten saját területük legelső szolgálattevőjeként, legelső áldozatvállalójaként fogták fel. Tekintélyük nem pusztá kinevezésen, Esterházy esetében nem egyszerűen a képviselővé választáson, hanem a népük által elismert erkölcsi „primátuson” alapult. Ma úgy mondanánk, hogy a feljük irányuló spontán és őszinte tisztelet kikezdhettelen legitimációt biztosított számukra. A hatalomtól való távolságot egy diktatúrákkal terhelt korban az biztosította számukra, hogy az értékeket, nyugodtan mondhatjuk, az Isten által adott értékrendet soha nem rendelték merő érdekek alá, saját népük érdekeit is egyetemes értékösszefüggésben látták, láttatták.

Az akár többségben (az anyaországban), akár kisebbségben élő magyarság számára fontos tanulság az, hogy csak saját erőnkre támaszkodhatunk, mások erejére támaszkodni gyarmati sort jelent. Esterházy János és Márton Áron emellett arra is tanítanak, hogy keresni kell a szomszédos kis népekkel a kapcsolatot, a kölcsönös történelmi sérelmek mellett mindazt, ami inkább összeköt. Meg kell fogalmaznunk azt, hogy az egész magyarság kisebbségben van Európában, magyarként nem lehetünk önelégültek akkor sem, ha történetesen többségben, az anyaországban élünk. Nem becsülhetünk le sem szlovákokat, sem románokat, sem szlovákiai, sem romániai magyarokat, akkor sem, ha szörványban, idegen nyelvi közegben élve már nem ismerik elég jól a magyar nyelvet.

⁹⁷ A szerző saját kutatásai alapján.

Ugyanakkor gyökereket tépve nem futhatunk szét a világba sem, magyarként a szülőföldről tudjuk azt nyújtani, amire rendeltettünk.

LÁSZLÓ VIRT

PARALLEL TESTIMONIES: JANOS ESTERHAZY AND ARON MARTON

After the Vienna Award Janos Esterhazy and Aron Marton thought the same way on every important question and they made the same decisions in fundamental situations. They both believed that people living in the minority were on their own. In the same era but in a different country they both accepted their own destiny. The split-up of Upper Hungary in 1938 and the division of Transylvania in 1940 gave Janos Esterhazy and Aron Marton the opportunity to throw in their lot with the most vulnerable people in their homelands. They both disapproved World War II from the very beginning. Janos Esterhazy rejected the ideals and politics of National Socialism. In September 1939 Aron Marton held a three-day retreat and spoke about Christian behaviour in times of war then in November, he condemned the war. In 1942 Janos Esterhazy was the only representative of the Slovak parliament who voted against the deportation of the Jews and Aron Marton condemned the deportations of Hungarian Jews in his sermon on 18 May, 1944. After the war the communists arrested both of them. Janos Esterhazy died in prison, Aron Marton survived prison but he was under house arrest for ten years.

DÁVID ZSUZSANNA

A SZERETET POLITIKUSA

Gróf Esterházy János

Esterházy János életét, politikai tevékenységét, kegyetlen meghurcoltatását és vértanúságát a keresztény hit világossága ragyogtatja fel számunkra a történelem legsötétebb napjaira emlékezve. Minden ember saját, történetileg adott korához és környezetéhez kapcsolva kell, hogy beteljesítse életfeladatát, melynek végső célja az Istennel való üdvözítő találkozás. Esterházy János számára ez a történetileg adott tér és idő a huszadik század legmegrázóbb időszakait jelentette, a környezet pedig a magyar haza földjébe helyezte, és a felvidéki magyarság Trianon utáni sorsközösségét ajánlotta számára. Ő igent mondott erre az életre, és felelősséggel vállalta a kor minden kihívását, a felvidéki magyarság szolgálatát és a keresztény hit hűséges védelmét. Krisztus követése jelentette számára a mindennekfelett álló erkölcsi mércét, lelki iránytűt, mely mindig az igazság képviselőjére szólította, és a mártírsors radikális vállalásában is a remény és az áldozatos szeretet hitvallójává tette.

Esterházy János korának sok más hitvallójához hasonlóan nem választhatta a kereszténység politikamentes útját. A háború és a totalitárius rezsimok elnyomása szükségszerűvé tette a társadalmi és politikai életben való szerepvállalást. Politikája a szeretet gyakorlásának útja volt, a legkisebbek szószólója, képviselője, támogatója. Emblematicusá vált bátor kiállása, mellyel a szlovák parlamentben egyedülként szavazott a zsidótörvény ellen. Ellenzéki szerepe a gyűlölet és az elnyomó hatalom, az erkölcstelenség és a pusztítás ellen irányult. Megalkuvást nem ismerő ragaszkodásával és hitbéli megingathatatlan meggyőződésével a hatalom ellenségévé, a hatalomgyakorlók „bántó lelkiismeretévé”¹ vált. A nácik és a kommunisták egyaránt üldözték, hiszen az evangélium igazságának hangos kimondása és tanításának életre váltása veszélyt jelentett számukra. Gróf Esterházy János személyében erkölcsi példa állt az emberek előtt, mely nagy hatással volt a megtévesztő eszmék és a megfélemlítő zsarnoki hatalmak zavaros forgatagában. Az általa képviselt igazság, a szeretet mellett a szabadságot hordozta. A diktatúrák számára semmi sem lehet félelmetesebb, mint a szabad ember és a szeretet hatalma. Hűsége az örökérvényű értékek mellett Krisztus követőjévé tette.

Szülföldje iránti odaadása és ragaszkodása megadta számára azt a kegyelmet, hogy mindenről lemondva önmagát ajándékozhatta oda egy emberhez méltóbb világért. Tizenkét év fogság után földi maradványainak kiadását is megtagadták családjától. Féltek,

1 MOLNÁR I.: *Esterházy János élete és mártírhalála*. Nemzeti Könyvtár, Magyar Hősök – Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2013. (a továbbiakban: MOLNÁR 2013), 284 p., részlet Ján Gál-Podd'umbiersky szlovák író visszaemlékezéséből.

hogy földjének sója² lesz. Hamvai halála után hatvan évvel, halálra ítélésének hetvenedik évfordulója, 2017. szeptember 16-a óta a zoboraljai Alsóbodokon, szülőföldjében találtak örök nyugalomra.

Esterházy János 1901. március 14-én született Nyitraújlakon, a galánthai gróf Esterházy család cseszneki ágából. Szülőföldje, a Nyitra környékén lévő Zoboralja különleges táj. A Zobor hegy a Kárpát-medence egyik szent helye, ahol már Szent István király idejében apátságot emeltek az Úr dicsőségére. Államalapító szent királyunk hírére érkezett ide a két lengyel remete, Szent Zoerard András és Szent Benedek, a magyarok első szentjei. A nyitrai püspökség országunk egyik legősibb egyházi központja, a nyitrai vár Szent László király nyomait őrzi, Kodály Zoltán pedig itt gyűjtötte legszebb magyar dalainkat. A város szülöttei közt találjuk Prohászka Ottokárt és Bangha Bélát is. Zoboralja magyarlakta településeinek szigete ma is végvárként őrzi palóc hagyományait, kultúráját a mai Szlovákia területén. Esterházy János ennek a több nemzetiségű térségnek a szülötte, aki mind vérében, mind tapasztalataiban hordozza a Kárpát-haza sokszínűségét és a békés együttélés értékeit, a háború és a gyűlölet terheit. Lengyel édesanyja és magyar édesapja gyermeke. A mai Szlovákia területén született, és a mai Csehország területén hunyt el. Személyében a visegrádi államok vérrokonsága és sorsközössége ölt testet. Családjának tagjai az évszázadok során mindig igyekeztek a jó ügyet szolgálni. Esterházy János a huszadik század reményekkel teli első napjaiban kezdte meg földi életének záródokútját, de már gyülekeztek a felhők, amelyek egy sosem látott viharos időszak gyötrelmes kihívásait hordozták. 1905-ben veszíti el édesapját, akinek hozzá intézett utolsó szavai: „Légy mindig jó magyar!”³ Ez a pár szó jelölte ki azt az utat, melyet következetes engedelmessel járt végig az atyai végrendelethez hűségesen ragaszkodó fiú. Édesapja szavainak értelmét édesanyja, Tarnowska Erzsébet lengyel grófnő anyai törődése és hitben való nevelése teszi eleven valósággá. Esterházy János így ír édesanyjáról: „Neki köszönhetem azt, hogy megértettem, mit jelentettek atyám búcsúszavai. Neki, aki nem magyar származása ellenére annyira magyarrá lett, hogy ma szíve minden dobbanása a magyar ügyé.”⁴

Ez a „magyar ügy” lesz Esterházy János hivatása. A felvidéki magyarság politikai képviselője, az Egyház társadalmi tanításának leghangosabb szószólója. Az ügy, az emberi méltóság védelme és a kereszténység melletti megmaradás a diktatúrák ideológiáival és zsarnokságával szemben. A magyarság, a felvidéki kisebbség ebben az ügyben a számára tulajdonul választott nép (1Pét 2,9). Rajtuk keresztül pedig a szélesebb körben vállalt tanúságtétel. Esterházy Istent és embert egyszerre szolgált, de ahogy egy próféta sem kedves saját hazájában (Lk 4,25), úgy a korabeli Csehszlovákiában rá is halálos ítélet várt.

A népek és nemzetek kialakulása egyaránt lehet átok és áldás is. A bábeli zűrzavar az Isten előtt meghajolni nem akaró, háborgó nagyravágyás büntetése. A meg nem értés, az ellenségeskedés és az egymás felett uralkodó zsarnoki hatalom valóban büntetése az emberiségnek. Az átok mellett a különbözőség áldás is egyben. A népek és nemzetek kultúrája, sokszínű értékei a teremtettség gazdagságát tették még bőségebbé. A népek jóért való küzdelme és a rosszat elutasító közös összetartása Isten országának építőivé teheti a népeket, nemzeteket.⁵ Bábel Esterházy János idejére sokkal inkább a lélek zűrzavara,

² vö. Mt 5,13

³ MOLNÁR 2013, 12. p.

⁴ Uo. 12. p.

⁵ PUNGUR, J. (szerk.): *A nemzeti kisebbségek teológiája*. Emmaus Kiadó, Kecskemét, 1999.

mint a nyelveké. A háború és a diktatúrák elnyomása a nemzeti érzés torz képét festették meg. A háború olyan népet akar, mely a pusztítást bálványozza, és hamis nyereséggel próbál önző vágyakat kielégíteni. A békétlen nép valaki ellen szövetkezik, azonossága nem értékeiben, hanem a bűnben gyökerezik, az táplálja. A krisztusi szövetség mindenkit befogad, egymásért és mindannyiunkért küzd. Azt kéri, hogy arról ismerjen meg bennünket a világ, hogy szeretjük egymást (Jn 13,35). „A keresztyén testvérközösség nem az emberiség ellenében, hanem éppen érte van”⁶. Az egész világ üdvösségét akarja. Esterházy János a politikát, mint élethivatást az Újszövetség jegyében gyakorolta. Egy közösség, egy nép képviselőjét vállalva őszinte, békés és mindenki számára boldogulást nyújtó társadalmi rendért munkálkodott, a szeretet jegyében politizált. Feladatát a reábi-zottak szolgálatában, a tevékeny szeretetben látta. Életútja fáradhatatlan törekvés a krisztusi tanítás életre váltására. Magasabb rendű hivatása a keresztségben, Isten országának építésében van, „... egy uralkodó eszmét követ és ez a felebaráti szeretet.”⁷

A II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója az emberi hivatás közösségi természetét Isten rendelése szerint így határozza meg:

„Isten, mindnyájunk gondviselő Atyja azt akarta, hogy az emberek egyetlen családot alkossanak és testvérek tekintsék egymást. Hiszen mindannyian Isten képére vannak teremtvé, aki „betelepitette az egy őstől származó emberiséggel az egész földet” (ApCsel 17,26), s mindnyájan egy és ugyanazon célra vannak hivatva, aki nem más, mint maga az Isten

Ezért Isten és a felebarát szeretete az első és legfőbb parancs. Isten szeretete tehát nem választható el a felebarát szeretetétől: „...ami egyéb parancs még van, mind ebben az egyben tetőződik: Szeresd embertársadat, mint saját magadat... A törvény tökéletes teljesítése tehát a szeretet” (Róm 13,9--10; vö. 1Jn 4,20). Ez pedig az egymástól napról napra jobban függő emberek és az egyre egységesebbé váló világ számára igen jelentősnek bizonyul.

Sőt amikor az Úr Jézus az emberi észnek föl nem fogható távlatokat nyitva azért imádkozik az Atyához, hogy „legyenek mindnyájan egyek..., amint mi egyek vagyunk” (Jn 17,21--22), bizonyos hasonlóságot sejtet az isteni személyek egysége és Isten gyermekeinek igazságban és szeretetben élt egysége között. E hasonlóság rávilágít arra, hogy az ember – aki az egyetlen teremtmény a földön, akit Isten önmagáért akart – teljesen csak akkor találhat önmagára, ha őszintén elajándékozza magát.”⁸

Egy jó család életre szóló támasz és menedék az embernek. Esterházy János a keresztyén tanítás egyetemességében egy sajátos családeshmét alakított ki. A vérségi kötelék biológiai korlátok között határozza meg a családfát. A Krisztusi testvériség egyetemes horizontja és kapcsolata az isteni valósággal azonban szétfeszíti ezeket a korlátokat. „Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert mindannyian eggyé lettek Krisztus Jézusban.” (Gal 3,28). Aki Isten akaratát cselekszi, az az én testvérem, nővérem és anyám. (Mk 3, 35).

6 Romano GUARDINI – Josef PIEPER – Joseph RATZINGER – Karl RAHNER – Hans Urs VON BALTHASAR – Jean VANIER: *A szeretetről*. Vigilia Kiadó, Budapest, 1987. 122. p.

7 MOLNÁR 2013, 184. p.

8 *Gaudium et spes* 24. A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

Egy igazi, a Krisztusi szeretet parancsát élő egyház a család és az egy otthon közösége kellene, hogy legyen. Ez a fajta egység és harmónia a világon szétszóródott kereszténység számára azonban csak kisebb közösségekben tud szociálisan megvalósulni. A Krisztus-követés iránt elkötelezett csoportok tudják közösségben megélt napi tapasztalássá váltani a földi zarándokút napi állomásait. Esterházy János a felvidéki magyarságot ilyen példás egységbe kívánta kovácsolni. A fenyegetettség és a háború napjaiban a kisebb hívő közösségek a testvériségben a közös hitvallást kellett megerősítsék. Esterházy János a felvidéki magyarságot kis családnak tekinti. A nagycsalád a Kárpát-medencében élő őslakók, a keresztény gyökerű Európa és az egyetemes emberiség nagy családja. A család szó a felvidéki magyarság 1918 utáni történelmében a közös kisebbségi sorsot, a belső kötelékek felbonthatatlan, egymást behálózó felelősségét jelzi. Esterházy atyai gondoskodással és testvéri szeretettel igyekszik a felvidéki magyar család életét a legőszintebben megismerni, a bajokon segíteni és az otthon meghittségét és biztonságát nyújtani, és bevilágítani a hétköznapiakat a hit és a remény fényével.⁹

Esterházy szavaival: „Együtt, egymással, egymásért. Nekünk nem lehetnek politikai, eszmei vagy elvi elhatárolásaink, nálunk nem érvényesülhetnek gazdasági osztálykülönbségek, világnézeti taszítóerők, foglalkozás szerinti elkülönülések, és nem lehet a karéj kenyér sem többféleképpen kiszabott, nálunk az egy otthon egyforma melegét kell éreznie mindenkinek, az egy otthon egysütetű kenyérfalatjából kell jóllaknia. A családi meghittséget, a családi kötelékeket, mint lelkeket összeforrasztó erőt, a családi ösztönzést, összefűzést mint életbiztonságot nálunk mindenkinek éreznie kell, mert ebből az érzésből fakad a nemzeti életfenntartás ösztönös és megtörhetetlen akarata. Nálunk a családban rejlő nagy erkölcsi értéknek, mint nemzeti morálnak kell diadalmaskodnia.”¹⁰ Az egy otthon egysütetű kenyéréről az egyház és az eucharisztia szentsége jut eszünkbe. Az apostoli kor missziója csendes meghittséggel az üldöztetések közepette is bizonyította a hit erejét. „... állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban” (ApCsel 2,42).

Esterházy János a szlovákiai otthonokat megszólítva, a II. világháború borzalmai közben, összetartásra és egymást segítő szeretetre szólít fel. Isten történelemben kinyilatkoztatott kegyelme mindig segíti népét. Csillagot gyújt az éjszakában, hogy utat mutasson, elküldi hozzánk választottjait, hogy vezessenek, és egyengessék utunkat. Esterházy felelős politikai hivatásának kezdetén az alábbi szavakkal szólítja meg társait: „... csak apostolkodó munkával tudjuk biztosítani, hogy eszméink mindenütt terjedjenek.”¹¹ Az apostolok Isten munkatársai, a hívőkkel közösségben lévő küldöttek. Feladatuk a tanúságtétel, mely példaképpé és az egység szimbólumaivá avatta őket. Az Egyház az apostolokra az irántuk tanúsított különleges tisztelet és engedelmesség ellenére sem úrként, hanem szolgálóként tekint. Az apostolok Krisztus legközvetlenebb követői. Meghívottak és küldöttek egyszerre.¹² „Nem uralkodva a választottak fölött, hanem mint a nyájnak példaképei” (1Pét 5,33). Esterházy, mint a felvidéki magyar család vezetője felelősséggel kellett vállalja minden megnyilatkozását, minden döntését, mindenkori magatartását. Politikusként, közéleti személyiségként, vagy az általa használt szimbólummal élve,

⁹ vö. Mk 4,21

¹⁰ MOLNÁR I. (szerk.): Esterházy János: *A kisebbségi kérdés. Válogatott írások, beszédek, interjúk*. Ister Kiadó, Malfatti-Esterházy Alice, Molnár Imre, Budapest, 2000. 136. p.

¹¹ Uo. 23. p.

¹² art. apostol. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. I. kötet. 347. p.

mint a felvidéki magyar család feje, az apostolokhoz hasonlóan példaképpé, az egység szimbólumává vált. Az Esterházy János vezette keresztény szociális párt magához ölelt minden olyan társadalmi réteget és egyént, aki nem tudott azonosulni a gyűlölet hangjaival és az igaz, őszinte szót kereste¹³.

A Szent Kereszt Felmagasztalása kápolnához vezető kálvária stációi akáctörzseken idézik fel keresztútjának állomásait. Az út mentét szögesdrót szegélyezi, de a rönkök gyökerei sziklákba kapaszkodnak.

Krisztus keresztútjának első stációja az ítélet, Krisztus Pilátus előtt. A megkötözött kezű Jézus. A kezek, melyek a világot fogják össze, melyek gyógyítanak és életet adnak, összeláncolva nyugszanak. Még mi mindent tehettek volna? Mennyi jószág, mennyi áldás van most megkötözve? – kérdezzük értetlenül. De ő hagyta magát, csendes és határozott. Később értjük csak meg, hogy nincs más út, csak a kereszt. Pilátus a kezeit mossa, de nem vér van a kézen, hanem bűn a szívben. Nem felelős semmiért. Egy gyermek szolgál, a vízzel teli tálat tartja az üres rítushoz. Ő sem felel semmiért. Jézus pedig csak áll, tekintetét leszegezve a földre vagy az ég felé emelve. Kiszolgáltatottnak és tehetetlennek kellene, hogy tűnjön, mégis erő és elszántság sugárzik belőle. Ő mindenkiért felel. A héber 'berit' szó kötést és vágást is jelent, de ez a szó fejezi ki a szövetséget is. Jézusban az Isten kötelezte el magát az embereknek megváltó szeretetével. Az alsóbodoki keresztutat járva meredek út visz felfelé. Esterházy János keresztútjának első stációján egy üres szék áll a vádlókkal szemben. Ő már távol van. Ellenségei el akarták pusztítani, elhallgattatni, cselekvőképtelenné tenni. Ítélet még nem volt, de a láthatatlan kezek már sürgetve taszították őt a rácsok mögé, kötött pályákon kényszerítve a megsemmisülés felé. Jelenléte kényelmetlenné vált, hisz személye vádlottból vádló lett. Esterházy János jól tudta, „vétkesek közt cinkos, aki néma.”¹⁴ A hívő embernek az igazságra való segítés a kötelessége, így ő minden körülmények között igyekezett hallatni a hangját.

Szót emel az emberi méltóságot sértő általános jogfosztások ellen. Esterházy Jánost üldözni kezdik az igazságért és a keresztény hitet cselekvésre váltó politikai magatartásáért. A hatóságok folyamatosan megfigyelik, és folyamatosak az ellene irányuló vádak és rágalmak. Ő azonban a vádak ellenében kitart politikai állásfoglalása mellett, melynek irányát ismét a *Rerum Novarum* és a marxizmus közti különbséggel szemlélteti. Felebaráti szeretet az osztályharc ellenében. „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal”¹⁵ nem lép fel a támadások ellen, a mesterségesen szított gyűlölet ellen mindenkit a felebaráti szeretet megtartására int. Egyértelműen fogalmaz. „Politikai hitvallásom alapja mindig az volt, hogy az igazságot ki kell mondani mindig, még akkor is, ha kedvezőtlen visszhangra talál, és az igazságot minden kínáló alkalommal annyiszor kell hangsúlyoznunk, amíg azt mindenki tudomásul veszi.”¹⁶ A prágai, majd a pozsonyi parlamentben minden alkalmat megragadott, hogy hol szóban, hol írásban, személyes meghallgatás alkalmával vagy közgyűléseken szót emeljen az igazságtalanságok ellen, és felszólítson a változásra. Esterházy egy korszak lelkiismerete. Az üres szék is szinte kínos, hiszen jelzi a hiányát a jognak, az igazságnak, az embernek. Az arctalan, öklét rázó tömeg halált kiált.

13 Uo. 22. p.

14 BABITS Mihály: *Jónás könyve* (részlet). *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 447. p.

15 A tőle idézett mondas az alsóbodoki Esterházy János Emlékhely kiállításának címe.

16 MOLNÁR 2013, 244. p.

De Esterházy keresztútja már jóval az első stáció állomása előtt megkezdődött, az ítélet pedig élet volt. Önként vállalt, áldozatos élet, a mindennapok keresztyével. Esterházy János elkötelezte magát az evangéliumi értékek és az emberség szolgálatában. Hagyta magát megkötni. Mért vállalta, mért választotta a nehezebb utat? Mennyi mindent tehetett volna még, ha a menekülést választja? A felnőtt ember szabadsága és választása az igaz elköteleződés. Néha úgy tűnik, gúzsba köt, a földhöz szegez és felől a vállalt teher. Tehetatlenné tesz, és nem enged mást választást. Később megértjük, hogy nincs más út. Csak a szabadság a jóra, hűség és kegyelem, hogy „...ne úgy legyen, ahogyan én akarom, hanem amint te.” (Mt 26,39)

Az emberi természet istenképiségének legnagyobb bizonyítéka az áldozatos szeretet képessége. A legnagyobb szeretet, ha képesek vagyunk saját magunkat ajándékozni embertársainknak. A lemondás és a másokért vállalt szenvedés látszólag ellentmond a természet törvényeinek, az ösztönök világának. A kereszt botránya mégis így lesz az élet diadala. (1Kor 1,23)

A világ legkülönbözőbb népeinek hiedelemvilágában, mondáiban, hagyományaiban megtaláljuk az életfa képét. Az életfa a föld és az ég, a természet és a természetfeletti között terem kapcsolatot. A fa gyümölcsöt hoz, és bár nem hal el, magjából mégis új élet sarjad. A fák az ember földi életének mulandóságához képest állandóságukkal az örökkévalóra emlékeztetnek. Évszakos változásukkal, látszathaláluk után tavasszal a fel-támadás örömét hirdetik. De azt is jól tudjuk, „a fák soha nem nőnek fel az égig”¹⁷. Az életfa képének és üzenetének teljességét a keresztény hitben, Jézus Krisztus keresztfájára tekintve találjuk meg. Jézussal az Istenfia jött el az emberek közé, az új Ádám, aki a fán az átkot áldássá tette, önmagát adva értünk (Kol2 14-15).

Krisztus keresztye győzelemi jel, a fény diadala a sötétség és a bűn felett. A kereszt a remény, a béke és a felmagasztalás. Szent Pál a keresztn és a Megfeszítettben Isten bölcsességére csodálkozik rá, a teljességet ismeri fel, és nem akar tudni másról (1Kor 2,2).

Esterházy János is a kereszt jelét választotta, melyet szívében és zászlajára tűzve hűsége sen hordozott. „A mi jelünk a kereszt, nem a horogkereszt.”¹⁸ – hangzott szállóigévé vált jelmondata. Ennek a jelnek a jegyében mindenki felé nyitott, de elítélte azokat, „akik a keresztet akarják a sárba rántani, akár baloldali kommunisták, akár jobboldaliak azok.”¹⁹ Esterházy János a keresztet minden időben „változatlanul a legfelségesebb szimbólumunknak”²⁰ nevezi. A mérsékelt és békés utakat kereső politikusból így válik „antifasiszta tényező”²¹ és a kommunizmus ellensége. A kereszt fénye mellett a bitófa árnyéka vetül rá. Bár többen menekülésre biztatják, ő úgy érzi, a nehéz időkben is maradnia kell, együtt a népével.

Esterházy János az Országos Keresztény Szocialista Párt frissen megválasztott elnökeként beiktató beszédében elmondta, hogy feladatát szolgálatnak tekinti. Az elkövetkezendő tizenkét évet ebben a szellemben dolgozta végig, hordozva a mindennapok keresztyét. 1939-től folyamatos rendőri megfigyelés alatt állt. Tiltakozott Magyarország német megszállása ellen, amiért később a nyilasok Magyarországon letartóztatják, és

17 MOLNÁR Imre (szerk.): *Kegyelem életfogytig. Esterházy János szenvedéstörténetének dokumentumai Mycielskiné Esterházy Mária felfjegyzései alapján*. Budapest, 2008. (a továbbiakban MOLNÁR 2008), 112. p.

18 MOLNÁR 2013, 294. p.

19 Uo.78. p.

20 Uo. 274–275. p.

21 Uo. 294. p.

kényszerítik, hogy lemondjon pártvezetői tisztségéről. Visszatérve Pozsonyba a párt tagjai egy emberként újra őt választják meg elnöknek. A Gestapo körözi, de ő továbbra sem akar elmenekülni az országból. 1945-ben a szovjetek Pozsonyban letartóztatják, majd tizenkét nap fogva tartás után szabadon engedik. Egész politikai pályájának állhatatosságát jelzi, hogy tárgyalás céljából a magyarok ügyének képviselőjében keresi fel Gustáv Husákot, aki ekkor átadja a KGB ügynökeinek. Több magyar párttársával a Szovjetunióba deportálják, ahol egy évet tölt a moszkvai Ljubljanka börtönben. 1946-ban koholt vádak alapján 10 évre ítélik, majd Szibériai táborokba viszik, ahol súlyos skorbutot és tüdőbetegséget kap.²²

A nyitraújlaki kastély fái némán és egyenesen állva vészelték át az 1945-1949 közötti időszakot, a csehszlovákiai magyarság és az Esterházy család jogfosztását. Esterházy Jánost társaival együtt a Szovjetunióba hurcolták. Távollétében 1947. szeptember 16-án mindenfajta jogalapot mellőzve megszületett a Szlovák Nemzeti Bíróság ellene szóló ítélete. Az embermentő, mindenfajta terrort ellenző politikus távollétében született ítélet: kötélt általi halál. Esterházy Jánost 1949-ben szállítják haza a Szovjetunióból az ítélet végrehajtására. A bitófa réme 1950-ig kísérti a családot. Családja és barátai közbenjárására ítéletét felfüggesztik, majd kegyelemből életfogytiglanra változtatják. Esterházy János szimbolikus módon 1945. március 30-án, Nagypénteken kezdi meg tizenkét évig tartó börtönkálváriáját. Ez az a nap, melyet utoljára tölt otthon. 1957. március 8-án adja vissza lelkét a teremtőjének, ahogy ő fogalmaz: „utolsó leheletünkig a kereszt, Krisztus keresztjének jegyében”²³.

A hitről elmélkedve Joseph Ratzinger Paul Claudel *Selyemcipő* című művéből idéz fel egy jelenetet. A dráma főhősnének fivére hajótörést szenved. A kalózok a hajó árbócahoz kötözték, mely az óceán végtelenjében hanykolódik a szerencsétlen, kiszolgáltatott emberrel. A főhős monológja megrendítően írja le a képet: „Uram, köszönöm, hogy így megkötöttél. Megtörtént néha, hogy nehezemre estek parancsaid, és akaratom végzésed ellenében megdőbönt és vonakodó maradt. De ma nem is tudnék szorosabban simulni Hozzád, és hiába nézem tagjaim, egyetlen egy sincs, amely egy parányit is el tudna Tőled távolodni. Csakugyan a kereszthez vagyok kötözve, de a kereszt, amely így megfeszít, nincs kötve semmihez. A tengeren lebeg.”²⁴

Esterházy tizenkét éve nagyon hasonlít ehhez a képhez. Rácsok mögött, ismeretlen állomások felé zakatoló vagonokban, éhezve, szomjazva és fázva, megkötözve látjuk a semmiben, a Szovjetunió és a csehszlovák börtönök szigetvilágában²⁵ hanykolódnia. A fullasztó mélység fölött a béke fájához, a kereszthez kötözve.

Esterházy a kisebbségi jogokért küzdött, és soha nem feledkezett meg a legkisebbekről, a rászorulókról, az üldözöttekről, a foglyokról. A szovjet hatóságok legkülönbözőbb kínzásait kiállva és a 684 órás vallatást követően Esterházyt tíz év kényszermunkára ítélik. Társai közül többen már a moszkvai börtön kínzásaiba belehaltak. A „jéghideg pokolba” ruháitól megfosztva, mezítelenül érkezik. A nehéz munka és a nyomorúságos

22 ESTERHÁZY-MALFATTI A. – TÖRÖK B. (szerk.): *Esterházy János emlékkönyv*. Századvég Kiadó, Budapest, 2001.

23 MOLNÁR 2013, 294. p.

24 RATZINGER, J. (XVI. Benedek pápa): *Bevezetés a keresztény hit világába*. Vigilia Kiadó, Budapest, 2007. 35. p.

25 vö. 1973-ban jelent meg Nyugaton az Esterházy Jánossal a moszkvai Ljubljanka börtönben egy cellában raboskodó, később Nobel-díjas Alekszandr SZOLZSENYICIN *A Gulág szigetvilág* című műve a sztálini munkatáborokról.

körülmények megteszik a hatásukat. 1948-ban súlyos tüdőbetegsége miatt átszállítják a beteg foglyok táborába. A Gulagról hazaszállított testvérét Esterházy Mária 1949-ben, több mint négy év elteltével láthatta viszont egy pozsonyi rabkórházban. Magas, sovány, fogatlan, kopaszra borotvált, fizikailag a végletekig meggyötört ember. A szegények között a legszegényebb, megalázott rab és súlyos beteg. A legkisebbek között a legkisebb lett, a 7832-es számú rab, névtelen elítélt, mégis, mikor a szörnyű megpróbáltatásokról beszél, gyűlölet nélkül teszi. Mindent Isten akaratának tart. „Ki vagyok én, hogy a jó Isten akaratát ellenezem?”²⁶ – kérdezi.

Szent Pál rómaiakhoz írt levelében az istengyermekség és a Krisztusi testvériség a kereszt szentségében köszön vissza. Isten örököseiként, a Szentlelket elnyerve előbb szenvednünk kell Krisztussal, hogy vele együtt részünk legyen az eljövendő dicsőségben (Róm 9,17-18). Esterházy János alázattal fogadta el szenvedéssel teli sorsát, az Isten akarata előtt meghajolt, de meg nem tört.

Esterházy János szinte áttetsző alakját mindig egyenes tartással látják a börtön folyosóin. Beszédes üzenete van annak is, hogy a kevés könyv, melyet engedélyeztek számára: Lujza testvérének misszáléja, Kempis Tamás Krisztus követése és egy Prohászka Ottokár Keresztút. Erre a keresztútra jegyezte fel saját kálváriájának állomásait. A belső tartást a Krisztussal való közösség adja meg számára és a felajánlás, mely értelmet ad a látszólag értelmetlen és hosszú börtönéveknek. „... tudom, hogy emberileg szólva nincs remény a szabadulásomra. Ezt elfogadtam, mint keresztet, és felajánlom a Jó Istennek könyörgésképpen a legszűkebb családért és a szélesebb meg a legszélesebb családnak boldogabb jövőjéért.”²⁷ Valódi nemességét nem a grófi cím adja, nem a külsőségek, hanem a nagybetűs emberség. Krisztus királysága a töviskoronában, számárháton, lekönpve és összetörve a tekintély legmagasabb foka.

Az alázat a leginkább félreértett fogalma a keresztény gondolatvilágnak. „Az alázat az ember szóhoz hasonlóan a latin humilitas, a humus, 'föld' szóból ered. Erény, mely képessé tesz arra, hogy az ember igazságának, teremtett voltának megfelelően és törekénységének tudatában éljen. A legutóbbi időkben az ötödik sarkalatos erénynek is nevezik. A hívő ember számára az alázat nem csupán egy az erények között, hanem alapot, magatartást az Istennel és az embertársakkal való kapcsolatában. Az Ószövetségben szegénységet, inséget, kicsiséget jelent. A gőgösök Isten haragját hívják ki maguk ellen, az alázatosakat ellenben megvigasztalja és fölemeli Isten. Az *Újszövetségben* Isten országa az alázatosaké (Mt 5,5). A tanítványnak oly kicsinek kell lennie, mint a gyermek, hogy nagyra lehessen (Mt 18,4; Lk 14,11). Erre tanít Krisztus alázata, ami a kereszthalálban teljesedett be.”²⁸ Első szent királyunk is jól ismerte az alázat erényét. Szent István a hatalom gyakorlásának alapját nem az erőszakos tekintélyben, hanem a kölcsönös tiszteltetésben látja. Így figyelmezteti a leendő uralkodót: „Semmi sem emel fel annyira, mint az alázatosság, és semmi sem süllyeszt annyira a porba, mind a dölgy és a viszálykodás.”²⁹

1945-ös letartóztatását követően a család csak 1947-ben kap életjelet Jánostól, aki a lengyelül írt cédulán külön kiemeli, hogy **hitét nem veszítette, és imádkozik mindenkiért**. Esterházy számára a fogva tartás éveit az állandó imádság tölti ki. Édesanyja imakönyvében őrzi János imáinak feljegyzését. Minden vasárnap az ellenségekért is szól

26 MOLNÁR 2008, 47. p.

27 MOLNÁR 2013, 378. p.

28 art. alázat. *Magyar Katolikus Lexikon*, I. kötet. 118. p.

29 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Szent István Társulat, Budapest, 2014. 27. p.

a fohász. Elmeséli, hogy a sok imádkozással töltött idő miatt többször papnak gondolták, és kigúnyolták emiatt. A fizikai fogságban, szeretteitől és szülőföldjétől elszakítva a közösség élményét egyre inkább az imádságban, az eukarisztiában találja meg. Rabtársai beszámolóit, róla szóló tanúságtételeik erősítik azt a képet, melyben a felebaráti szeretet, sőt a legnehezebb krisztusi parancs, az ellenségszeretet lelkiismerete ragyog fel. „Öntudatos, a magához hasonló emberek társaságát keresi, de lelkileg még mindig saját korábbi képzeletében él”³⁰ – olvashatjuk a börtönben kiállított személyi lapon. Magatartása példa és vigasz volt rabtársai számára, akiket mindig igyekezett támogatni, segíteni. „Beszámolt arról is, hogy 1946-ban, egy halálosan beteg, lett nemzetiségű fiú, Peter Janualitisnek, akiről már az orvosok is lemondtak, az ő buzgó imádsága után (kilencedet mondott érte – M.I. megj.) visszatért az egészsége, és meggyógyult súlyos mellhártyagyulladásából. Majd arról számolt be, miként próbálta a táborban lévő fiatal elítélteket erkölcsileg jobb belátásra bírni.”³¹ Hatással volt a környezetére, és ahelyett, hogy megtört volna, másokat is felemelt.

Az ima és a szentáldozás által egy új, elmélyült közösség is nyilvánvalóvá válik, mely a börtönfalak elszigetelt magányában is összekapcsolja a világgal. Esterházy Istennel való közvetlen kapcsolata és a szentekhez való ima lebontja a legfontosabb korlátokat, utat engedve az ember és Isten közötti határtalan szeretetnek. A szentek és boldogok társaságában az imádságos lelkületű fogoly Isten arcának boldogító látását kereste, a titokban végzett szentáldozás pedig minden élet forrásával kapcsolta össze.

Esterházy Mária a miróvi börtönben, fivérének halálos ágyánál tett utolsó látogatásról így ír Lujzának: „Őt szemlélve a lélek abszolút győzelmét látjuk az anyag felett.”³² A börtönből kifelé a Magnificat az egyetlen ima, mely eszébe jut. Msgr. Rudolf Bosnák, a nyitrai szeminárium rektora, aki Lipótvároton raboskodott együtt vele, így emlékezik rá: „Magatartása példa volt mindannyiunk számára. Belsőleg annyira kiegyensúlyozottan viselte a rabságot, mintha nem is börtönben, hanem valahol odahaza lett volna. Ő belsőleg volt szabad ember, felül tudott emelkedni mindazon, ami körülvette, s ezt a hitének, a mély Isten-hitének köszönhette. Ebben is példa volt számunkra. Szabadabb volt azoknál is, akik a bilincset a kezünkre rakták. (...) Esterházy azonban nem félt, mert nem volt mitől félnie. Ő már átélt a legrosszabbon is, hisz tudtuk, mert elbeszélte, hogy honnét tért vissza. Csodálatos lelki egyensúly sugárzott belőle. Ez azt jelenti, hogy belsőleg rendben volt az élete. Tudta, miért szenved. Értelmet adott szenvedésének a hite, s az, hogy a saját szenvedését Krisztus szenvedésével tudta összekapcsolni. (...) Esterházy hőiesen viselte a szenvedéseket, s egyáltalán nem veszítette el emberi, lelki tartását, méltóságát azzal, hogy éveket kellett a börtönrács mögött töltenie. E belső tartásban és méltóságban az ő mély hite tartotta őt meg. Ő lelkileg győzni tudott.”

A keresztény szabadság különleges fogalom. Jézus a külső rabságból való szabadulást nem forradalommal, nem lázadással hirdeti meg. (Lk 4,16-21). A várt szabadulás megérkezett, de másképp, mint ahogyan azt sokan várták. A valódi, mindent átalakítani képes szabadság belülről, a lélekben kezdődik. A léleknek ez a szabadsága azonban bárhol, bármilyen elnyomással és megpróbáltatással szemben szabadság marad. „Ha a Fiú megszabadít titeket, valósággal szabadok lesztek.” (Jn 8,26) A szabadság azonban cél és feladat is, nem csupán adomány, melyet megkaphatunk, de el is vehetnek tőlünk. A való-

30 MOLNÁR 2013, 364. p.

31 Uo. 361. p.

32 MOLNÁR 2008, 106. p.

di szabadság a szeretetben, a jóra való szabadságban valósul meg. Szabadságunk Krisztusban van. Az ember belső szabadsága, lelki és szellemi függetlenség, mely nem függ fizikai korlátoktól. A politikai elnyomás, fogság és terror a test szolgasága, de a lélek szabadsága Isten kegyelméből és a Szentlélektől megerősítve egyéni lehetőség. Az élet az üdvösség reménye nélkül halálra szánt lét. Az Isten akarata szerinti élet megszabadít a bűn és a halál szolgaságától és a valódi, igaz élet örökségével ajándékozik meg. Krisztusban újjászületünk a vigasztalan, reménytelen szolgaságból egy új szabadságra. A Krisztushoz kötött élet nem iga, hanem magával ragadó és tápláló erő, kiapadhatatlan forrása az életnek.³³ Szent Pál apostol az áldozatos élet szolgálatáról elmélkedve türelemre és a Szentlélekben való őszinte kitartásra int: „...mint akiket halálra szántak, mégis élnek, mint megkínzottak, de belé nem haltak; mint szomorúak, mégis mindig vidámak, mint szűkölködők, mégis sokakat gazdagítók, mint akiknek semmijük sincs, mégis mindenük megvan.” (2Kor 6,9-10) Írja azokról, akik hozzá hasonlóan kitárták szívüket.

A kenyér Esterházy János egész életét végigkísérő szimbólum. A felvidéki magyar család és az egyház egységének szent jele a fogság éveiben is több mint egyszerű esemény. Hazaszállításának lebergi állomására emlékezve felidézi, hogy férfiak és nők együtt voltak a táborban. A férfiak utolsó darab kenyerük árán vásároltak asszonyt maguknak. Ő igyekezett ettől mindenkit visszatartani, mondván: „Fiúk, hát hogyan imádkozhatjátok: mindennapi kenyerünket, s azután, mikor azt Krisztus Urunk megadja nektek, láncot csináltak belőle, hogy arcul csapjátok Őt azzal?!“³⁴ Számára a morzsácskák jelentették az életet, a lélek táplálékát. Leveleiben és a látogatások alkalmával gyakran utal a titokban végzett szentáldozásra, például leírja, hogy „ott benn nem szűnnek meg előállítani a legjobb eledelt...”³⁵. „Csehszlovákia börtöneiben 1951-ben több mint 3000 papot tartottak börtönbe zárva vagy kényszermunkatáborokban. Számuk évről évre nőtt, s ennek következtében 1956-ban a katolikus plébániák 70%-a pap nélkül maradt.”³⁶ A bebörtönzött papok a gyakori motozások miatt az oltáriszentséget sokszor Esterházynak adták, aki nagy tisztelettel őrizte a szent kenyeret, és még a trágár szótól is igyekezett távol tartani, ezért „többen járkáló szentségtartónak csúfolták”.³⁷

Egy másik megrendítő történet is kapcsolódik az élet kenyéréhez. Jan Janku elbeszéléséből tudjuk, hogy egy alkalommal, amikor tizenkét míróvi cellatárs megkapta az aznapi kenyéradagját, egy velük raboskodó szobrászművész megkérte a többieket, ajánlják fel adagjuk egy részét. Bár mindannyian éheztek, mégis igent mondtak a kérésre. Ő viszont nem elfogyasztotta a kenyeret, hanem nyálával összetapasztva egy Krisztus-fejet formázott belőle. Ettől kezdve ez a kis szobor tette személyesebbé a napi imádságokat, kézről-kézre járva a fogvatartottak között. A míróvi Krisztus-fejet börtönkálváriájának utolsó állomásán minden bizonnyal Esterházy János is kezében foghatta. Jan Janku, Esterházy egykori rabtársa, aki halálos ágyánál is jelen volt, élete végéig féltve őrizte ezt a kincset.

Esterházy a pozsonyi járványkórházból családjának írt levelében ezt írja: „Visszartértem – és ma olyan vagyok, amilyenre formált Jézus Urunk legirgalmasabb szíve.”³⁸

33 SCHOCKENHOFF, E.: *Krisztus követése – ma. Válaszok és útmutatások az Újszövetségből*. Egyházfórum könyvei 6. Luzern, 1990. 61–73. p.

34 MOLNÁR 2008., 49. p.

35 MOLNÁR 2013, *Esterházy János élete és mártírhála*. 371. p.

36 MOLNÁR 2008, 166. p.

37 MOLNÁR 2013, 372. p.

38 Uo. 361. p.

A szobor az emberi kéz munkája, az ember pedig Isten csodálatos alkotása. Ő alakít és formál. Jézus egészen közel jött hozzánk, amikor emberré lett és az 'átváltoztatott kenyér titkában'³⁹ nemcsak köztünk, hanem bennünk maradt és mi őbenne. A magasba emelt szent ostya olyan, mint a Nap. Végtelenül egyszerű és felfoghatatlan és bár távolinak tűnik, mindenkinek eljuttatja melegségét. ... az egész világra árasztja sugarait; egyetlen ragyogása, mely anélkül árad mindenfelé, hogy teste egysége megosztást szenvedne."⁴⁰ Az ember lelke Isten temploma (1Kor 3,17), amit belülről képes bevilágítani a felmutatott kenyér. Szent Ágostonhoz így szólt egy hang: „Én vagyok az erősek kenyere, egyél meg! De nem te alakítasz át engem magaddá, hanem én alakítalak át magammá.”⁴¹ A szentáldozás kiragad önmagunkból, átemel a test korlátain, és egy új közösségbe hív. Krisztusba lépünk, és benne találkozunk testvéreinkkel.⁴²

Esterházy korábbi gondolata szerint: „A szenvedés átrostálja az emberiség lelkét, hogy ami megmarad, az a leképzetéből okulva, tisztább szemmel és biztosabb kézzel ápolja, ami rábízott: az életet.”⁴³ A szenvedés rostjában Esterházy élete kagylóhéjba zárva őrzi az élet igazgyöngyét, a lemondás jutalmát. Ahogy Jézus mondja az őt követő Péternek: „Bizony mondom nektek, mindenki, aki értem és az evangéliumért elhagyja otthonát, testvéreit, anyját, apját, gyermekeit vagy földjét, százannyit kap, most ezen a világon otthont, testvért, anyát, gyermeket és földet – bár üldözések közepette –, az eljövendő világban pedig örök életet. Sokan lesznek elsőkből utolsók és utolsókból első.” (Mk 10,29-31)

A nyitraújlaki kastély kápolnájának mennyezetfreskója Szent János Jelenések könyvének a „Bárány imádása” című jelenetét ábrázolta.⁴⁴ Az áldozat ártatlanul kiontott vére éltető forrásként fakad a bárány lába alatt, és egybegyűjti a történelem népeit, hogy hódoljanak neki és ünnepeljék a megváltás kegyelmét. „Azután megmutatta nekem az élet vizének folyóját, amely ragyogó, mint a kristály, és az Isten és a Bárány trónjából ered. A város főútjának közepén, a folyó két ága között van az élet fája, amely tizenkétszer hoz termést, minden egyes hónapban megadja termését, és a fa levelei a népek gyógyítására szolgálnak. És semmi nem lesz többé átok alatt a városban, hanem az Isten és a Bárány trónja lesz benne: szolgálói imádják őt, és látni fogják az ő arcát, és az ő neve lesz a homlokukon. Éjszaka sem lesz többé, és nem lesz szükségük lámpásra, sem napvilágra, mert az Úr Isten fénylik fölöttük, és uralkodnak örökkön-örökké.” (Jel 22,1-5)

Gróf Esterházy János hamvainak kiadását ötven évig megtagadták családjától. Utolsó kívánsága, hogy szülőföldjében nyugodhasson halála után hatvan évvel végre teljesülhetett. Az alsóbodoki Szent Kereszt Felmagasztalása kápolna 2017. szeptember 16-a óta gróf Esterházy János végső nyughelye. A kápolna oltárképén a feltámadás jelene látható. A Feltámadt Krisztus legyőzte a halált, eljött a kegyelem ideje, a foglyok szabadulása, a szegények öröme és a gyászolók vigasza (Iz 61,1-2). XVI. Benedek pápa Jézus Krisztus jelenlétéről írja, „hogy az nem valami önmagában nyugvó dolog, hanem erő, mely utánunk nyúl, mely fel akar emelni és magába akar vezetni minket.”⁴⁵ A képen Krisztus keze megkettőződik, hogy mindnyájunkat elérjen, ha kell, mások keze által, akik segít-

39 Joseph RATZINGER (XVI. Benedek pápa): *Isten közel van hozzánk. Eucharisztia: Az élet középpontja*, Szent István Társulat, Budapest, 2015. (RATZINGER 2015), 71. p.

40 KRÁNTZ M.: *Alapvető hittan*. Szent István Társulat, Budapest, 2015. 319. p.

41 Ágoston: *Vallomások*. VII 10,16.

42 RATZINGER 2015. 70–88. p.

43 Uo. 5. p.

44 MOLNÁR 2008, 18. p.

45 Ratzinger 2015. 73. p.

seget nyújtanak, felemelnek. Esterházy János sem mulasztotta el, hogy a szegények, a rászoruló és az üldözöttek felé nyúljon. Azok, akik életpéldáját örökségül adják, élővé teszik őt nemcsak az Örökkévalóság, hanem a földön zarándokútját járó Egyház számára is. Esterházy és a hozzá hasonló vértanúk élete győzelmi zászló, népek fölé emelt lobogó (Iz 62,10), a jóakarátú emberek egységének jele.

A bűn misztériuma végigkíséri az emberiség történelmét. Már az első emberpár, férfi és nő egymást vádolja, testvér testvért öl, és Krisztusban a legártatlanabbat is keresztre szegezi. Szent II. János Pál pápa a keresztre tekintve a kiengesztelődés útját látja. Elsőként függőleges irányban Isten és ember között, majd a szívből jövő megtérés által az emberi közösségekben. Egy széthullott világ megosztottságának nyomorúságát látva hirdeti meg megváltásunk 1950. évfordulójára a kiengesztelődés és bűnbánat jubileumi szentévt. „Az Egyház megkezdene egy gyűlölettől és erőszaktól terhelt kor átalakítását a szeretet civilizációjává.”⁴⁶

Az ember egyéni élete is tele van a testvérvizsoly drámájával. A sebek gyógyítása helyett sokszor épp azon fáradozunk, hogy újra és újra feltépjük a hegeket. A vád, a harag és gyűlölet a gyanú és a bizalmatlanság félelmével szinte már megszokássá válik. Mi vagyunk az idősebb testvér a tékozló fiú történetéből, aki önzésében nem ismeri fel saját bűnét és a család örömét. A szeretet gyakorlása ezzel szemben állandó kiengesztelődés és mindennapos amnesztia. A megbocsájtás és a bűnbánat párbeszéde, a kő helyett dobott kenyér. A megelőző szeretet Isten ajándéka, de példáját követve nemcsak viszonzszeretetre indít, hanem egymás megelőző szeretetét tanítja.

A megosztottság megsebzí az emberi közösségeket. A jóakarátú emberekben azonban szüntelenül ott él a béke és a kiengesztelődés vágya. A megsebzettség oka a bűn, a gyógyír pedig a szeretet. A bűnbánat szívből induló fordulat, mely cselekedetre irányul. Az üdvtörténet a kiengesztelődés története, a bűn gyökereitől való szabadulás. Az emberek közötti egyetértés útja a személyes megtérés.⁴⁷ A Szentírásban olvashatjuk, hogy Noé a harag idején volt az új hajítás, miatta maradt meg az a maréknyi ember, akinek új szövetséget ajánlott a Mindenható (Sir 44,17).

Esterházy János az itt élő nemzetiségek különbözőségét átokból áldássá tette. A szív szemei előtt nem maradhat rejtve az ő sorsában adott kiengesztelődés, melyre ma épp olyan nagy szükségünk van, mint korábban. „Ki árthat nektek, ha a jónak buzgó követői lesztek?” (1Pét 3,13)

ZSUZSANNA DÁVID

POLITICIAN OF LOVE
COUNT JÁNOS ESTERHÁZY

On March 25, 2019, the process of beatification of Count János Esterházy began in Krakow. His person connects man to man in the sign of the cross, peoples and historical times and helps to live the spirit of the children of God. His human destiny is similar to ours, full of challenges and suffering. But the real challenge is love, which invites us to transcend ourselves, our circumstances and become a blessing in the world. Servant of God János Esterházy is the politician of love, the spokesman of peace and justice, the witness of Christ.

46 Szent II. János Pál pápa: *Reconciliatio et poenitentia*. <https://uj.katolikus.hu/konyvtar.php?h=98> (kutatás ideje: 2018. május 5.)

47 Szent II. János Pál pápa: *Reconciliatio et poenitentia*.

DUDÁS RÓBERT GYULA

MINDSZENTY JÓZSEF 1974-ES FELMENTÉSÉRE ADOTT REAKCIÓK AZ AMERIKAI MAGYAR DIASZPÓRÁBÓL*

1974. február 5-e¹ után a magyar katolikus egyház itthon és a diaszpórában átélte addigi történetének – többek véleménye szerint – legnagyobb traumáját². A Vatikánból érkezett hírek szerint VI. Pál pápa³ Mindszenty József⁴ bíborost felmentette az esztergomi érseki székből, s azt megüresedettnek nyilvánította. Ezzel egy időben kinevezte Lékai László⁵, addigi veszprémi apostoli kormányzót, Girus Tarasii-i címzetes püspököt ad nutum Sanctae esztergomi apostoli kormányzónak. Ez a döntés pedig, sokakat, többek között a diaszpórában élő magyar katolikusokat, de a más vallásúakat, és a nem hívő magyarok jelentős részét is megdöbbentette.

* A tanulmány megírásában Dr. Udvarvölgyi Zsolt történész, szociológus, az Apor Vilmos Katolikus Főiskola főiskolai tanára volt segítségemre.

1. „NOSTRE INFORMAZIONI – Provvista di Chiese. Il Santo Padre ha: promosso alla Sede Metropolitana di Eger (Ungheria). E. Rev.ma Mons. József Bánk, Vescovo di Vác, il quale conserva la medesima diocesi in amministrazione apostolica; nominato alla Sede vescovile di Székesfehérvár (Ungheria) S. E. Rev.ma Mons. Imre Kisberk, Vescovo titolare di Cristianopoli. Nomina di Amministratori Apostolici. Il Santo Padre, in considerazione dei problemi pastorali dell'arcidiocesi di Esztergom, e dopo di aver avuto in proposito un ampio scambio di corrispondenza con l'Em.mo Signor Cardinale József Mindszenty, Arcivescovo della stessa Sede Metropolitana, è venuto nella determinazione di dichiarare vacante la detta arcidiocesi e di nominarne Amministratore Apostolico «ad nutum Sanctae Sedis» S. E. Rev.ma Mons. László Lékai, Vescovo titolare di Giro di Tarasio, sinora Amministratore Apostolico della diocesi vacante di Veszprém. Il Santo Padre ha nominato Amministratore Apostolico della diocesi di Veszprém S. E. Reverendissima Mons. László Kádár, Vescovo titolare di Saetabis.” Hivatalosan megjelent az Acta Apostolicae Sedis-ben; AAS 66 (1974) 63; olaszul: L'Osservatore Romano (1974. feb. 6.) 2. – idézi: SOMORJAI Ádám OSB: *Mindszenty József és az esztergomi érseki széki üressé nyilvánításának dátuma*. Magyar Sion. Új folyam I. / XLIII. (2007/1) 99–109. (105.)
2. „Nem sokkal jövetele (ti.: 1974-es amerikai látogatása) előtt jött a hír, hogy VI. Pál megfosztotta rangjától, a hercegprímási címtől. Azt a felháborodást és fájdalommat, amit mi akkor éreztünk, azt nem lehet leírni. Hangsúlyosan csak hercegprímás úrról beszélünk és úgy is szólította nálunk mindenki. Annyi tisztesség legalább volt a pápában, hogy életében nem nevezett ki senkit az esztergomi prímási székbe.” (Kerkayné Maczky Emese, Passaic, NJ, USA visszaemlékezése.)
3. Szent VI. Pál (született: Giovanni Battista Enrico Antonio Maria Montini; Concesio, Brescia megye, 1897. szeptember 26. – Castel Gandolfo, 1978. augusztus 6.) római pápa 1963 és 1978 között. Ő felügyelte elődje, Szent XXIII. János pápa által összehívott II. vatikáni zsinat legtöbb döntésének meghozatalát.
4. Tiszteletreméltó Mindszenty József, eredeti nevén Pehm József (Csehimindszent, 1892. március 29. – Bécs, 1975. május 6.) Esztergom érseke 1945–1974 között, Magyarország utolsó hercegprímása, bíboros.
5. Lékai László (1940-ig Lung László) (Zalalövő, 1910. március 12. – Esztergom, 1986. június 30.) esztergomi érsek, prímás, bíboros, egyházpolitikájában a „realitásokhoz igazodó” egyházi gondolkodást javasolt, amelyet kis lépések politikájának nevezhetünk. Bár ezzel ért el eredményeket, de gyakorlatilag az egyház alárendelte magát az államnak.

Jelen cikkemben a felmentés következményeként kialakult helyzetet, illetve az erre adott hazai és nemzetközi reakciókat szemlélzem. Külön vizsgálom azt is, hogy ez a döntés milyen hatással volt a magyar diaszpórára, mert a tapasztalatok szerint ez a döntés hosszú ideig meghatározta az emigráns magyar csoportok hozzáállását a hivatalos egyházi szervekhez. Ahhoz, hogy érthető legyen a nyugati diaszpóra hozzáállása a kérdéshez, elsődlegesen meg kell vizsgálni, hogy hogyan is álltak a katolikus egyházhoz és a Mindszenty személyéhez. Shvoy Lajos⁶ székesfehérvári megyéspüspök fogalmazta meg a magyarság és a templom kapcsolatát: „*Amerikában a templom az egyetlen hely, hol a népek nagy tengerében anyanyelvén hall beszélni a magyar, ahol az ének, az imádság, a szentbeszéd, a festés, a kép, a zászló mind magyar. A templomok tulajdonképpen várak és őrhelyei a magyar szellemnek. (...) mily fontos dolog az amerikai magyarság számára nevelni és kiküldeni minél több magyar papot, drága magyar nővért(...).*”⁷ Amerikában a magyar templom nem csak az Istentisztelet helye, hanem a magyar diaszpóra gyülekezőpontja. Megfigyelhető, hogy 1956 után – a demográfiai viszonyoknak is megfelelően – egyre nagyobb ütemben kezdtek el megszűnni a magyar templomok. A papság létszáma drasztikusan 1968 után kezdett el csökkenni, ettől kezdve már nincs olyan év, amikor több pap érkezett volna, mint ahány távozott (meghalt, nyugdíjba vonult, vagy harmadik országba távozott). 1968 és 1989 között 93 új pap érkezett, s ezzel szemben 295 fővel csökkent a papság létszáma. Jól látható, hogy azokon a helyeken ahol megszűnt a magyar nyelvű lelkipásztorkodás, rövid időn belül eltűnik a magyar közösség is, s ez a folyamat az 1970-es években kezdődött el nagyon erőteljesen. Ma már kijelenthető, hogy az 1970-es évek a magyar emigráció szempontjából a „vég kezdete” volt. A papok és a hívek száma egyre erősebben csökkenni kezdett. Mindszenty személye, az általa tett lelkipásztori utak – státuszától függetlenül – bizonyos szintű reményt adtak a diaszpóra magyarságának. Igaz, ez kevés volt ahhoz, hogy a magyarságot, mint jelentős tényezőt átmentse az utókornak. A bíboros felmentése után lezajlott – egyfajta diadalmenetként tekinthető – 1974-es amerikai útjának összegzéseként Füzér Julián OFM⁸ az alábbiak szerint fogalmazott: „*(...)meggyőződése, hogy Mindszentynek a megjelenése azokban az egyházközségekben, ahova most elment, tizenöt-húsz évre meghosszabbítja a magyarság életét.*”⁹ Valóban, tizenöt-húsz év után a nyolcvanas évek végén történt drámai visszaesés a magyar diaszpórában, amikor létszáma, szervezettsége zuhanni kezdett. Jól látható, hogy a Mindszenty által – lelkipásztori útjain – felkeresett templomok többsége ma már zárva van, vagy más nemzetiségek foglalták el. 1974-es 55 napos, az Amerikai Egyesült Államokban lezajlott útjának végén, hazaindulása előtt, New Yorkban elhangzott szavait a Katolikus Magyarok Vasárnapja idézte: „*Az a megállapításom – mondta a bíboros – hogy a látogatás pezsdítést hozott a magyarok életébe. Amennyiben a hitélet, a kulturális élet, a nemzeti érzés elmélyült, úgy az út elérte a kitűzött célt. Most persze azon fordul meg az utazás eredménye – folytatta – hogy mennyire folytatják azokat a gondolatokat, amiket bevittünk a magyarság életébe. Visszhangra találtak a gondolatok – állapította meg. – Csak vigyázni kell arra, hogy a hétköznapi szóránya ne árton*

6 Shvoy Lajos (Budapest, 1879. március 9. – Budapest, 1968. január 21.) székesfehérvári püspök 1927–1967 között.

7 SHVOY Lajos: *Amerikai levelek*, Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda, 1938., 207–209.

8 Füzér Julián OFM (Héhalom, 1915. május 30. – Budapest, 2005. június), ferences szerzetes, plébános, az Amerikai Magyar Liga egyik alapítója.

9 MÉSZÁROS Tibor, Msgr.: *A száműzött bíboros szolgálatában*, 1973. november 20. 146–148. (A továbbiakban: MÉSZÁROS Tibor: *A száműzött bíboros*)

a termékeny magoknak. Találkoztam mindenütt a cserkészekkel és ugyanaz a lelkeség, ami általában jellemzi a cserkészetet mindenütt jelen volt. Istennek itt ma hálát mondunk a megtett útért. hogy adott egészséget, erőt, és azért, hogy a magyarságot sikerült Isten segítségével megmozdítanunk. Meg kell külön emlékezni arról, hogy protestáns magyar testvéreink is lelkesen kivették a magyar találkozóból részüket, így az egész magyarság, egy-két elhervadt réteget leszámítva, mindenütt ott volt a találkozón. Mindenesetre az itt megjelent hívők imádságába ajánlom azt a célt, hogy a lelkekben a gondolatok érését az Isten kegyelme kísérje és a nemzet jövőjét vigye előbbre külpolitikai hatásban, de belső lelki érdeklődésben is.”¹⁰ Egyértelmű, hogy ebben a pezsgésben, amely még nagyjából 10-15 évig kitartott Mindszentynek, majd később az ő emlékének jelentős szerepe volt, s felmentése lényegében megdöbbentette a magyar közösséget. Kérdésként merül el, hogy vajon miért volt ez így? Miért érte döbbenetként a diaszpórát, hogy egy – már régen mondhatni megszűnt, elvett, elveszített – funkciótól, az esztergomi érsekségtől, „megfosztotta” a pápa Mindszentyt? Mindszenty személye a diaszpóra felfogásában nem egyszerűen egy püspök volt. Mindszenty az ő időszakuk, az ő Magyarországon élt éveikhez való kapcsolódást jelentette. Számukra a hercegprímás, mint Magyarország zászlósurája az a közjogi méltóság volt, amely az álmaikban és a múltjukban élő Magyar Királyságot kötötte össze a felmentés keserű korával, a száműzetéssel és a diaszpórában való léttel. Mindszenty személye kapaszkodó volt. Mondhatni egyfajta erkölcsi nagyság, amelyre különféle esetekben – mint például az amerikai magyarság utolsó nagy összefogásának tekinthető a Szent Korona visszaadását ellenző fellépés esetén¹¹ – hivatkozni lehetett.

MINDSZENTY LEVÁLTÁSÁRA ADOTT MAGYARORSZÁGI SAJTÓREAKCIÓK

Mielőtt a diaszpóra reakcióját megvizsgálánám, vessünk egy pillantást a hazai, magyarországi sajtóreakciókra. Az Új Ember, katolikus hetilap, 1974. február 10-én a Főpapi kinevezések című írásában rövid hírből jelentette be, „(...) hogy VI. Pál pápa az esztergomi érseki széket, amelyet eddig az 1971-ben külföldre távozott Mindszenty József formálisan töltött be, egyházzongolig is üresnek nyilvánította.”¹² Ugyanezt a – feltételezhetően központilag fogalmazott – közleményt adta közzé a Magyar Hírlap¹³ és a Népszava¹⁴ is.

Egy hónappal később Miklós Imre¹⁵ államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke véleménycikkében, melyben az állam és a magyarországi egyházak viszonyát rendező egyezményekről elmélkedett, mintegy mellékesen említette meg Mindszentyt, mint azt a személyt, akinek ügye megnehezítette az állam és az egyház közötti viszonyt: „Társadalmunk belső fejlődése és a nemzetközi életben tapasztalható enyhülési folyamat kedvező hatással van az állam és az egyházak közötti viszony alakulására. A legutóbbi

10 Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1974 (81. évfolyam, 1–50. szám) 1974-07-28 / 30. szám, pp. 3.

11 Vö.: DUDÁS Róbert Gyula: *A koronázási jelképek 1978-as visszaadásának kérdései az amerikai magyar sajtóban*, in.: Egyháztörténeti Szemle, 2019/1., 145–153.

12 Főpapi kinevezések, Új Ember., 1974. 02. 10., 1.

13 Római katolikus főpapok kinevezése, Magyar Hírlap, 1974. 02. 06., 4.

14 Római Katolikus főpapok kinevezése, Népszava, 1974. 02. 06., 5.

15 Miklós Imre (Budapest, 1927. március 7. – Budapest, 2003. március 17.) eredeti szakmája szerint villamoskalauz, majd elvégezte az ELTE BKT-t, államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal vezetője 1971–1989 között.

*katolikus érseki, püspöki kinevezések - amelyekre, mint ismeretes, azután került sor, hogy VI. Pál pápa felmentette Mindszenty Józsefet az esztergomi érseki tiszte alól - jól érzékel-
tetik, hogy a bonyolult kérdések is megoldhatók.*"¹⁶

Lényegében, ettől kezdve Mindszentyt a magyar sajtó teljes egészében negligálta – szinte – egyáltalán nem számolt be tevékenységéről. 1971-től (külföldre távozásától) 1975-ös haláláig a hozzáférhető¹⁷ magyarországi sajtóban mindössze kilenc alkalommal írták le a nevét. Ebből egyetlen hír sem szólt a nyugaton betöltött tevékenységéről, még haláláról is csak egy un. „mínuszos hírben”, az érdekességek között számoltak be: „*Mindszenty József volt esztergomi érsek kedden 83 éves korában Bécsben meghalt.*”¹⁸

A Mindszenty-kérdést a magyar olvasók számára mindössze 1976. februárjában, a bíboros halála után több hónappal tisztázták, amikor a Magyar Hírlap egy hosszú interjút közölt az akkor már érsek (s bíborosi kinevezésre váró) Lékai Lászlóval, aki az alábbiakkal zárta le az esztergomi érseki szék sok éves kálváriáját: „*A II. vatikáni zsinatnak az egész egyház megújulására kiható ereje jótékony pezsgést indított el magyar egyházunkban is. Ezzel párhuzamosan mind biztatóbb eredményekkel bontakozott ki egyházpolitikánk: 1964-ben az apostoli szentszék és a magyar állam között létrejött az első részleges megállapodás. Hazánk gyarapodását szolgáló közreműködésünkben hathatós erkölcsi támaszt nyújt nekünk az apostoli szentszék nemzetközi politikája, az a határozott törekvése, hogy a szocialista államokban mind rendezettebbé legyen az egyház és az állam viszonya. Az újabb megegyezések lehetővé tették a püspöki székek betöltését. Amikor pedig most a szentszék – a Magyar Népköztársaság előzetes hozzájárulása birtokában – kinevezte személyemet a megüresedett esztergomi érseki székre, akkor e kinevezéssel helyreállt a magyar katolikus egyház teljes hierarchiája.*”¹⁹

Lékai amúgy is különleges helyzetben volt, hiszen nem sokkal ez után szemtől szembe találta magát az emigráns magyarsággal az 1976-os Philadelphiában megtartott Eucharisztikus Kongresszuson, illetve az azt követő Devon, PA-ban összehívott magyar papi gyűlésen, ahol Füzér Julián OFM atya előterjesztette Mindszenty szentté avatásának elindítását. Javaslatát a jelen levő mintegy 50 amerikai magyar pap egyhangúan fogadta el. Arról viszont nem szól a Katolikus Magyarok Vasárnapja (s bár a találkozóról beszámolt a magyarországi Új Ember katolikus hetilap, de ezt a részét teljesen elhallgatta²⁰), hogy vajon a jelen levő magyarországi főpapok (Lékai László, Kádár László²¹, Kacziba József²², valamint Keresztes Szilárd²³) hogyan reagáltak a javaslatra.²⁴

16 MIKLÓS Imre: Államunk és az egyház viszonya, *Népszabadság*, 1974. 03. 03., 3.

17 Az adatokat az Arcanum Digitális Tudománytárból gyűjtöttem. in.: <https://adtplus.arcanum.hu/hu/> (a letöltés dátuma: 2019. július 15.)

18 *Magyar Hírlap*, 1975. május 07. 8.

19 Alkotó erővel működünk közre a magyar hazának és népének boldogulásában. Dr. Lékai László esztergomi érsek nyilatkozata. *Magyar Hírlap*. 1976. február 15., 6.

20 m.f.: *Találkozásaink. Új Ember*. 1976. október 3. 1.

21 Kádár László Gábor OCist (Eger, 1927. szeptember 2. – Eger, 1986. december 20.) ciszterci szerzetes, veszprémi püspök 1975–1978 között (1974-től apostoli kormányzó), majd egri érsek 1978 és 1986 között.

22 Kacziba József (Csanytelek, 1914. június 30. – Budapest, 1989. augusztus 31.) püspök, győri apostoli adminisztrátor 1969–1975 között, majd a katolikus intézmények felügyelője Budapesten.

23 Keresztes Szilárd (Nyíracád, 1932. július 19. –) görög katolikus püspök, hajdúdorogi segédpüspök 1975–1988 között, megyéspüspök ugyanott 1988–2007 között, Miskolci Apostoli Exarchátus kormányzója 1988–2007 között.

24 *Magyar papi gyűlés az Eucharisztikus Kongresszuson. Katolikus Magyarok Vasárnapja*. 1976. augusztus 22. 1.

A MAGYAR DIASZPÓRA REAKCIÓJA

A döntés kommunikációja a külföldi magyarság körében – a vatikáni reményekkel szemben – nem volt sikeres, bár kérdéses, hogy erre számított, számíthatott-e a Szent-szék. Igaz, hogy Mindszenty – némi lelki tusa után, amikor elgondolkodott azon is, hogy bíborosi címéről tiltakozásképpen lemond –, valamint egy nyilatkozat kiadása után, melyben jelezte, hogy minden ellenkező sajtóértesülés dacára nem ő kérte a felmentését,²⁵ tudomásul vette a döntést, s a továbbiakban nem használta az esztergomi érsek, illetve Magyarország Prímása²⁶ címeit.

Ezzel szemben környezete, valamint a külföldön élő magyarok, és a katolikus egyház egy része, erősen felháborodott VI. Pál döntésén. Talán a legnyugodtabban maga Mindszenty vette tudomásul az eseményeket – igaz, mondhatjuk volt ideje felkészülni, ugyanis a saját elmondása szerint a leváltás tényét már 1973. december 26-án²⁷ (pontosabban 30-án²⁸) megtudta, s attól kezdve készülhetett rá. Titkára, Mészáros Tibor naplószerű feljegyzéseiben ezt írta az 1973. év utolsó hónapjainak hangulatáról: „*Mindszenty érsek-prímásunk látszólag sokat szenved, de egyáltalán nem szomorú. Sőt inkább nyugodt, kiegyensúlyozott. Sokat imádkozik. Nem a saját személyét tekinti, de teljes mértékben átéli azt a káros, veszedelemes játékot, amit a Vatikán és az otthoni kormány űznek a magyar Egyházzal, a magyar lelkekkel, a magyar papság legjobbjaival. Egészen átéli és átszenvedi, de ennek ellenére nem látszik szomorúnak. Derűsen, nyugodtan mond anekdotákat az asztalnál. Ki tud emelkedni ebből a nyomasztó légkörből, és mikor az anekdota az élc vidámabb pontjához ér, még egy cinkos mosolyt is vet rám, és szinte fölhív arra, hogy derüljünk a viccen. Sokszor az az érzésem, tudja, hogy én az ő élcelődését, az ő anekdotázását, kicsit keserű, kicsit rábamelléki, kicsit könnyeken át nevető humorát jobban megértem, mint az asztaltársaság többi tagja. Talán ezek voltak a legszebb perceim az életben, amikor vele töltöttem.*”²⁹

A bíborossal ellentétben sokan nem fogadták ilyen békésen a hírt. Több helyen tűntek a leváltás miatt, s – Mészáros szerint – a Vatikán egyik falán az alábbi graffiti jelent meg: „*VI. Pál pápa Mindszenty árulója! Mindszentyt pápának!*”³⁰

A diaszpóra újságai – néhány kivételtől eltekintve címlapon – hozták a felmentés hírt, s megállapítható, hogy szinte minden folyóirat elítélte a Vatikán döntését.

A New Yorki Magyar Élet így fogalmazott: „*Mint egy földrengés, úgy rázta meg az emigrációs – és tudjuk – a hazai magyarságot is a döbbenetes hír, amit a rádióadók február 5-én sugároztak világgá: a Vatikán megfosztotta a hercegprímási és Esztergom érseki méltóságától Mindszenty bíborost. Mint egy vulkánkitöréskor a láva és a láng, – úgy tört ki egy emberként minden magyar lelkéből külföldön – és hisszük – otthon is titokban a tiltakozás a Vatikán e minősíthetetlen eljárása ellen! Casaroli érsek, vatikáni államtitkár ez újabb engedményére Moszkva és Budapest felé, – nincs és nem lehet mentség!*”³¹

25 Mindszenty bíboros nyilatkozata. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1974. február 24. 1.

26 A hercegprímási címet már 1964 óta nem használta, mivel XII. Piusz pápa megtiltotta a világi címek és rangok használatát. – Vö.: *Magyar Katolikus Lexikon* – Hercegprímás címszó. in: <http://lexikon.katolikus.hu/H/hercegr%C3%ADm%C3%A1s.html> (A letöltés dátuma: 2019. szeptember 13.)

27 MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Budapest, 1997. 496.

28 Vö.: Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros*. 138–144.

29 Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros*. 1973. november 20-i bejegyzés. 146–148.

30 Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros*. 1974. február 7-i bejegyzés. 218.

31 Mindszenty József hercegprímás kijelentette: „Én soha nem mondhattam le”, *New Yorki Magyar Élet*, 1974. február 16. 1.

Ez a cikk, s számos másik, a döntést egyértelműen egy újabb tövisnek minősítette a már így is élő vértanúként tisztelt bíboros megaláztatásai sorában. Ugyanígy a New Yorki Magyar Élet című hetilap egy sor kérdést, ahogy fogalmazza: vádat vetett föl a Vatikán gondolkodásával szemben: „*Mégis elítélendő a Pápa tette, hogy nem várt a jogfosztással addig, amíg a természet rendje szerint Mindszenty nem távozott az élők sorából! Mert Mindszenty nem akárki, – hanem szimbólum! – Elmondhatjuk: Mindszenty a kommunista világ és a Vatikán közötti áldatlan „detente”-politika áldozata lett!*”³²

A Katolikus Magyarok Vasárnapja szintén címlapon hozta a hírt, az alábbi kommentár kíséretében: „*A híradás, hogy Mindszenty József bíborost, Magyarország hercegprímását, esztergomi érsekét VI. Pál pápa nyugdíjazással elmozdította érseki székből és prímási tisztéből, a magyar hívőket és minden vallású magyar testvérünket olyan váratlanul érte, mint a derült égből lesújtó villám. A hírt először hallván mindenki hitetlenkedett; majd béna kábultságot érzett. Csak a kérdés maradt, válasz nem jött.*”³³

Megfigyelhető, hogy a hír közreadását komoly döbbenet követte, de ez után hatalmas felháborodás következett, amelynek során a Vatikánba számtalan tiltakozó nyilatkozat érkezett, melyről többek között a Katolikus Magyarok Vasárnapja, a legnagyobb, Amerikában megjelenő magyar nyelvű katolikus hetilap, folyamatosan, több hónapon keresztül, minden lapszámában beszámolt. A magyar emigráció – világnézettől és felekezettől függetlenül – gyakorlatilag egységesen állt ki a döntés ellen és a bíboros mellett. Az Amerikai Magyar Külügyi Bizottság vezetése Rómába kívánt utazni, hogy panaszt nyújtsanak be a pápának a döntés ellen.³⁴ Ez végül nem valósult meg, vagy pedig nincsen róla információ.

Füzér Julián OFM atya levélben fordult VI. Pál pápához, hogy ha már leváltotta az esztergomi érseki székből Mindszentyt, akkor méltóztasson kinevezni az un. „nyolcadik törzs”, tehát a világ minden részén élő magyarok főpástorává.³⁵ Kérelmére adott válaszról nincsen adat, valószínűsíthetően levelét megválaszolatlanul, „ad acta” tették.

Az Új Világ című hetilap, amely magát az amerikai magyar családok lapjának minősítette, szintén erős felháborodással vette tudomásul Mindszenty eltávolítását, s azt egyértelműen politikai célzatúnak minősítette: „*A hercegprímás – mert nekünk már csak az marad – Bécsben kijelentette, hogy a lemondás nem volt önkéntes, bár ezt az elmúlt években több ízben kérték tőle. A Vatikán igyekezett a felelősséget elhárítani. Nem kívánunk ennek az ügynek a részleteibe belemenni, mert olyan megállapításokat kellene tennünk, amit nem szívesen tennénk. Ami történt, politika – és ez sohasem szép. Szomorú szívünkben igyekszünk megérteni a pápa elhatározásának okát, a vasfüggöny mögött élő sok millió katolikus sorsáért való atyai aggodalmát és azt a szándékot, hogy részükre a viszonylag szabad vallásgyakorlást minden erejével biztosítani szeretné. De engedtessek meg nekünk, hogy Mindszenty József ügyét mi elsősorban a szabadságáért küzdő magyar szemével nézzük. Ez a magyar pedig nem tudja elbocsátani Mindszenty Józsefet a hercegprímás tiszttségéből, mindaddig, amíg erre nála megfelelőbbet termel ki a szabad Magyarországiért folyó szünet nélkül való harc.*”³⁶

32 A kulisszák mögött, New Yorki Magyar Élet, 1974. február 16. 3.

33 A magyar Egyház feje nem önmagát kereste, hanem kötelességét teljesítette, Katolikus Magyarok Vasárnapja, 1974. február 17. 1.

34 A magyar emigráció – Mindszentyért, New Yorki Magyar Élet, 1974. március 2. 3.

35 Vö: BACHKAI Béla: Legyen a hercegprímás a „8. törzs” főpástora, New Yorki Magyar Élet, 1974. március 2. 8.

36 Hercegprímásunk hivatalos „elbocsátásához”, Új Világ, 1974. február 15., 1.

Természetesen nem csak az újságokban volt erről szó, hanem az akkor még nagy számban lévő magyar templomokban is. Számtalan templom előljárósága – s itt nem csak a katolikus templomokat értem – küldött tiltakozó táviratot Vatikánba, illetve együtt érző, támogató táviratot Bécsbe, Mindszenty rezidenciájára. Arra, hogy a diaszpóra magyarsága tiltakozzon, illetve a bíborost támogatásáról biztosítsa, több újság is felhívta a figyelmet. A New Yorki Magyar Életben Dr. Pogány András³⁷ az alábbiakat írta: „*S mit tehetünk mi, szabadföldi magyarok, személyünkben és egyesületeinkben keresztül, szerete a nagyvilágban? Írjunk két levelet. Az egyiket küldjük Bécs városába, a mi szeretett főpapunknak, Mindszenty Józsefnek és biztosítsuk Öt rendíthetetlen hűségünkről, szeretetünkről és arról, hogy az Egyház útja számunkra az, amit ő mutat, bármit is beszéljen a rövidlátó és tehetségtelen vatikáni diplomácia. A másikat pedig küldjük Rómába, a Vatikánnak. Írjuk meg nekik, hogy nagyot tévedtek és intézkedésük Mindszenty hercegprímásunk ellen az egész magyarság egyöntetű felháborodását váltotta ki.*”³⁸

Erre példa a New Jersey-ben található Passaic településről származó távirat, melynek másolata fennmaradt. 1974. február 12-én délután 5:16-kor adták fel egyrészt Vatikánba, VI. Pál pápának, másrészt pedig Bécsbe Mindszentynek. A pápának küldött távirat szövege a következő³⁹: „*His Holiness Pope Paul the 6th. Holy Father Your decision concerning Cardinal Mindszenty has filled us with deep sorrow we are still regarding him as the spiritual leader of all Hungarians. Signed. Saint Stephen Society – Passaic – New Jersey USA*”⁴⁰

A Szent István Kör Passaicban egészen az egyháztanács későbbi megalakulásáig gyakorlatilag az egyházi vezető szervet jelentette. Ez a társaság volt, amely néhány hónappal később meghívta és fogadta 1974-es, 55 napos amerikai útján Mindszenty bíborost Passaicban.

Ugyanebben az időpontban megerősítő, s a bíborost hűségükről biztosító táviratot is küldtek Mindszenty Józsefnek Bécsbe:

„*Joseph Cardinal Mindszenty, Pasmaneum, Vienna, Austria. Mély fájdalommal és megdöbbenéssel értesültünk az eminenciát érintő legújabb egyházi adminisztrációs döntésről.*

Minden megalkuvó határozat ellenére mi továbbra is Eminenciát tekintjük a magyarág lelki vezetőjének és teljes bizalmunkról és támogatásunkról ezúton is biztosítjuk.

A mindenható Istenhez esedezünk, hogy a Hercegprímás urat egészségben őrizze meg nekünk. Sok reménységgel nézünk az 1974. májusi találkozó felé.

A Szent István Kör Passaicban a New Jerseyi magyarság nevében.”

Ehhez hasonló táviratok feltételezhetően⁴¹ jelentős számban találhatóak a Mindszenty-archívumban. Azt a kérdést vizsgálva, hogy a Szentszék reagált-e, illetve hogyan ezekre a táviratokra, nincsen adat, de az bizonyos, hogy a Passaic-i levéltárban nem ma-

37 Pogány András dr., (Budapest, 1919. júl. 26.–1994..) jogász, könyvtáros, politikus, a Magyar Szabadságharcos Világszövetség elnöke.

38 Dr. POGÁNY András: *Újabb állomás a keresztúton. New Yorki Magyar Élet*, 1974. február 23. 1.

39 A táviratok fényképmásolatát Kerkayné Maczky Emese (Passaic, NJ, USA) bocsátotta rendelkezésemre.

40 Öszentségének VI. Pál pápának. Szentatya, Mindszenty bíborosról hozott döntése mély szomorúságot okozott nekünk, mert őt még mindig a magyarok lelki vezérének tartjuk. Szent István Kör – Passaic – New Jersey USA.

41 Kovács Gergely, a Mindszenty Alapítvány alapítványi képviselőjének közlése szerint az archívum levelezési része még rendezetlen, további vizsgálatra szorul.

radt fenn választávirat, így feltételezhető, hogy ezeket (is) a Vatikánban figyelmen kívül hagyták.

Összegezve elmondható, hogy VI. Pál pápa döntését egyértelmű felháborodással és tiltakozással kezelte a diaszpóra magyarságának jelentős része. Természetesen volt azért olyan vélemény is, hogy a pápa döntése pozitív volt. Ennek jeles hirdetője az Új Szó című, Kanadában megjelenő, magát függetlennek tartó hetilap volt, melynek szerkesztője ugyanazon számban tette közzé a jutalomként kapott Tanácsköztársasági Emlékérmének oklevelét, amelyben Mindszentyt ellenforradalminak, sőt fasisztának minősítette. Megállapította, hogy „(...) külföldön, legutóbb még Torontóban is, népgyűléseken szidalmazta szülőhazáját az összesereglett ellenforradalmi tömegek, disszidensek, volt horthysták és cionista lakájok örömeire. Csak a napokban lett vége a játéknak. Amikor maga VI. Pál pápa elbocsájtotta Mindszenty-t szolgálatából. Helyébe a magyar kormány beleegyezésével új érsekséget nevezett ki, az egész magyar katolikus főpapság örömeire. Mert ezek többre becsülik az új rendszerbe való békés beolvadást, mint a kisszámú ellenforradalmi emigráció javára játszott „vértanúságot.”⁴²

Az erősebb vélemények között akadt olyan, amely úgy minősítette a letételt, mintha elárulták volna a magyarságot: „Emlékezzünk magyarok – testvérek, katolikusok – ismét eladott bennünket a katolikus egyház. Leghűbb fiát s eszményképünket a magyar nemzeti ellenállás példaképét Mindszenty József hercegprímást megfosztotta minden jogától. Az orosz a hazánkat, lelkünket Vatikán tartja rabságban. Meddig tűrünk! Még mindig Vatikán a példakép? A magyarok istenére esküszünk, Hogy rabok tovább nem leszünk! 1974. február 6.”⁴³

Ezek mellett volt olyan vélemény is, amely inkább otromba, uszító, s politikailag szélsőségesnek tekintendő:

„Minden bolsit, minden pribék komcsit felnégyelünk az első alkalommal ott, ahol érjük vagy megfogjuk. A VI. Pál pedig legjobb lenne, ha Casaroli Ferkóval együtt Moszkvába telepedne! Éljen a mi szent Atyánk, Mindszenty!”⁴⁴

Összességében a negatív és destruktív hangok sokkal kisebb arányban voltak, mint azok, akik a bíboros mellé álltak. A magyar diaszpóra nagy része megérezte a döntés mögötti rendkívül fájdalmas és – sokak szerint – sikertelen politikai játszmát, s elutasította azt.

ÖSSZEFOGLALÁS

Végző, összegző kérdésként egy felvetésre kell megkeresni a választ. Vajon azzal, hogy Mindszentyt a pápa leváltotta, illetve egészen pontosan, hogy az esztergomi érseki széket üresnek nyilvánította, ki nyert? Kinek lett ez hasznára? Az tényként tekinthető, hogy a döntés hasznos lett a kommunista magyar államnak, hiszen – jogilag – leszámoltatt egy nagyon komoly és még hivatalban lévő ellenfelével.

42 RÁCZ László: *Az elbocsátott vértanú, Új Szó*, 1974. február 23., 8.

43 Vatikán elleni tiltakozó röpcédula, melyet Kanadában terjesztettek. Közli: BALOGH Margit: *Mindszenty József*. Budapest, 2015. 1362.

44 Mindszenty Alapítvány Levéltára - „Emlékiratok külföldi kiadásával kapcsolatos levelezés” feliratú doboz, MFN 977610108. L–4237 sz. irat, keltezés, aláírás nélküli üdvözlőlap. Közli: Balogh Margit: *Ikonná dermedt emlékirat, avagy egy jó pástör naplója. Századok*. 2012/1. (146. évf.) 21–22. (42.)

Sokak véleménye szerint, aki veszített, az egyértelműen a Vatikán volt, noha azt kijelenteni, hogy egyértelműen rosszul jött ki a tárgyalásokból nagyon erős lenne.

Egyértelmű, hogy a püspöki székek végre betöltésre kerültek, de a lényeg, hogy Magyarországon a vallásgyakorlás ne csak papíron legyen szabad, valamint, hogy hozzá lojális püspököket nevezhessen ki, nem érte el. Ezzel semmiképpen nem azt szeretném mondani, hogy valamennyi a korszakban kinevezett püspök árulója lett volna az egyháznak, hanem inkább azt, hogy a kompromisszumok jelöltjeit sikerült kinevezni, amely volt, hogy az egyházi érdekeket tudta erősíteni, volt, hogy az állam felé nyitott. Erre példa a kisközösségi csoportok létre, amelyet részben papíron tiltottak, viszont létezését mégis hallgatólagosan tudomásul vették, így az ifjúság pasztoráció komoly eredményeket érhetett el, s a későbbi – akkor még reménytelenül távolinak tűnő, sőt szinte elképzelhetetlen – rendszerváltás utáni magyar katolikus elit ki tudott alakulni.

Az viszont nyilvánvaló, hogy Mindszenty leváltásával a nyugati magyarság szemében egy hatalmas törést szenvedett el Vatikán, sőt magának a pápának a megbecsültsége. Több, a diaszpórában élő magyarral beszélgettem VI. Pál szentté avatásának idején, s ők mind felháborodtak azon, hogy azt a pápát szentté avatják, aki így bánt a hercegprímással, miközben az igazi szentet, Mindszentyt még mindig nem.

Az eseményeket, s az azt követő történéseket vizsgálva egy – látszólag ellenmondásos – tény állapítható meg. Azzal, hogy a pápa felmentette Mindszenty Józsefet, mégis talán Mindszenty nyerte a legtöbbet. Bár tény, hogy elveszítette esztergomi érseki pozícióját, – amelyet igazából már 25 évvel korábban kivettek a kezéből – de ezzel egy olyan erkölcsi tőkét kapott a kezébe, amelyet életének hátralévő, nagyjából másfél éve során kiválóan ki tudott aknázni a diaszpóra magyarságának érdekében, s amelyet halála napjáig, 1975. május 6-áig a végtelékig menően ki is használt.

RÓBERT GYULA DUDÁS

THE IMPACT OF JÓZSEF MINDSZENTY'S DISMISSAL IN 1974 ON THE AMERICAN HUNGARIAN DIASPORA

On the 5th of February 1974 the Hungarian Catholic Church in Hungary and abroad experienced a huge trauma, according to some, the largest one in her history. From the Vatican came the news, that Pope Paul VI. relieved Cardinal József Mindszenty of his seat as archbishop of Esztergom, and declared the seat as vacant. At the same time he appointed László Lékai titular bishop of Girus Tarasii ad nutum Sanctae as apostolic administrator of Esztergom. Up to that time Bishop Lékai was apostolic administrator of Veszprém. This decision shocked not only the catholics living in the diaspora, but also those of other denominations and even those, who were nonbelievers.

The purpose of this study is to analyze the situation resulting from the Cardinal's dismissal and its domestic and international (mainly North American) reactions. In addition, it analyzes the impact of the decision on the Hungarian, as experience has shown this decision for a long time determined the attitude of the emigrant Hungarian groups in the official church organs.

1974 FEB 12 PM 5 16

CABLE TO THE VATICAN: *copy* *12 5 30* ✓ *1974. feb. (ki)*

HIS HOLINESS POPE PAUL THE 6th.

HOLY FATHER YOUR DECISION CONCERNING CARDINAL MINDSZENTY HAS FILLED US WITH DEEP SORROW WE ARE STILL REGARDING HIM AS THE SPIRITUAL LEADER OF ALL HUNGARIANS

SIGNED SAINT STEPHEN SOCIETY - PASSAIC - NEW JERSEY USA

1. A Passaic-i Szent István Kör távirata Vatikánba

PASSAIC N.J.

1974 FEB 12 PM 5 16

Cable to JOSEPH CARDINAL MINDSZENTY
PASMANEUM, VIENNA, AUSTRIA *copy*

MÉLY PÁJDALOMMAL ÉS MEGDÖBBENÉSSSEL ÉRTESÜLTÜNK AZ EMINENCIÁDAT ÉRINTŐ LEGUJABB EGYHÁZI ADMINISZTRÁCIÓS DÖNTÉSÉRŐL

MINDEN MEGALKUVÓ HATÁROZAT ELLENÉRE MI TOVÁBBRA IS EMINENCIÁDAT TEKINTJÜK A MAGYARSÁG LELKI VEZETŐJÉNEK ÉS TELJES BIZALMUNKRÓL ÉS TÁMOGATÁSUNKRÓL EZUTON IS BIZTOSÍTJUK.

Á MINDENHATÓ ISTENHEZ ESEDEZÜNK, HOGY A HERCEGPRIMÁS URAT EGÉSZSÉGBEN ŐRIZZE MEG NEKÜNK. SOK REMÉNYSSÉGGEL NÉZÜNK AZ 1974 MÁJUSI TALÁLKOZÓ FELÉ.

A SZENT ISTVÁN KÖR PASSAICON A NEW JERSEYI MAGYARSÁG NEVÉBEN

12 9 28 ✓ *1974. feb. (ki)*

2. A Passaic-i Szent István Kör távirata Mindszenty bíborosnak

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MINDSZENTY JÓZSEF ÉS A BRIT DIPLOMÁCIA JELENTÉSEI
III. RÉSZ

Újabb iratok 1946 január–júniusából

BEVEZETÉS

Írásunkban folytatjuk a korábbi adatközlést. Témánkkal kapcsolatban eljutottunk 1945 végéig,¹ az 1946. év brit követi jelentéseiből idáig pedig csak egy karakterisztikus jellemzést tettünk közzé.² Az anyag bősége miatt az 1946. esztendő első hat hónapjával foglalkozunk. Ettől az évtől kezdve a követi jelentéseken túl egy újabb forráscsoport is jelentkezett: a diplomaták heti beszámolójának nyomtatott változata, ugyanis – más, fontosabb dokumentumokkal együtt – a londoni külügyminisztérium, a Foreign Office gondozásában belső terjesztésre nyomtatásban is kiadták. Ezek a beszámolók minden politikai szempontra kiterjednek, itt mi erősen válogatunk, mert figyelmünket, címadásunknak megfelelően, Mindszenty Józsefre szűkítjük.

1946. JANUÁR

Az 1946. esztendő folyamán kiteljesedni látjuk azt a folyamatot, amely 1945 őszén kezdődött. Mindszenty József esztergomi érsek, Magyarország primásának működésére forrásokat találhatunk a budapesti és a szentszéki brit követség részéről egyaránt, továbbá, azt látjuk, hogy a Vatikán sem talált még biztos csatornát Budapestre, ezért időnként a szentszéki brit követen keresztül üzent Magyarországra, illetve továbbította a magyarországi kéréseket.³

1946 januárjának első témája az előző esztendőről került át: nuncius küldése Budapestre. Tardini érsek névjegyével találunk egy üzenetet: a mellékelt üzenetet kéri eljuttat-

1 A kérdésről részletesen: SOMORJAI Ádám OSB: *Mindszenty József és a brit diplomácia*. 1945. szeptember 13. és 18., in: *VERITAS Évkönyv 2015*. 209–226. ill. Uő: *Mindszenty József és a brit diplomácia jelentései*, II. rész, *Újabb iratok 1945 október–decemberéből*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 26 (2014/1–4) 297–317.

2 Sir D’Arcy Godolphin Osborne vatikáni brit követ 1946. június 6-án kelt jelentése, lásd: SOMORJAI Á.–ZINNER T.: *A Szabadság térről Washingtonon át a Vatikánba – és vissza*, 670.

3 Megvizsgálandó ebben az összefüggésben, hogy mikor vette igénybe a Vatikán a britek, mikor az amerikaiak jószolgálatát.

ni Tildy miniszterelnöknek és Mons. Vargának, a Nemzeti Főtanács tagjának.⁴ Rómában ekkor még nem tudhatják, hogy Varga Béla ekkortájt mondott le.⁵ Az üzenet az Apostoli Szentszék szándékát adta hírül, miszerint Budapestre küldené Mons. Angelo Rottát, Mons. Verolino auditorral együtt. A személy(ek) kiválasztását azzal indokolta meg, hogy bárki más kinevezése szükségtelenül meghosszabbítaná a kinevezési folyamatot és fölvehetné a diplomata testület doyenje kérdését is. Ezért a Vatikán kész arra is, hogyha erre nem kerülhetne sor, alacsonyabb, internunciusi rangot adjon neki.⁶ Osborne aznapi dátummal haladéktalanul továbbította a vatikáni üzenetet Londonba, a Foreign Office-nek. Ebben a brit követ kitért „egy jezsuita szerzetes” római útjára is, a magyar miniszterelnök üzenetével.⁷ Január 29-i dátummal találjuk meg ugyanezt a vatikáni üzenetet a Gascoigne által Tildy Zoltán miniszterelnöknek írt levél mellékleteként. A vatikáni felkérés ily módon Londonon keresztül⁸ viszonylag hamar megérkezett Budapestre.⁹

Mindszentyre utal, de nevét nem nevezi meg a Vatikáni Államtitkárság egy újabb irata, amelyet a szentszéki brit követségnek küldtek. 1946. január 4-i dátummal ugyanis az államtitkárság szóbeli jegyzéket küldött: „Magyarországi egyházi helyről kérték a

4 Tardini érsek névjegye 1946. január 3-i dátummal, kézírással: „con preghiera di far conoscere al sig. Tildy, capo del governo ungherese e a Mons. Varga, membro del Supremo Consiglio Nazionale”. Jelzete: The National Archives, Foreign Office (a továbbiakban: FO) 380/98.

5 Indoklasként azt találjuk, hogy Varga Béla, katolikus papként nem írhatott alá halálbüntetést. Helyére átmenetileg – míg a kisgazdák új jelöltet állítanak – M. Szeder Ferenc szociáldemokrata képviselő került. Erről szól Gascoigne budapesti brit követ 1946. január 6-án kelt 23. (R 658/306/21) sz. jelentése, amelynek vonatkozó része: „On the 4th January Father Vargha (Béla), one of the leaders of the Smallholders’ Party, resigned from the Supreme National Council of which he was one of three members. He is being replaced temporarily by a deputy member, M. Szeder (Ferenc), a Social Democrat. A new third member will be appointed by the National Assembly at its next meeting when it is expected that a Smallholder will be chosen. The reason given for Vargha’s resignation is that as a Catholic priest he would be unable to sign death sentences. [...] The Cardinal Prince Primate has announced that the Pope has authorised Budapest Nunciature once more to resume its activities in Hungary. It is understood that the Hungarian Government has already approved in principle the reappointment to this office of Mgr. Rotta, who will proceed to Budapest as soon as Russian clearance has been obtained for him. [...]” A nyomtatott változat jelzete: FO 404/32. A Nemzeti Főtanács 1945. január 26-ától 1946. február 1-jéig működött. Varga Béla 1945. december 7-étől volt tagja. Más vonatkozó kimutatások szerint maradt volna tag 1946. február 2-áig.

6 „Message from the Holy See, »The Holy See is prepared to send a Nuncio to Hungary as soon as all the consideration due to his rank and office has been guaranteed. The Nuncio to be sent for the present would be Monsignor Angelo Rotta (with his auditor Monsignor Verolino). The reason for this choice is that the appointment of any one else would unduly prolong the sending of a Nuncio and also might bring up the question of who would be the Dean of the Diplomatic Corps. If the Nuncio could not be assured the position of Dean, the Holy See could only send an Inter-Nuncio. An answer to this communication is awaited.« 3rd January, 1946.” Általunk ismert két példánya: FO 371/59014 és FO 380/98.

7 Osborne brit szentszéki követ 1946. január 3-án kelt 16/1/46. ikt. sz. jelentése Bevin külügyminiszterhez, Londonba, Jelzetek: FO 380/98 és FO 371/59014. Utóbbi jelzet alapján hivatkozik rá és idézi magyar fordításban: BALOGH Margit: *Mindszenty József 1892–1975*, Budapest 2015. 507.

8 Lásd a M. S. Williams által jegyzett (Foreign Office, S. W. 1), 1946. január 17-én kelt 68. sz. (R 436/436/21) utasítást Gascoigne számára, jelzetek: FO 371/59014 és FO 380/98.

9 „Your Excellency, By direction of His Majesty’s Principal Secretary of State for Foreign Affairs, I have the honour to transmit to you herewith a message addressed to Your Excellency which emanates from the Holy See. [2.] You will observe that this message concerns the sending of a Papal Nuncio to Hungary, and that the authorities of the Vatican suggest that Monseigneur Rotta should return to Budapest. [3.] Should Your Excellency wish to forward a reply to this message through my channels, I shall be pleased to assist you.” Gascoigne budapesti brit követ 1946. január 26-án kelt ikt. sz. nélküli levele Tildy Zoltán miniszterelnökhöz. Két példányban is fennmaradt, a budapesti és a szentszéki brit követségek anyagában. Jelzetek: FO 380/98 és FO 371/59014.

Szentatyát, hogy járjon közben a számos oroszországi magyar hadifogoly kiszabadítása ügyében. Mivel az Apostoli Szentészék jelenleg nincs abban a helyzetben, hogy a szegény szerencsétlenek ügyében érdemben eljárjon, bár szívesen tenné azt, ezért az Államtitkárság kéri a britek szentszéki követségének közbenjárását az illetékes hatóságoknál.”¹⁰

A brit követi jelentések újabb vonatkozó témája Mindszenty újévi rádiószózata,¹¹ amely Gascoigne értelmezésében kiújította a választási körlevél kapcsán elindult kontroverziát, tiltakozott a szabadságjogok korlátozása ellen és az ellen, hogy a jelen problémái miatt a múlt bűneit ostorozzák – ezzel szemben 1945 miatt is lelkiismeretvizsgálatra hívott fel. A baloldali sajtó, amint Gascoigne írja, a magyarországi demokrácia elleni támadásként értékelte Mindszenty beszédét.¹² A budapesti brit misszióvezető értékelése igazat adott ugyan a primásnak,

„Ám [annak szózata] rosszul volt időzítve a választási körlevél utáni hangulatban, amikor Mindszentyt legitimistának és a reakció védőbástyájának kezdték tekinteni. Remélhetőleg a jövőben nem fogja magát a nyilvánosság előtt exponálni, különben nemcsak a baloldal, de a jelenlegi koalíciós kormány is rossz szemmel fog rá és az egyház egészére nézni.”¹³

10 Az 1946. január 4-én kelt 29/46. szám alatt iktatott vatikáni szóbeli jegyzék szövegét a Brit Nemzeti Levéltár megőrizte eredeti olasz és fordított angol változatban egyaránt. Jelzete: FO 380/98.

11 Vecsey József szilveszteri szózatnak nevezi, szövegét megjelentette in: *Mindszenty tanítása*. Sajtó alá rendezte: VECSEY József (Mindszenty Okmánytár I. kötet), München 1957. 101–106.

12 „In his New Year's broadcast to Hungarian Catholics the Prince Primate, Archbishop Mindszenty, has reopened controversy which broke out on the occasion of pastoral letter issued by him on the eve of general elections. In his message Archbishop Mindszenty protests against restrictions of public liberties and on present custom of laying the whole blame for the country's ruin on the crimes of the past. Instead he calls on his compatriots to examine their consciences concerning 1945. Much bitterness has been expressed in the Left-wing press, who construe the message as an attack on Hungarian democracy.” Gascoigne 1946. január 5-én kelt, 9 sz. (R 306/306/21) jelentéséből Bevin külügyminiszterhez, részlet, nyomtatott változat. Jelzete: FO 404/32 fol. 116v. A nyomtatott példány bibliográfiai adatai: Further Correspondence respecting Central Europe, Part 17. January to March, 1946. 222. (Printed for the use of the Foreign Office. Confidential [17140]).

13 Így értékeli Balogh Margit 2015. 511. is, ahonnan e mondat fordítását vettük. Ez egy második jelentés, amelynek dátuma két nappal későbbi, 14. (1/8/46) sz. lásd: FO 380/98. és 371/59002, R. 858/256/21. Ennek szövege: „With reference to my despatch No. 13 of the 7 January, I have the honour to transmit to you herewith copies in translation of a message which was broadcasted from the Budapest Radio on New Year's Eve by the Cardinal Prince Primate of Hungary. 2. You will observe that in the closing paragraphs of his address Cardinal Mindszenty stresses that it was not only in the past that Hungary had been at fault, but that she had also »sinned« in 1945 when offences were also committed against the nation. The Cardinal then proceeded to attack the post-war Hungarian Governments indirectly by asking what had been done during 1945 to lessen the restriction of liberty to enhance the freedom of the press, freedom of speech and individual liberty, to carry into effect the dictates of the Ten Commandments, etc. 3. These remarks have been taken to heart by the Social Democrat and Communist press organs, thus the »Népszava«, the organ of the Social Democrat Party, in its issue of the 4 January, published an article in which it was pointed out that the Cardinal did not miss the occasion to attack those who were working for democracy quoting as evidence of this a sentence which occurred in His Eminence's address, viz. »the vicissitudes of 1945 were immense, the joys we have had were but few«. The paper also took exception to His Eminence's remarks concerning the »Holy Crown of Hungary being in foreign hands«. 4. The »Szabad Nép«, the Communist organ, in an article on the message, stated that Cardinal Mindszenty had evidently not got over his grief regarding the Land Reform and the lose of the 700,000 hold, which, under that law, had been removed from the ownership of the Catholic Church. The Primate would assume serious responsibilities, the paper said, if he did not change his anti-democratic attitude. »From the first our party has expressed its friendly feeling towards the Church; our activities are a proof that this attitude was not insincere, and we intend to continue this friendly policy in the future. The Primate is not serving

E részletesebb beszámoló – amelynek melléklete az újévi szózat teljes szövegének angol fordítása – sorszámban megelőzte az ugyanaznap küldött jelentés a bíborossá ki-nevezett esztergomi érsek előző napi, 1946. január 4-i személyes látogatásáról. Ez a jelentés két példányban is fennmaradt. Mindszenty több mint egy órán keresztül beszélt a magyarországi politikai helyzetről és az internálótáborokról. A britek segítségét kérte, nehogy Magyarországból is szovjet köztársaság legyen. Gascoigne-nek az volt az összbenyomása, hogy ez az ember kétségkívül határozott és egyenes jellemű, de taktikai érzék híján van. A jövőben felmérhetetlenül értékes lenne országának, ha nem diszkreditálna magát, és akadályozná meg előre azt a hasznos munkát, amit feltehetőleg végezhetne a jövőben.¹⁴ Gascoigne türelmet kért Mindszentytől, adjon időt Tildynek, és felhívta a figyelmét arra, hogy országa előnyösebb helyzetben van, hiszen Romániát és Bulgáriát még nem is ismerte el a brit kormány.¹⁵ Mindszenty szóba hozta Rotta nuncius visszatérésének kérdését is, kérte az ügy gyorsítását. Gascoigne figyelmeztette őt arra, hogy ez a magyar kormányra tartozik, és hogy ő személyesen nem hivatalosan megteszi, amit megtehet.¹⁶ Gascoigne a maga részéről sürgetné Rotta visszatérését, hogy bölcs taná-

the Church well by displaying this anti-democratic attitude, for by it he is helping »reaction«. Cardinal Mindszenty is not healing wounds, but poisoning them, and also poisoning the spirit of peace so hardly won. He who takes up the cause of the big landowners will find himself opposed by the nation. He who only speaks of destruction in 1945 defends the criminals. As head of the Catholic Church in Hungary this should not be his task in these difficult times.« A substantial amount of truth is contained in the closing paragraphs of the Cardinal's message, and in my opinion it is not an unreasonable comment on the situation. But coming soon after his Pastoral Letter, which formed the subject of my despatch No. 446 of the 5 November, and coming moreover from a man who in the eyes of the Leftists is considered to be a legitimist (vide his reference to the Crown) and a defender of »reaction«, it was not a well-timed pronouncement. It is to be hoped that Cardinal Mindszenty, with his great potential power for good, will not broadcast such public utterances in the future; for they will only tend to bring him and the Catholic Church into bad odour not only with the Leftists but also with the present coalition government.”

- 14 „As I have stated in my previous despatches on the subject of Cardinal Mindszenty, we have here a man who is undoubtedly a strong and upright character, but who lacks tact. It would be in my opinion a thousand pities if this man, who should, I believe, be of considerable value to his country in the future, were to expend himself uselessly, and possibly only bring himself into such discredit as to nullify the useful work which he could probably do in the future.” Gascoigne budapesti brit követ 1946. január 7-én kelt 13. (1/7/46) sz. jelentése Bevin külügyminiszternek Londonba, részlet. Jelzetek: FO 380/98 és FO 371/59002 (R 856/256/21).
- 15 „5. [...] I therefore went over with him the whole course of Hungary's political history since the founding of the Provisional Government at Debrecen in December 1944. I explained to him what my point of view was as regards the numerous difficulties which now confronted Mr. Tildy, and I counselled him, above all, to be patient and not to indulge in public criticisms of the present régime until such time as we had, at any rate, had a chance to assess the worth of the Tildy administration. I told him that I thought that tirades against the present government might only result in playing into the hands of the extremists, and that I felt very strongly that if I were in his shoes I would, while watching the situation extremely closely, reserve my ammunition and husband my strength until such time as it might be really opportune to use it. As regards his question concerning the attitude of H. M. Government towards a possible Russian hegemony over Hungary (i.e. the incorporation of the latter within the Soviet fold), I pointed to the declaration which had been made by the Allies at Yalta concerning the future of liberated Europe, and I assured him that you were personally taking a very great interest in the democratic development of his country. 6. Finally I tried to bring a little optimism into a somewhat depressing conversation by pointing to the fact that democracy in Hungary was at least one stage ahead of that in the Balkan countries of Roumania and Bulgaria, the governments of which had not yet been recognized by Great Britain or the United States of America.” I. h., részlet.
- 16 „7. His Eminence then turned to the question of the appointment to Hungary of a representative of the Vatican, and said that this matter had now been satisfactorily arranged and that Monsigneur Rotta, the

csával visszatartsa Mindszentyt a demarkációs vonal átlépésétől és a kormányzattal való konfliktustól.¹⁷ Végezetül a budapesti brit követ elhatárolta magát Mindszenty Tildy-kritikájától. Amikor ugyanis konkrétumokat kért a prímástól, ő csak általánosságokat hangoztatott előtte.¹⁸

A hónap második felében egyre több brit diplomáciai jelentés foglalkozott a magyar sajtó Mindszenty-ellenes támadásaival. Január 24-én Gascoigne Budapestről megküldte a *Világosság* c. folyóirat január 22-i számában megjelent cikk angol fordítását, amely közli Mindszentynek Riesz István igazságügy-miniszterhez írt levelét a háborús bűnösök védelmében,¹⁹ egyben kommentálta is azt. Míg a svábok kitelepítése (ahogy írta: „repatriálása”) ügyében, az Egyház álláspontját kifejtve, Mindszentynek megengedte, hogy elítélje azt,²⁰ a háborús bűnösök megkegyelmezése ügyében már nem fogadta el a bíboros érvelését.²¹ A mellékletben megküldte a Nemzeti Parasztpárt lapjában, a *Szabad Szó* január 27-i számában megjelent cikkének angol összefoglalását is, amelynek érvelésével

former Nuncio, would be returning to Budapest as soon as he could obtain clearance facilities from the Russians. His Eminence asked me to do what I could to accelerate Monsigneur Rotta's clearance, and bearing in mind the instructions contained in your telegram No. 586 of the 27 November I reminded him that this was a question for the Hungarian Government, but that I would, unofficially, do what I could to help.” I. h. részlet.

- 17 „8. I am particularly anxious that Monsigneur Rotta's arrival here should not be unduly delayed, for I am apprehensive lest Cardinal Mindszenty may, in the absence of the wise council which he will undoubtedly receive from Monsigneur Rotta, overstep the mark and place himself in a serious situation vis-a-vis the present Hungarian Government.” I. h. részlet.

- 18 „9. As regards the misgivings which were voiced by the Cardinal concerning Mr. Tildy and his Cabinet I do not at present share his opinion. I feel that we must wait and see before we can pass judgment on the »Tildy« Government, and it is to be noted that although I begged the Cardinal to give me some concrete instances of Mr. Tildy's weakness vis-a-vis the Communists, he quite failed to do so and merely confined himself to speaking in general terms.” I. h., befejező rész.

- 19 Vecsey József ennek a levélnek eredeti szövegét nem lelte föl, Péterffy Gedeon Rómában, 1949-ben olvasul megjelent kötetéből vette át és fordította le magyarra, Lásd in: *Mindszenty tanítása*, i. m. 109–110.

- 20 Erről a kérdésről 1946. január 25-i dátummal küldött jelentést, amelyben hírül adta, hogy szovjet kérésre január 18-án beszüntették a *Magyar Nemzet* megjelenését, mert humanitárius szempontból támadta a svábok repatriálását. A SzeB brit tagjának közbenjárására – akit előzőleg a döntésről nem értesítettek – az újság három nap múlva újra megjelenhetett. Szövege: „The political nationalist daily newspaper Magyar Nemzet was suspended for a fortnight at the request of the chairman of the Allied Control Commission for publishing an article dated the 18th January attacking, on humanitarian grounds, the Government's policy for the repatriation of the Hungarian Schwaben. The British representative on A.C.C. was not consulted beforehand regarding this move and General Edgcombe will take up this aspect of the case with Marshal Voroshilov. The suspension of the newspaper was lifted after three days. 2. A protest against including the loyal Hungarian Schwaben amongst the possible deportees to Germany has been received from Cardinal Prince Primate of Hungary, who expressed the opinion that injustice which was being committed would be laid at the door of the Allies as sponsored of the policy of repatriation of the German populations in Europe. In the meantime, it has been established that the actual repatriation arrangements are being carried out in an orderly and humane manner.” Gascoigne 1946. január 25-án kelt 56. ikt. sz. jelentése Bevin külügyminiszterhez (R 1392/306/21), jelzete: FO 404/32, 122–122v fol. Nyomatott változat, amely a Foreign Office belső használatára megjelent a következő kötetben: Further Correspondence respecting Central Europe, Part 17. January to March, 1946. 233–234. lapokon.

- 21 „6. While Cardinal Mindszenty might perhaps from the standpoint of the Church condemn the transfer of populations such as for instance the repatriation of the Schwaben from Hungary, I cannot agree with the arguments which His Eminence uses in favour of clemency for the War Criminals.” Gascoigne 1946. január 24-én kelt 47. ikt. sz. (1/14/46) jelentése Bevin külügyminiszterhez, részlet. Jelzete: FO 371/59003, 16–17, (R 2285) fol. Másodpéldány: FO 380/98. A *Világosság* cikkének angol fordítása: FO 371/59003, 18–19. fol. (Mindszenty levele Riesz Istvánhoz) és i. h., 20–21. fol. (a *Világosság* cikke).

részben egyetértett,²² valamint a Vörös Hadsereg lapjában, az *Új Szó*ban megjelent cikk összefoglalását, amely Mindszentyt támadta.²³

1946. FEBRUÁR

A február hónap ugyanazzal a vatikáni dokumentummal indított, amivel január: Gascoigne jelenti Londenak, hogy a vatikáni üzenetet csak Tildy miniszterelnöknöknek küldte meg, „Mr.” Varga Bélának nem,²⁴ mert ő már nem tagja a Nemzeti Főtanácsnak.²⁵ A brit diplomácia február 19-én zárta a január 3-án fölvetett ügyet: Osborne szentszéki követ értesítette Tardini érseket a történetekről.²⁶

Eközben a Vatikán február 6-án új szóbeli jegyzékben ajánlotta a brit kormány figyelmébe a beérkezett „hitelt érdemlő” értesítéseket a magyarországi szegénység ügyében.²⁷

22 „Indeed I suggest that the article in the Szabad Nép criticising Cardinal Mindszenty’s letter to Mr. Minister Riesz contains some sound reasoning.” Az előbbi jegyzetben idézett 6. pont befejező mondata. A *Szabad Szó* vonatkozó cikkének angol fordítását lásd: FO 371/59003, 22–23. fol.

23 *Új Szó*, 1946. január 27. FO 371/59003, 24. fol.

24 Helyesen Rev. Varga Béla.

25 „On receipt of your despatch No. 68 (R. 436//436/21) of the 17 January, relative to the appointment of a Papal Nuncio to Budapest, I addressed a letter, a copy of which I have the honour to enclose, to Mr. Tildy, the Hungarian Prime Minister, transmitting the message from the Holy See. I did not communicate this to Mr. Varga (Béla), because the later is now no longer a member of the Supreme National Council (my despatch No. 31 of the 15 January), and I felt that in these circumstances it might not be appropriate.” Gascoigne budapesti brit követ 1964. február 2-án kelt 64. sz. (2/35/46) jelentése Bevin külügyminiszternek, jelzetek: FO 371/59014 és FO 380/98. – Ugyanaznap kelt 84. sz. (R 1771/306/21) táviratában informálta Bevint arról, hogy Arthur Schoenfeld eddigi USA-megbízott (Political Representative) átadta nagyköveti megbízólevelét (FO 404/32, 123. fol. Further Correspondence respecting Central Europe, Part 17. January to March, 1946. 235.)

26 „You will remember that on the 3rd January you asked if I could arrange for a message, relative to the appointment of a Nuncio to Hungary, to be telegraphed to His Majesty’s Representative at Budapest for communication to Monsieur Tildy, and also to Monsieur Varga, a member of the Supreme National Council. 2. I duly transmitted this message to the Foreign Office, and they have now heard from our Representative at Budapest that he has forwarded it to Monsieur Tildy, but not to Monsieur Varga, because the latter is now no longer a member of the Supreme National Council and the communication of the message to him seems in the circumstances to be inappropriate. 3. Mr. Gascoigne informed Monsieur Tildy that, should he wish, a reply could be returned through the same channel.” Osborne szentszéki brit követ 1946. február 19-én kelt 16/15/46 sz. levele Domenico Tardini érseknek a Vatikánba. Jelzete: FO 380/98.

27 „The Secretariat of State of His Holiness presents its compliments to His Britannys Majesty’s Minister to the Holy See and takes the liberty to recommend to his kind attention and consideration the very unfortunate condition of the people of Hungary. – The Holy See has recently received trustworthy reports from Hungary describing the very sad situation of the population there because of the lack of a necessary minimum of food, medicines, clothing and the other vital necessities of life. The reports point out that while in theory a bare subsistence diet is allowed the people, actually the diet falls far below such a standard. While this acute food and medicine shortage affects the entire population, it is stated, its effect on the sick and the new-born is particularly sad. The infant mortality rate in Budapest, for example, rose during the past summer to the alarming figure of forty percent. In general the vital needs in Hungary may be said to be widespread, extreme and critical. – The reports mentioned-above point out also that in addition to the extensive devastation and destruction wrought by the war in Hungary, the fact that the last two harvests in that country were very sub-normal – the harvest of 1945 is reported to have been the poorest in a hundred years – is a further cause of the famine and need which prevail in that unhappy land. – The Holy See, which has been informed that a number of efforts are being made by Hungarian groups in the United States as well as by organizations in Switzerland and Sweden with a view to sending relief supplies into Hungary, would be disposed on its

Osborne egy héttel később, a diplomáciai postával továbbította az eredetit Londonba, melyben felületesen azt a megjegyzést tette, hogy a hitelt érdemlő értesítések forrása a magyar prímás lehet, aki Rómába érkezett a konzisztóriumra, ahol bíborossá kreálják.²⁸ Jelentéséhez mellékelte a Vatikánnak beküldött szóbeli jegyzéke másolatát is, amelyben megválaszolta a vatikáni kérést, egyben utalt arra, hogy az ENSZ segélyezési hivatala, az UNRRA hatmillió dollárt különített el Magyarország megsegítésére.²⁹ Mindszenty bíboros, mint ismeretes, ekkor még nem volt Rómában, D. Mitchell Carse budapesti brit diplomata 1946. február 23-i jelentése szerint február 19-i dátummal indult el, amerikai repülőgéppel.³⁰

A nuncius-ügyben a budapesti brit misszió már február 11-én értesüléssel volt afelől, hogy az oroszoknak nincs szándékukban átengedni a diplomáciai testület doyenit tisz-

part to do everything possible so assist the suffering people of that country and indeed to address an appeal on their behalf of the Catholics of the World. It seems, however, that would be small in proportion to the immense and urgent needs of Hungary where the situation is such that it can hardly be alleviated without the intervention and resources of the great international organization of UNRRA in connection with the assistance which other relief organizations may be able to provide for Hungary. – The Secretariat of State, therefore, in the name of the Holy Father, would make this earnest appeal to the human and Christian sentiments of His Britannic Majesty's Government with a view to sending as quickly as possible whatever relief material is available to the Hungarian people who are now so supremely unfortunate and so gravely threatened on every side.” – A Vatikáni Államtitkárság 1946. február 6-án kelt 113189/SA ikt. számú szóbeli jegyzéke a római brit szentszéki követhoz, eredeti, utóbbi ikt. száma: 16/7/46, jelzete: FO 380/98.

- 28 „I have the honour to transmit herewith copy of a Note which I have received from the Vatican appealing, in the name of the Pope, to His Majesty's Government for the urgent despatch of relief to Hungary. I expect that the »trustworthy reports from Hungary« on the situation come from the Primate of Hungary, who has arrived in Rome for the Consistory at which he will be created cardinal. I have thought it well to return the reply of which I attach a copy to the Vatican Note.” Osborne szentszéki brit követ 47 sz. (16/10/46) jelentése Bevin külügyminiszternek Londonba, jelzete: FO 380/98.
- 29 „His Britannic Majesty's Minister to the Holy See has the honour to acknowledge the receipt of the Note of the Secretariat of State No. 113189/SA of 5th February (received on February 12th) on the subject of the food situation in Hungary. – Sir D'Arcy Osborne will, as requested, bring the appeal of the Holy See to the attention of his Government, but he would point out that the food situation of Europe, including Hungary, is already, as the Secretariat of state are no doubt aware from press reports, engaging the most serious attention of His Majesty's Government, of the Allied Governments in general of the United Nations Organization and of UNRRA, which latter has, it is reported, recently allocated the sum of six million dollars for relief purposes in Hungary. His Holiness the Pope may rest assured that the distressing conditions in Hungary, as in other parts of Europe, are only too well realized in London and that everything possible is already being done to remedy the situation insofar as world food stocks permit.” Az előbbi dokumentum melléklete, száma 16/9/46, jelzete: FO 380/98.
- 30 Carse budapesti brit diplomata 1946. február 23-i No. 172 (R 2950/306/21) sz. jelentése, részlet: „3. Cardinal Mindszenty has received Russian permission to leave Hungary to attend the Assembly of Cardinals and flew to Rome on the 19th February in an American aircraft. In Left-wing press a more than usually rabid withhunt is in progress against reactionary with whom the cardinal's name is wherever possible associated. It seems clear that this campaign reflects a growing uneasiness in Communist party at their present unpopularity and a conviction that they will never again, once peace is signed and occupation forces are reduced, have so favourable an opportunity of imposing themselves forcibly on Hungarian democracy.” Jelzete: FO 404/32, 125v. fol. Nyomtatott: Further Correspondence respecting Central Europe, Part 17. January to March, 1946. 240. – Ezt megelőzően február 18-án már értesítette Londont, hogy az oroszok megadták az engedélyt: a budapesti brit misszió 1946. február 16-án kelt 95 sz. (31/7/46) jelentése. Jelzete: FO 371/59003 (R 3406). Az indulás dátuma helyesen 1946. február 18. NÉMETH László Imre: *Mindszenty második római útja: a bíborossá kreálás, ill. Presa di possesso: a cimtemplom birtokbavétele*, in: uő: *Mindszenty megvalósult álma. A Santo Stefano Rotondo és a Szent István ház*. Budapest 2009. 37–50. Itt: 39–40.

tét a pápai nagykövetnek.³¹ Ugyanilyen tájékoztatás érkezett február 25-e előtt, ráadásul a szovjet álláspont megmerevedett. Mr. Carse – ugyanezen jelentés szerint – úgy értesült, hogy a baloldali (és orosz) körök Budapesten a Katolikus Egyházat „rendkívül reakcionáriusnak” tartották.³²

Mindszenty bíboros 1946. február 10-én tartott szentbeszéde és az azt követő tüntetés, valamint kormányzati provokáció további lépés volt a britek kritikus véleményének kialakulásában. Az első jelentés február 13-i dátummal kelt, forrása a *Szabad Nép* előző napi száma volt, már azért is, mert, mint írja, a szentbeszéd teljes szövege még az állami hatóságoknak sem állt rendelkezésükre. Amint Carse leírja, a Katolikus Egyház egyes méltóságai bizalmasan elmondták neki: sajnálják, hogy a Katolikus Egyház magyarországi vezetőjét politikai közszereplőnek tekintik. Mindszenty bíboros megnyilatkozásai, mint írja, kétségtelenül gondot okoznak az Egyház mérsékeltbb tagjainak, és nem tudnak szimpatizálni az ő személyes elkötelezettségével, hogy hazájáért feláldozná magát, mert ez nem hozná meg a megfelelő eredményt, és az Egyházat olyan irányba viszi, amely nem elsődleges feladata.³³ Három nappal később a britek már rendőrségi intézkedésekről írnak, hogy megelőzzék a „reakciós, sovinszta vagy fasiszta” demonstrációkat.³⁴ Február 26-án már arról szólt a brit diplomáciai jelentés, hogy a kormány

31 „I learn from a completely reliable source that the President of Hungary informed him to-day that the Russians have not (repeat not) at present any intention of ceding position of Dean of Diplomatic Corps to Papal representative.” Carse brit diplomata által jegyzett, 1946. február 11-én kelt 113 sz. távirati jelentése Londonba, megismételve a szentszéki követnek Rómába. Jelzetek: FO 371/59014 és FO 380/98 (29. sz. távirat, érkezett február 13-án, érkeztetési ikt. sz.: 16/8/46).

32 „The President of the National Assembly informed me last night that he visited the Soviet Minister yesterday in a further endeavour to secure Russian approval of exchange of representatives with the Vatican. The Soviet Minister was »against the whole idea« and repeated »he was here first, and would remain the doyen of the Diplomatic Corps«. 2. The President gained the impression that the Russian attitude had stiffened. 3. Leftist (and Russian) circles in Budapest identify the Catholic Church with »exceptional reactionaries« and as I have reported by despatch, their press is making the most of the subject. Consequently they resist any development which might increase the influence of the Catholics.” Mr. Carse budapesti brit diplomata 1946. február 25-én kelt 173. sz. távirata Londonnak (R 3020), megismételve a szentszéki követnek Rómába. Jelzetek: FO 371/59014 és FO 380/98 (36. sz. távirat, érkezett február 26-án, érkeztetési ikt. sz.: 16/17/46).

33 A jelentés utolsó előtti pontja: „7. The demonstration mentioned has been the subject of wide comment in all circles in Budapest, and high dignitaries of the Catholic Church have, *in confidence* to me, deplored the fact that the name of the head of the Church in Hungary should be bandied around as if he were a political aspirant. Cardinal Mindszenty's outspoken utterances are undoubtedly causing some concern to the moderate elements of the Church, and they feel unable to sympathise with his privately expressed readiness to make a martyr of himself for the sake of his country, as this would not serve any useful purpose whatsoever and would bring the Church into prominence in matters with which it is not primarily concerned.” A jelentés utolsó, 8. pontjában Carse jelenti, hogy Mindszenty elkészült a római konklávéra és az a hangulat, hogy a jelenlegi vihar, mire visszatér, elcsendesedhet. – D. Mitchell Carse 1946. február 13-án kelt 86 sz. (31/5/46) jelentése Londonba, jelzetek: FO 371/59003 (R 3004), másodpéldány a római szentszéki brit követségre: FO 380/98. – A kérdéssel foglalkozik a heti nyomtatott beszámoló is: Mr. Carse 1946. február 16-án kelt 140. sz. távirata Bevinhez (UE 1276/98/851), jelzete: FO 404/32, 124v fol. Megjelent in: Further Correspondence respecting Central Europe, Part 17. January to March, 1946. 238.

34 „With reference to my despatch No. 86 of the 13 February on the subject of a demonstration in the streets of Budapest on the 10 February, as a result, it is alleged, of an address given by Cardinal Mindszenty, I have the honour to report that the police authorities are now stated to be taking energetic measures to avoid any »reactionary, chauvinistic, or fascist« demonstrations in future. A special group from the Political Police is to be summoned in the event of any future similar occurrences, and all available police cars are to proceed to the scene.” S bár még mindig nem tudta megszerezni a szentbeszéd szövegét, osztja

félhivatalos közleményt adott ki, miszerint a hercegprímás elleni kritika nem jelenti az Egyházzal szembeni kritikát. A *Szabad Nép* azt a címet adta ennek a közleménynek, hogy „Mindszenty nem az Egyház”. Carse továbbá azt írja, hogy hitelt érdemlő katolikus körökből érkezett információ szerint Mindszenty bíboros „csupán tudomásul veszi” a köztársasági elnököt és a miniszterelnököt, mert nem szimpatizál politikájukkal, bár nehezen lehet igazolni kompromisszum nélküli magatartását a jelenlegi magyarországi politikai élet realitásait illetően.³⁵

Ilyen előzmények után érthető, hogy a szentszéki brit követ 1946. február 27-én személyes és bizalmas levelet írt Mons. Tardininek, amelyben jelezte, hogy kedvezőtlenek a budapesti hírek: a szovjetek nem egyeznek bele nuncius küldésébe. Fölveti, hogy bölcs lenne a hercegprímás megsürgetése: legyen kevésbé erőszakos és provokatív a megnyilatkozásaiban. Osborne benyomása szerint a bíboros túl messzire megy, saját személyét és az egyházat is a politikába viszi. Mivel úgy tűnik, hogy a belátható jövőben nem lesz Budapesten nuncius, fontos lenne őt mérsékleltre inteni, ez állna a Vatikán érdekében is.³⁶ A vonatkozó bekezdés teljes szövege:

„Nem gondolja, hogy bölcs lenne megsürgetni Mindszenty bíborost, hogy legyen kevésbé erőszakos és provokatív megnyilatkozásaiban és magatartásában? Úgy tűnik nekem, hogy túlságosan messzire megy abban, hogy beleviszi saját magát és az Egyházat is a politikába. Miután úgy tűnik, valószínűtlen, hogy a belátható jövőben lesz nuncius Budapesten, hogy mérsékelje őt, ezt talán a Vatikán tehetné

azt a véleményt, hogy Mindszenty bíboros megnyilatkozásai megosztják az országot. Ahogy Carse fogalmaz: „That His Eminence has not been entirely discreet in his utterances is I think a fair comment, but he may as the result of the present agitation realise that the purposes which he has in mind are not likely to be fulfilled by splitting the country up into two violently opposed factions.” A budapesti brit követség 1946. február 16-án kelt 93 (31/6/46, R 3076/256/21) sz. jelentése Londonba, jelzete: FO 371/59003. Ugyanitt jelentés az UNRRA-ségély részleteiről.

35 „With reference to my despatch No. 86 of the 13 February and previous correspondence relative to criticism of the Cardinal Prince Primate of Hungary in regard to his utterances on political matters, I have the honour to report that a semi-official communiqué has been issued to the press by the Hungarian Government, which states in effect that any criticism which might have been directed against the Prince Primate must not be regarded as criticism of the Church as a whole. The »Szabad Nép« (Communist organ) publishes this communiqué under the Heading »Mindszenty is not the Church«. 2. The Government's statement is said to have been issued as a result of anonymous letters received by members of the Hungarian Cabinet, and with a view to making clear the attitude of the Government. 3. I am informed by authoritative Catholic circles that Cardinal Mindszenty will »barely recognise« either the President of the Republic or the Prime Minister, as he is completely out of sympathy with their policy, although it would be hard to justify his own uncompromising attitude towards the realities of political life in Hungary at the present.” A budapesti brit követség 1946. február 26-án kelt 122 (31/9/46, R 3589/256/21) sz. jelentése Bevin külügyminiszterhez, jelzete: FO 371/59004.

36 „1. The latest information from Budapest is to the effect that the prospects of obtaining Russian approval for the despatch of the Nuncio to Budapest are unfavourable. 2. Do you not think it might be wise to urge Cardinal Mindszenty to be a little less violent and provocative in his utterances and attitude? It seems to me that he is going too far in exposing himself to the charge of bringing the Church into politics. As it now seems unlikely that there will in the discernible future be any Nuncio in Budapest to urge moderation upon him, it might perhaps be well for the Vatican to do so. However this is only a personal expression of opinion in a matter which is, of course, none of my business.” Sir D'Arcy Osborne 1946. február 27-én kelt 16/18/46 sz. följegyzése Mons. Domenico Tardinihez, jelzete: FO 380/98. 1946. február 27-i dátummal, 16/19/46 ikt. sz. alatt Osborne megküldte a Foreign Office-nak Londonba, az általunk ismert eredeti példány a budapesti brit követség anyagában található. Jelzete: FO 371/59014 11. lap (SOUTHERN, Hungary 1946, File No. 436).

meg. De ez csak személyes véleményem egy olyan kérdésben, amely természetesen nem az én hatásköröm.”³⁷

Osborne saját kezdeményezésére tett így, ahogy az utolsó mondatban is leírja, ezt igazolja még egy másik jelentése, amely javasolja: informálják erről a budapesti brit missziót is.³⁸

Február 28-án kelt az utolsó február havi budapesti brit követségi jelentés, amely a parlamenti vitákról számolt be, amelyekben a kisgazdáknak kellett megvédenie a bíborost, valamint a *Szabad Nép* Mindszentyt támadó cikkéről.³⁹

1946. MÁRCIUS

Mindszenty bíboros római tartózkodása alatt 1946. március 5-én nem mulasztotta el újra személyesen fölkeresni a szentszéki brit követet, aki két külön jelentésben számolt be az elhangzottakról. Az egyik téma a budapesti kormány elismerése, amelyről Mindszentynek az volt a véleménye, hogy

„a jelenlegi magyar kormány nem képviseli a magyar népet, mert sok tagja, nemzetiségét, képzettségét és szimpátiáját illetően inkább orosz, mint magyar, és következőképpen képes a magyar érdekeket feláldozni Oroszország Magyarországon való bosszúállásának. Sürgeti, hogy egy bosszúálló megállapodást [értsd: békeszerződést] elkerülendő, meg kellene engednünk a száműzetésben lévő magyar hazafiaknak, hogy kifejhessék nézeteiket a megállapodással kapcsolatban, sőt, felállíthassanak külföldön egy rivális kormányt. Mondtam neki, hogy ez utóbbi kizárt dolog, és ugyanez vonatkozik az előbbi kérésre is.”

A diplomata szerint

„teljesen világos, hogy a bíboros úgy érzi, politikai szerepet kell vállalnia és megvédeni országát a jelenlegi magyar kormánytól. [...] Ő egy komor, mosolytalan fanatikus, és nincs kétségem afelől, hogy mártíromságra is képes azért a törekvést, amiről azt tartja, hogy kötelessége egyháza és hazája iránt. Csak reménykedni tudok, hogy a pápától kategorikus utasítást kapott, hogy keresztes hadjáratát az egyházi ügyekre korlátozza, mert különben attól tartok, hogy csak idő kérdése, és nyílt konfliktust provokáljon ki a magyar kormánnyal és annak orosz támogatásával.”

³⁷ Lásd az előző jegyzetben a második pontot.

³⁸ Ennek száma: 16/19/46, R 4090/436/21, jelzete: FO 370/59014.

³⁹ „I have the honour to report that at yesterday's sitting of the National Assembly there were some stormy intervals, some members of the Small Holders Party defending Cardinal Mindszenty and the Communist Deputies loudly protesting. The »Szabad Nép« (Communist Party organ) declared in an article to-day that the Prince Primate was not so much the guardian of the Church and of religious principles as the apostle of the big landowners and the pro-Nazis.” Carse 1946. február 28-án kelt 133 (1/31/46, R 4132/256/21) sz. jelentésének első pontja, jelzete: FO 371/59004 47. fol.

Osborne azzal zárta jelentését, hogy benyomása szerint a hercegprímás az államfői funkciókat a korábbi magyar alkotmány alapján gyakorolja, kormányzó távollétében, és ezen az alapon igazolja politikai tevékenységét.⁴⁰

A másik téma a szövetségesek fogságába esett magyar hadifoglyok sorsának enyhítése volt. A bíboros értesülései szerint összesen 420.000 személyről volna szó, ebből 20.000 a brit megszállási övezetben (Németország és Ausztria területén) tartózkodik. Azt kérte, hogy válásszák el őket a német hadifoglyoktól, különösen az SS-től, mert a németek még az élelmüket is elveszik, továbbá, hogy a lengyelekhez hasonlóan kezeljék őket, mert a magyarok akaruk ellenére kerültek bele a háborúba, hogy fogad hassanak látogatókat, kézbesítsék számukra a postát, továbbá, hogy dolgozhassanak, és így megóvják őket a tétlenség demoralizáló erejétől, és hogy akik haza akarnak térni, megtehessék azt, de akik nem, azokat ne küldjék haza, mert azokat, akik az SS-ben szolgáltak, halálra ítélnék.⁴¹

1946. március 9-én kelt Bevin külügyminiszter utasítása a budapesti és a római brit szentszéki követségre, amelyben Mindszentynek a magyar kormánnyal szemben kifejtett érvelését veszélyesnek és bolondosnak tartják és ami miatt mindkét követségnek távol

40 A magyar fordítást: Balogh Margit, 2015. i. m. 497. munkájából vettük. Az eredeti angol szöveg: „Prince Primate of Hungary has asked me to impress upon you that the present Hungarian Government does not represent the Hungarian nation, many of its members being by nationality, training or sympathy more Russian than Hungarian and consequently ready to sacrifice Hungarian interests to Russia vindictiveness toward Hungary. He urged that in order to avert a treaty of revenge we should allow patriotic Hungarians now in exile to express their views on the treaty or even set up a rival Hungarian Government abroad. I told him the latter was clearly out of the question and that I thought the same applied to the former. [...] 2. It is quite clear that the Cardinal feels it his duty to play a political role in defence of his country's interests against the present Hungarian Government. I have already (see my letter to the Southern Department No. 16/19/46 of February 26th) suggested to the Vatican that they should warn him to keep out of politics but I fear that no advice on this score will deter him. He is a grimly unsmiling fanatic who would I have no doubt readily accept martyrdom in pursuit of what he conceived to be his duty to his Church or his country. Unless, as I hope may be the case, he has been categorically ordered by the Pope to confine his crusading to ecclesiastical matters, I fear it can only be a question of time before he provokes an open conflict with the present Hungarian Government and its Russian supporters. 3. I believe that under the former Hungarian constitution Prince Primate exercised the functions of Head of State in the absence of the Regent and if this is so the Cardinal may justify his political activity on this ground.” Sir D'Arcy Osborne brit szentszéki követ 1946. március 6-án kelt 34. számú jelentése a brit Külügyminisztériumnak, jelzete: FO 371/59004, 4. fol (R 3565/256/21). Lásd még: FO CAB 212/441 - Policy/H 1943-1946, fol. 508.

41 „Prince Primate of Hungary came to see me to press a plea on behalf of Hungarian prisoners of war in Allied hands. He estimated the total as 420,000, of which 20,000 in the British Zone. 2. He asked (1) that they should be segregated from German prisoners of war, particularly from the S.S., as the Germans treated them badly and took their food; (2) that they should be treated on a similar basis to the Poles (on the grounds that Hungary was forced into the war against her will) and should be allowed to receive visitors and mail; (3) that they should be allowed to work and thereby be saved from the demoralization of inactivity; (4) that those who wish to repatriate should be sent home, but that the unwilling should not be repatriated against their will since returning Hungarians who are identified with the S.S. would be sent to death in Siberia; (5) that those who desire to be repatriated should be allowed to take their belongings with them.” Sir D'Arcy Osborne szentszéki brit követ 1946. március 5-én kelt 35. sz. jelentése Londonba, jelzetek: FO 371/59017 (R 3597/665/21) és FO 380/98 (16/20/46). – A brit külügyminisztérium megkérte a brit hadügyminisztérium véleményét: F. A. Warner 1946. március 30-án kelt átirata Iddesleighnek, War Office (Prisoners of War Directorate). Szövege: „Dear Iddesleigh, I enclose two telegrams received from His Majesty's Minister to the Holy See containing an appeal made to him by the Prince Primate of Hungary on behalf of Hungarian prisoners in the British occupied zone. While realising that some of the proposals are quite out of the question I should be glad of any comments which you may have to offer, particularly as regards telegram no. 17. Dated 20th March. Jelzete: FO 371/59017 (R 4395/665/21).

kell tartania magát tőle. A magyar kormányt, mint a távirat kifejti, országos választások eredményeképpen alakították meg és nem szolgálja az ország érdekeit annak megtámadása a bíboros részéről. Mind a követ, mind a követségi beosztottak kerüljék el a kapcsolatot a bíborossal:⁴²

„A bíboros magatartása a jelenlegi magyar kormány irányában, amint azt Sir D. Osborne előtt kifejezte, veszélyes és nevetséges. Óvatosaknak kell lennünk, nehogy társuljunk vele. A magyar kormányt a nép választotta meg, és ha valaki a bíboros pozíciójában támadja azt, azzal, úgy tűnik, nem szolgálja hazája érdekeit. Ön és missziójának tagjai kerüljék el a bíborossal való kapcsolattartást, amennyiben lehetséges. Államtitkár.” Az utolsó mondat mellett lapszálon ceruzával megjegyzés: „*Úgy vélem, ez sajnálatos. D. G. O.*”⁴³

E táviratra hivatkozva Osborne 1946. március 16-án tájékoztatta Londont a Rómában tartózkodó magyar politikusok ellenkormány alakítási kísérletéről, melynek tagjai: Ifj. Horthy Miklós, Kállay Miklós volt miniszterelnök és Eckhart Tibor, a kisgazdapárt korábbi elnöke lenne, aki Amerikába emigrált. Jelentésében még kitért Sulyok Dezső külföldi pártalakítási szándékaira is. Hírei szerint ez lenne a magja egy új Katolikus Néppártnak, amelyet Mindszenty bíboros felügyelete alatt fokozatosan megszerveznének, hogy restaurálják a keresztény nemzeti erőket, ugyanazon az alapon, amelyen a kisgazdapárt biztosított többségét az elmúlt évi választásokon.⁴⁴

42 Saját fordításunk. Az eredeti angol szöveg így hangzik: „The attitude of the Cardinal towards the present Hungarian Government as expressed to Sir D. Osborne is a dangerous and foolish one and we should be careful to avoid associating ourselves with it. The Hungarian Government was elected by popular vote, and attacks on it by a man in the Cardinal's position do not seem to be in the best interests of his country. You and members of your Mission should avoid contact with the Cardinal as much as possible. Secretary of State.” Bevin külügyminiszter 1946. március 9-én kelt 177. sz. távirati utasítása Budapestre, jelzetek: FO 371/59004, 9–10. fol. (R 3565/256/21), másodpéldány Rómába: FO 380/98 (44. sz. távirat - 16/22/46).

43 „*I think this is a pity. D. G. O.*” I. h.

44 „[...] With reference to your telegram No. 177 of the 9 March relative to the attitude of Cardinal Mindszenty towards the present Hungarian Government, I have the honour to report that it is now rumoured in political circles in Budapest that a rival government has in fact been formed in Rome, in which Miklós Horthy, Junior, ex-Premier Miklós Kallay, and Tibor Eckhardt, the former President of the Small Holders Party who went to America during the war, are included. 2. As stated in my telegram No. 275 of to-day's date, the reactionary members of the Small Holders Party who were recently expelled are endeavouring to form a new party, and there is talk to the effect that this will be established under the leadership of Dr. Sulyok (Dezso). Some circles allege that this party is to be the nucleus of a new Catholic People's Party, which is gradually to be organised under the auspices of Cardinal Mindszenty for the purpose of restoring the national-Christian trend, on the basis of which the Small Holders Party secured its majority at last year's elections. The new aspirants to political prominence claim that the majority of the electors are grievously disappointed at the manner in which the Small Holders Party has drifted away from its original programme, towards the left, and turned its back on the West. 3. Dr. Sulyok conveyed a message to me in which he stated that he was desirous of apprising me of the present position and of indicating the programme which the expelled members of the Small Holders Party had in mind. I feel, however, that it would not be desirable in the present circumstances to appear to give any support whatsoever to Dr. Sulyok, and I propose, subject to your concurrence, to »stall« for the time being. Dr. Sulyok has also expressed his intention of calling on the Soviet and American Ministers, and should they receive him, I will of course follow suit.” Majd megemlíti, hogy Mindszenty bíboros az elmúlt héten hazatért Budapestre. Osborne 1946. március 16-án kelt 17. sz. távirati jelentése a brit külügyminisztériumba, jelzetek: FO 371/59017, v6. FO 380/98.

1946. március 13-án Mindszenty eredeti, címeres, saját kezűleg aláírt gépelt levélben fordult Osborne követhoz a németországi és ausztriai magyar menekülttáborok érdekében. Azt kérte, hogy „a magyar lelkipásztorok szabadon látogathassák őket, továbbá, hogy a magyar polgári személyek szabadon mehessenek dolgozni, ha óhajtják.”⁴⁵ Osborne táviratban értesítette erről hivatali feletteseit Londonban.⁴⁶

1946. március 14-től egy újabb kérés foglalkoztatta a brit katonákat és Osborne szentszéki követet: Mindszenty bíboros Rómában vásárolt egy Alfa Romeo típusú személygépkocsit, melynek (rend)száma 710 652, továbbá egy utánfutós tehergépkocsit, aminek Olaszországból Magyarországra való kísérését kéri a britektől. Ezzel a vatikáni adományt szeretné hazaszállítani: 12 tonna rakományt, élelmet és orvosságot. Elképzelése szerint 2-3 brit katona adná a kísérést, annak biztosítékaul, hogy menet közben az oroszok ne kobozzák el. A kíséret Budapestről repülőn érkezhetne vissza, hiszen már megindult a rendszeres légi közlekedés.⁴⁷ Osborne haladéktalanul a casertai (Nápoly mellett) brit parancsnoksághoz fordul, és értesíti a külügyminisztériumot is.⁴⁸ Március 25-én A. M. (I. G.) Macpherson brit politikai tanácsos aláírásával kelt a válasz Casertából Osborne hivatalába, amelyben kifejezi szkepszisét a kérés teljesíthetőségét illetően: nem áll rendelkezésre elegendő légénységi állományú katona, illetve ilyen típusú misszióra tisztii állományú katonát kellene elindítani, arra az esetre, ha az oroszokkal probléma adódna. Megoldási javaslatuk az, hogy a fogadó, magyar fél küldjön Bécsbe katonákat az utolsó szakasz biztosítására, hiszen onnantól kezdve lenne indokolt a kérés. Kérdezi, hogy nem érkezett-e válasz a kérésre a londoni külügyminisztériumtól. Macpherson

45 „May I beg Your Excellency to be kind enough to make any steps at your gouvernement, that in the Hungarian camps and refugees, exsisting in the territory of Germany and Austria 1./ would it be allowed for the Hungarian priests to visit them freely in order to pastoral them; 2./ the Hungarian civil people could free go to work, if they want.” Jelzete: FO Hungary 380/98 (Legation, Vatican: General Correspondence). Követségi ikt. sz.: 16/28/46. Eredeti példány, címeres, aláírt.

46 Osborne 1946. március 16-án kelt 17. sz. távirati jelentése, jelzete: FO Hungary 380/98 (Legation, Vatican: General Correspondence). Követségi ikt. sz.: 16/29/46.

47 Lt. Colonel Count de Salis 1946. március 14-én kelt AFL (Advanced Allied Force Headquarters, Liaison Section) 362 (16/25/46) sz. levele Sir D'Arcy Osborne-hoz: Escort for car purchased by Card. Mindszenty from Italy to Budapest, jelzete: FO 380/98. A levélíró szkeptikus, hogy ekkora rakományt képes volna-e ez a szerelvény ilyen hosszú útra elszállítani a konkrét útviszonyok között, de nyelvi okok miatt nem tudta ezt megértetni Dr. Zakar Andrással, a bíboros titkárával, aki a kéréssel hozzá fordult, mert utóbbi csak németül ért.

48 „Cardinal Mindszenty, Primate of Hungary, has informed the Liaison Section of Advanced A.F.H.Q. here that he has bought an Italian car and has obtained all the necessary documents for it, as well as the Italian Government's permission for its export; he adds that the Allied Commission are obtaining the necessary passes, which will probably be all in order in one or two weeks, to enable him to return to Budapest. 2. The Cardinal thinks it is essential however, that his car should be escorted as far as Budapest by two or three British soldiers, who could return by the planes which, he says, now fly regularly between Budapest and Italy. 3. The Vatican have also given him 12 tons of food and medicines, which would be taken to Budapest in a motor lorry and trailer, which the Cardinal has purchased and which he thinks should also be conveyed by the escort as far as Budapest. 4. Although I should like to assist the Cardinal, I feel that there may be grave objection to complying with his request, for it might lead to incidents with the Russians either in the Russian Zone of Austria or in Hungary itself, while in Italy and in the British or United States zones in Austria an escort is surely not necessary. 5. I should be grateful if you would obtain the observations of A.F.H.W. on the escort suggestion. I am sending a copy of this letter to the Foreign Office.” Osborne 1946. március 15-án kelt 16/26/46 sz. levele, melynek címzettje P. Broad, Office of the Minister Resident, Caserta. Jelzete: FO 380/98 és FO 371/59014.

emlékei szerint mintha látta volna, de az ilyen típusú táviratokat feldolgozást követően azonnal megsemmisítik.⁴⁹

1946. március 21-i dátummal a londoni apostoli delegátus, William Godfrey kiosi c. érsek fordult Bevinhez és megküldte a magyar legfőbb egyházi vezetők emlékeztetőjét. Mons. Godfrey, mint leírja, Őszentsége Államtitkárságától kapta meg azzal a kéréssel, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt, tekintettel Magyarország szenvedő népére. Ezért, bár feltételezte, hogy ismerős a szöveg, megküldte azt a brit kormánynak.⁵⁰ Átiratához csatolta a felhívás angolra fordított szövegét.⁵¹

49 „Thank you for your letter to Mr. Broad of the 15th March (marked 16/26/46) about Cardinal Mindszenty's journey to Budapest, which I am answering in his absence. – Allied Force Headquarters are, I am afraid, most anxious not to become involved in any arrangement of this nature. In their present state of manpower shortage they are unable to agree to any of the numerous requests of this kind which they receive, as each one involves not only the use of troops, but also considerable organisation on the staff side as well. There is a further point that they would not allow a few private soldiers to go off on their own with a convoy of this kind, but would require to put an officer or senior NCO in charge in case of trouble with the Russians. – A.F.H.Q. also points out that it ought to be possible for the Catholic Church to provide some sort of escort of their own from Hungary for the last stage of the journey from Vienna to Budapest, which is the only part where it might be considered necessary. – In any case am I not right in thinking that there was a Foreign Office telegram to Budapest the other day about this Cardinal? It was not repeated to me but I seem to remember having seen it in the Cabinet distribution (which we destroy after perusal here). My recollection is that this telegram made it clear that we could not consider any assistance on the lines requested by him. – I am sending a copy of this letter to the Foreign Office.” Office of the British Political Adviser to the Supreme Allied Commander, A.F.H.W. C.M.F., Macpherson 1946. március 25-én kelt 38/34/1 sz. Osborne-hoz írt levelének másolata a Foreign Office-nak, eredeti Osborne-hoz (16/32/46 sz.), jelzetek: FO 371/59014 (R 5210/426/21) és FO 380/98.

50 „I have received from the Holy See a copy of the memorandum drawn up by Cardinal Joseph Mindszenty, the Primate of Hungary, which, I believe, is being presented to the U.N.O. by the heads of the various religious bodies in that country, in order to call attention to the tragic situation in which the Hungarian people finds itself as a result of the war. – Cardinal Mindszenty, in sending this appeal to His Holiness the Pope, asks him to use his high authority in support of it. Accordingly, His Holiness, who has already done his utmost to alleviate the lot of this afflicted people, desires to leave nothing undone to obtain the succour that is so sorely needed. The Secretariate of State at the Vatican has instructed me to do what I can to make known the desperate plight of the people of Hungary, and I feel that I ought to send this touching appeal to H. M. Government, although I imagine that information may have already reached you. I enclose the memorandum translated from the Latin.” Mons. William Godfrey kiosi c. érsek, a brit kormánynál delegált apostoli delegátus 1946. március 21-én kelt levele Bevin külügyminiszternek, eredeti, címeres, aláírt. Jelzete: FO 371/59005, 31. fol.

51 „We, the supreme heads of the religious confessions in Hungary, from the depths of misery and affliction, make our appeal to the humane nations of the whole world ... save our life! The noble Hungarian people, despoiled of altar and hearth, without sufficient food and clothing, are in danger of dying of hunger and privation. Seeing our people perishing, both materially and morally, we are moved by the sense of duty of the high office which we hold under God, to implore our brothers in charity to save our life. The territory of Hungary, by virtue of its central position, has become the field of the most bitter conflict. Scarcely 25 years have gone by and the same affliction has twice fallen upon us. That great man, Mr. Winston Churchill, realising the dangers of our central position, was far-seeing when, after the last world war, he said: »It is no small calamity to be born in the central territory of any continent.« – To these natural disadvantages was added the bitter onslaught of German imperialism, which, in pursuit of its own ends, had no mercy on the Hungarian people, and, taking advantage of the folly of the statesmen in power, worked against the wishes of the greater and better part of our people, thus dragging the Kingdom into the horrors of war. – We know only too well that other noble peoples, with a true appreciation of freedom, have also suffered most terribly under the heavy German yoke. These, however, together with the German people, have been able to join hands with their brethren who bring them aid. We keep, therefore, in our hearts the hope that the humane sense and benevolence of the victorious powers, when they know the true state of

1946. ÁPRILIS

Április hónapban Budapestről ellentmondásos hírek érkeztek Mindszenty bíborosról. Április 2-i dátummal a brit követség arról számol be, hogy a pápa feltehetőleg felkérte a hercegprímást, hogy ne exponálja magát politikai kérdésekben, mert Rómából való visszatérése óta (március 19.) úgy tűnt, nem vesz részt a politikai életben. Ugyanakkor nemrég engedélyt kért a miniszterelnöktől egy katolikus napilap megindítására, de elúsításra talált.⁵² Másnap, április 3-án Gascoigne arról küldött jelentést, hogy a budapesti sajtó a

affairs, will not withhold help from our nation. – The war and the hardness of men's hearts have caused much suffering to many thousands of Hungarian victims. The regal city and metropolis of Budapest, destroyed and humbled, bewails the time of occupation. Crowds of captives and deportees are found in prisons abroad, while their families await their sorely-needed help. Buildings and factories have been destroyed in air raids. Machinery in factories was, in part, destroyed in these raids or, later, taken away to be destroyed in foreign countries. Factories, now needed to start life anew, are doomed to idleness through the lack of coal and raw materials. – Rail communications, owing to shortage of locomotives and rolling stock, are inadequate for the country's needs. Nearly all the cars have been taken away or destroyed in the war. The food supplies at hand will last only a few months. Agricultural machinery and livestock have so deteriorated that our people cannot possibly fulfil their obligation either to make reparation, or feed the occupying forces, or sustain themselves. The Hungarian nation is certainly ready, in all sincerity, to bear the burden of reparation, but it cannot do this if it is denied the means of production. The public need of the nation increase daily. Revenues from land and homes are reduced to the lowest level, so that a financial crisis can hardly be avoided. Such financial ruin prepares the way for a like fate for numerous families of honest workmen, who live on their daily wage. Want, nakedness, and various types of disease, but above all, despair, have wrought havoc upon the moral and physical strength of our people. – Amid such a scene of misery and affliction we are encouraged by the hope of succour from abroad. Do not allow this noble people to perish! Feed the hungry. Cloth the naked. Succour the sick. Provide means of transport so that our agricultural and other industries may rise up again from ruin. – There were times when we were happy to help other nations, even those who repaid our help by taking our lives and our blood. Now we ourselves are forced to beg. We ask your aid, you, the most humane peoples of the world. Form societies to help Hungary. Make contact with our associations who will make just distribution of food and clothing among the community. We ask the governments to encourage such activities among their subjects, and to support them with their authority. – A word to you, the leaders of the three united nations. Whatever help you give will heal now the grater wounds, but at least the people will be saved, and they will regain hope in the future of their nation. We beg of you that in the building up of peace among nations, you do not forget the peace of our people. Look at the sorry plight in which we find ourselves materially, understand the limits of our capacity. Help us to rebuild our machinery of production. Believe that we are a peace-loving nation, and reduce the number of occupying forces to a minimum. Set free as many as possible of our sons from their captivity, and restore to their homes those families which have been deported. Help us, through a just peace treaty, to find true peace restored once again to our lands. Trusting in the just God, we appeal to the generous, humane sense, not only of individual men, but also of nations. Look upon us, not as foes vanquished, but as brethren afflicted. Shorten the days of our trial. Stretch forth your hand to help us, so that, lifting ourselves from the depths of our misery, we may be admitted to the assembly of the United Nations, and play our part in the restoration of peace.” Jelzete: FO 371/59005, 32–34. fol.

- 52 „I have the honour to report that since his return from Rome (my despatch No. 165 of the 19 March) Cardinal Mindszenty has taken no apparent part in political life and it would appear as if he had been instructed by the Pope not to bring himself into prominence in this connection in the existing circumstances. – 2. I learn authoritatively, however, that this restraint, for a man of the Cardinal's boundless energy, is becoming more than irksome, and he recently approached the Prime Minister with the request that permission might be granted for the establishment of a Catholic daily newspaper. Before the war there were two Catholic daily newspapers circulating in Hungary. Cardinal Mindszenty felt that since he could not use the pulpit to defend himself from the attacks of the leftist parties, he should be granted an opportunity to do so through a journal which would express the political views which he holds. – The Prime Minister,

vallás- és közoktatásügyi miniszterhez írt levél miatt támadja Mindszenty bíborost. Ebben a hercegprímás tiltakozott az iskolai tankönyvek egyoldalúságai miatt.⁵³

A budapesti követségi iratok között megtalálható két levél Mindszentytől, amelyet a követhoz intézett. Az egyikben a hadifoglyok ügyében ír, a másikban pedig a szovjet katonai hatóságok által letartóztatott Bakay altábornagy érdekében.

A magyar hadifoglyok ügye
Mindszenty József angol nyelvű levele Gascoigne brit követhoz

1946. április 13.

46/6/1946 követségi szám

Jelzete: FO 371/59061⁵⁴

Copy
Your Excellency!

I have the honor of requesting your Excellency to take steps with the Government you represent on behalf of the men and women, military personnel and civilians, ordinary soldiers and officers, members of the regular army and those of the gendarmerie now held as prisoners of war by Sovjet Russia, that all these men and women shall be freed and sent back to their homes, either in Hungary or in the so called Succession States.

The number of these persons is roughly 800,000, including in their number not only soldiers but also peaceful civilians who were taken away from their homes, from the streets and fields. Expectant mothers, young girls and young men who barely reached the military age were thus treated. To give but one example: 245 persons were taken away from one single village, Vencsellő.

however, refused the request.” W. Mitchell Carse budapesti brit diplomata 1946. április 2-án kelt 193 (31/14/46) sz. jelentése Bevin külügyminiszterhez Londonba, jelzete: FO 380/98.

53 „With reference to Mr. Carse’s despatch No. 193 of the 2 April on the subject of Cardinal Mindszenty, I have the honour to report that his name has again been brought up in the local press, this time in connection with a letter which he is said to have written to the Minister of Education criticising the school books at present being issued and saying that they are too »one-sided« in their outlook. 2. The Communist organ, *Szabad Nép*, in its issue of the 2 April alleged that the Cardinal found the books too democratic and stated that the children of Hungary would not be brought up on reactionary principles. The immediate dismissal or punishment of reactionary religious instructors must be secured. 3. The same newspapers, in its issue of the 31 March, quoted an article in the Soviet organ »New Times« as saying that Cardinal Mindszenty had gone to the front line of Catholic reaction and that there were few people in Hungary who had done more to harm the country than the Prince Primate. 4. *Szabad Föld*, another Communist organ, also saw fit to attack the Cardinal in its latest issue and declared that he was trying to brand Hungarian democracy, and especially the Hungarian Communist Party, as anti-religious. The paper pointed out that neither Hungarian democracy nor the Communist Party had interfered in the affairs of the Church at any time, and that when they attacked the clergy they did so, not with the object of discrediting religion, but of defending democracy. If priests attacked democracy again they would be not only harming the country but also themselves.” Gascoigne budapesti brit követ 1946. április 3-án kelt 197 (31/14/46) sz. jelentése Bevin külügyminiszterhez Londonba, jelzete: FO 371/59005. 79. fol.

54 Mindszenty egyben a budapesti amerikai követhoz is megküldte ezt a levelét, lásd: BALOGH Margit: i. m. 542. 304. jegyzet.

Some of these people are away from 12-20 months now, if they are still alive at all. They are endangered by both spiritual and physical privations. They were driven away insufficiently clothed on the pretext that they were needed only for a couple of days' work and were to be returned to their homes. They were taken first to Rumania, then to European Russia and finally to Asia and Siberia. We got the news of their present plight through a few exprisoners who were returned because of illness. They are, without proper clothing and food, being worked in chain-gangs, in mines. Their fate is most terrible and the shame of the 20th century. Their bodies are covered with sores because of the lack of vitamins, are getting weaker every day and are dying as flies on accoung of this and through contagious diseases.

No smaller is their spiritual plight. Though army chaplains are included in their number, these religious are constantly and seriously hindered in their work. The prisoners are put in schools for training as communist agitators, thereby having their souls corrupted.

All these is a most serious insult to fundamental human rights, whether we look at the material or the spiritual aspect of the problem. When 800,000 people are made to suffer such a fate and tens of housands of their number are dying, it is an insult to human rights. Every human being is entitled to these rights. And what mental tortures are the relatives of these people made to suffer. So much suffering in a single country and in a country of slaves cannot be endured.

A country which cannot feed its own people must not be permitted to take upon itself the responsibility of feeding additional persons from foreign lands. The Russians branded the Hungarian officers with the mark of the German SS thereby wanting to make the world to believe that these officers were members of the SS of their own free will. In Germany the Hungarians are told by the Russians and their Hungarian bolshevik friends that they should not fear to return to Hungary. These people are being imprisoned immediately on their arrival, already at the railway stations. Things happened and are still happening which cry to heaven.

If Sovjet Russia, in spite of representations, is not willing to set free the Hungarian prisoners, though Great Britain and the United States have done so already, I beg Your Excellency to take the necessary steps that an International Red Cross committee be despatched immediately to Rumania and to Russia which would inspect the position of these prisoners and take steps in their behalf.

I remain very sincerely yours,

(Sgd) JOSEPH MINDSZENTY
Cardinal Prince-Primate
Archbishop of E[sztergom]

Budapest, April 13, 1946

**Bakay Szilárd altábornagy szovjetek általi letartóztatása
Mindszenty József angol nyelvű levele Gascoigne brit követhez**

1946. április 14.

46/6/1946 követségi szám

Jelzete: FO 371/59061⁵⁵

Copy

Your Excellency!

Lt. General Szilárd, who had played an important and prominent role in the resistance against the Germans and who one night, had been taken by the Gestapo to Mauthausen before the Szálasi régime came to power, had been heard by the GPU three times after the liberation of the country and each time set free. In the course of personal examination of past behaviour he had been also passed. Thereafter he settled down, as a private person together with his wife at Szombathely.

On April 11th, at noon, two civilians called on him and told him to follow them to the Russian Commander's Headquarters. The General did so, but when he arrived in front of the Headquarters, he was forced into a truck, his head covered with a sack, and driven away.

The Russian commander made the statement that he did not send the men. It is to be feared that the General was kidnapped by the Political Police, in whose name the two men called on the General. The Political police made several attempts to smear the General during his examination.

I request Your Excellency to ascertain the present whereabouts of General Bakay and to take steps that he be freed. May I call Your Excellency's attention to the fact that such disappearances, imprisonments and murders for political reasons, have greatly increased lately and that something should be done to stop the same.

I remain very sincerely yours

Sgd) JOSEPH MINDSZENTY
Cardinal Prince-Primate of Hungary
Archbishop of Esztergom

Budapest,
April 14, 1946

⁵⁵ Mindszenty egyben a budapesti amerikai követhez is megküldte ezt a levelét. Bakayt Mauthausen koncentrációs táborában szabadították fel, igazolta magát, ennek ellenére a szovjet katonai hatóságok 1946. április 11-én letartóztatták és a magyar hatóságokat kizárva, 1947. március 17-én kivégezték. A levél fogalmazványairól és elemzéséhez lásd: *Balogh Margit*: i. m. 542sk. Bakayt 1992. szeptember 22-én az orosz törvények alapján rehabilitálták. Bakayhoz lásd: *Csalló Katalin*: Summum ius, summa iniuria (Vitéz Bakay Szilárd altábornagy élete), in: „Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk. *Balogh Margit*, Budapest 2010. 267–286.

Mindszenty József angol nyelvű levele Bevin brit külügyminiszterhez

1946. április 29.⁵⁶

Mindszenty ezzel a levelével a csehszlovákiai magyarok érdekében hallatta ismét a szavát. Történelmi érvekkel az egyezmény hatálytalánítására szólította fel Bevin angol külügyminisztert. „A szlovákok úgy bánnak a magyarokkal, amint a zsidókkal bántak 1944-ben.” „Ha ez nem történik meg és a magyar elem a biztos pusztulásnak van kitéve, a szláv zóna eléri a Berlin–Trieszt vonalat Európában. A tehetetlenségre szorított Magyarország és a számbelileg kisebb Románia csak egy fogyó szigetet fog alkotni a nagy szláv tengerben. Ma Moszkva a bolsevizmus zászlaját tartja a kezében, de még ha a jelenlegi ideológiai áramlat nem éri is el a célját, a szláv elemnek nyugat felé való előnyomulása akadálytalanul fog folytatódni. Moszkva elég óvatos ahhoz, hogy erről a tényről ne tegyen említést. De a kisebb szlovák és délszláv újságok ujjonganak afelett, hogy – a legutolsó háború eredményeképpen – a szláv hatalom Vladivosztoktól Triesztig terjed, komolyan veszélyeztetve a nyugati népek uralmát.”⁵⁷

— — —

1946. április 29-i dátummal találunk egy kísérőlevelet Mindszenty aláírásával, amelyben megküldi a magyar kormány szóbeli jegyzékét a Magyarország és Románia közti területi és kisebbségi kérdések ügyében. Előbb a kísérőlevél, majd a szóbeli jegyzék angol szövegét közöljük. Mindszenty a kísérőlevélben egyházi tekintélynek tulajdonítja a szóbeli jegyzéket.⁵⁸

Az erdélyi magyarság ügyében

Mindszenty József angol nyelvű kísérőlevele Bevin brit külügyminiszterhez

1946. április 29.

46/6/1946 követségi szám

Jelzete: FO 371/59147 Roumania 1946

Esztergom, 29th April 1946.

Excellency,

I have the honour to forward Your Excellency a statement – deriving from a most sincere and important ecclesiastical authority – concerning the situation and future of Transylvania.

As the interests of the Roman Catholic Church are mostly touched in this part I take the liberty to draw your particular attention to this question.

Meanwhile I remain with the expression of my high esteem

56 A levelet nem találtuk meg a Brit Nemzeti Levéltárban. A levelet elemzi, ahogy a kérdéskör egészét is, JANEK István: *Mindszenty József tevékenysége a felvidéki magyarok megmentéséért 1945–1947 között. Századok* 142 (2008) 1. sz. 153–181. Itt Balogh Margit műve alapján ismertetjük, aki a magyarországi levéltári példányok alapján dolgozott. Lásd: BALOGH Margit: i. m. 610. 491. és 492. jegyzetek. Mindszenty négy nappal korábban Gyöngyösi János magyar külügyminiszterhez tartalmilag azonos levelet küldött.

57 A magyar nyelvű idézetek innen: BALOGH Margit: i. h.

58 A budapesti brit követség ikt. száma: R 6707/257/37, dátuma: 1946. április 30. jelzete: FO 371/59147 Roumania 1946.

Yours truly

+ *Joseph Card. Mindszenty* [m. p.]
Prince-Primate of Hungary,
Archbishop of Esztergom

(Láthatóan utólag, más géppel rágépelve a címzett):

Mr. Ernest Bevin

His Majesty's Principal Secretary for Foreign Affairs

LONDON

Foreign Office

**Data for the Coming Peace Conference
With a Special Attention to Transylvania**

1946. április 29.

46/6/1946 követségi szám

Jelzete: FO 371/59147 Roumania 19

Secretary of state Mr. Byrnes of the United States of America in a speech made, among others, the following statement, on February 28, 1946. "... When adjustments between States, large or small are called for we will frankly and fairly consider those adjustments on their merits and in light of the common interests of all states, large or small, to maintain peace and security in a World based on unity of all great powers and dominance of none."

Furthermore "... There are undoubtedly vitally important adjustments which will require our consideration..."

1.) The problem of frontier revision

Is there any ground for the revision of the Hungarian frontiers, and does the Hungarian government intend to ask such revision? Very appropriately both the Hungarian government and the majority of the Hungarian press did not air this problem in public. The atmosphere is heavy enough around us and there is no use to make it even more poisonous. Certain section of the press, however, is making a very serious mistake when it constantly harps upon the theme that Hungary has no claim what ever on her neighbours and will be satisfied if the Hungarian minority – numbering roughly four million souls – in those countries is granted its democratic rights.

The great powers of the United Nations often declared during the past decades that the peace dictate of Trianon has been basically wrong.

The Hungarian Minister for Foreign Affairs himself made the statement recently that Hungary was the only nation which lost 26 Per Cent of her population to her neighbours in the Peace Dictate of Trianon. Majority of this 26 Per Cent Hungarian minority is living on the border-land immediately outside the Hungarian frontiers.

If we add to the above fact that Hungary is the only country in Europe which lost two-third of its territory to her neighbours in the Trianon Peace Dictate (a territory which contained most of her natural resources such as timber, salt, metal, ores, natural gas and

coal) then it must be admitted that she has such grounds for a request for revision which requires an *honest and frank examination* of the problem and should not be interpreted by the states concerned as an unfriendly act on the part of Hungary.

If we think in terms of historical and economical realities and do not look at things with the eyes of party politicians and are not content to move within the limited circle of personal friendship among statesmen, we cannot fail to see – without being chauvinistic – *that there are grounds for revision*. The truth of this argument must be admitted even if we do not touch upon historical principles and base our claim solely upon the opinion of the Hungarian people. Discussion of the coming peace treaty should start from the point where the Trianon peace treaty went amiss. Sober examination of the problem will contribute much toward the making of a peace which at last will bring peace and order to the heirs of the Monarchy. This is in the interest of both European and World Peace. Certain incidents in connection with the work of the deputy foreign ministers of the Big Five show signs which seem to point such a solution. A frontier commission has been sent out to study the problem of Trieste and Fiume. Austria already made certain representations for the revision of her frontier in South Tyrol. The USSR wishes to revise the Turkish-Armenien frontier. Yugoslavia wants the same thing in connection with Italy. Some of these claims are based upon historical arguments.

2.) Transylvania

In the case of Transylvania, a small but valuable part of Europe, history shows a great accumulation of cultural and economical values. Of human rights, the freedom of religion got legal recognition there the first time in the whole world.

In Transylvania the Hungarian and Rumanian people were rivals. At the time of the coming of the Hungarians to this country there were not more than 10,000–12,000 Rumanians in Transylvania, according to contemporary estimates and records.

During subsequent centuries the Rumanian, a nation shepherds with a very high birth-rate and increased by a constant flow of immigrants from the adjoining Vallach principalities gained a numerical superiority over the Hungarian element. The growing nationalism of the 19th Century gave rise to territorial claims in the hearts of Transylvanian Rumanians, a desire stimulated by the immigrants coming from the Regat. As a result of these claims Transylvania and an additional part of the borderland has been given to Rumania in the Paris Peace Treaty at the end of World War I.

Rumania achieved this not so much through the help of the Western Great Powers but through the policy of Germany in East-Europe which, for four centuries tended to undermine the position of the Hungarian state in the Danube Basin. In order to achieve this goal, German incited the Rumanians to hinder the Hungarian wars of independence by rear attacks. It was Bismarck who made the foundation of the Kingdom of Rumania possible seventy years ago by putting a Hohenzollern on the Rumanian throne and thereby gave his blessings to the Rumanian claims to Hungarian Transylvania.

The fact that Transylvania was the last bulwark of western Christendom cannot be ignored either. After 1918 the Orthodox Church was well on its way toward gaining a foothold in towns and villages inhabited by Hungarians, marking its expansion toward the west. Just as there was a Jorga who fabricated, out of nothing, the theory of Dako-Rumanian continuity, some other time an other Rumanian historian will spring up with the theory that the Rumanians are of Slav origin; this claim would have something

of the truth in it because according to Rösler, there are in the Rumanian language 3000 words of Slav origin.

These are, in a nutshell, the historical facts. But the ethnographical facts are not to be ignored either. There are about two million Hungarians in Transylvania and in the adjoining borderland, today. To this number we may add the 100,000 "csángós" living in Moldavia and about 500,000 Transylvanian Hungarians who in Autumn, 1944 were evacuated from Transylvania to Hungary and now wait for a final and satisfactory settlement of the fate of their country. A large number of Hungarians is living in Bucarest, in the Rumanian oil region, in the Rumanian sea-ports and along the Danube, a fact which makes us assume that the total of Hungarians under Rumanian rule is near 3 million souls.

Is there any valid argument for the separation of so many Hungarians (enough to form a little country), among them 800.000 "székelys", that most valuable section of the Hungarian stock?

The Hungarians cannot be blamed with chauvinism when they want to change this absurd situation, because they bring forth valid arguments for the revision of the frontier. If Transylvania and its border districts have been detached from Hungary on ethnic grounds, then in 1946 Hungary has a valid claim to the two million Hungarians and the territory in which they live on the same basis. This claim should not ruin the good relations of two countries.

Should Rumania voluntarily decline her claim to at least two million Hungarians and the territory on which they live, the friendship of the two countries, today given only, a lip service, would become a reality. Rumania should not burden herself with such a large number of minority people. The Hungarians should not be more modest than the Rumanian people or the Rumanian Communist Party which openly declared that the present frontiers are inviolable. How can this will be reconciled with the stand taken by the Hungarian Communist Party according which, for the sake of good relations, Hungary should be content with her present territory and should not demand the revision of her frontiers?

Only we are to be modest and self sacrificing? Even if we are to be judged on the basis of war guilt, the Hungarian people is less guilty than, for example, the Rumanian. The Rumanian Iron Guards are still very much alive in the ranks of the Maniu guards which works both in the open and underground (i. e. anti-semitic and anti-Hungarian persecutions in Northern Transylvania). Nazism did not drive deep roots in the Hungarian people. Only the German minority and a small unreliable section of the people of Budapest took part in the Arrow Cross movement.

The good neighbourly relation between the Hungarian and the Rumanian peoples cannot be destroyed by the just revision of the frontier, on the contrary, this will restore this corrupted relation to its former self. The United Nations and their world organization shall ensure the continuance of peace among nations once the frontier revisions are carried through.

— — —

A brit hadügyminisztérium két átiratot is küldött a Foreign Office-nak a brit fogságba esett magyar hadifoglyok ügyében. Április 25-én kelt E. L. H. Smith ezredes tételes válasza, mely szerint a magyar hadifoglyokat már jó ideje szétválasztották a németektől,

továbbá, hogy a magyarokat nem kezelhetik más alapon, mint a többi, hiszen minden nem német azt mondja – egyénileg vagy csoportosan –, hogy kényszerítették őket az ellenük való harcra. Nem állja meg a helyét az az állítás, hogy a Wehrmachtban harcoló lengyeleket külön elbánás illetné meg. A magyarok április 1-je óta levelezhetnek. Az pedig, hogy a hadifogolytáborokon kívül dolgozzanak, felügyelő brit katonák hiányában nem oldható meg. A Magyar Vöröskereszt és a budapesti rádió felhívására számosan jelentkeztek, sok magyar az USA-zónába tart, ami nem tesz az amerikaiaknak. A magyarok akkor térhetnek haza, ha a szovjet és a magyar hatóságokkal erről megegyeznek. Sok magyar német eredetű lovagról, szekerekről állítja, hogy az övéi, ezek elvitelét természetesen nem engedhetik meg. Miután egy magyar püspök nemrég látogatását követően szabadon engedték a magyar papokat, hogy segédkezzenek a magyar polgári személyek lelkipásztori ellátásában.⁵⁹ Május 13-án kelt V. Hammer levele F. A. Warnernek, amely pontosítja Smith ezredes levelének két pontját és rögzíti, hogy a magyar hadifoglyoknak vissza kell térniük hazájukba.⁶⁰ Osborne május 28-i dátummal kapta meg a Foreign Office válaszát ilyen értelemben.⁶¹

Míg a britek Mindszenty bíboros korábbi kérését intézték, a Vatikáni Államtitkárság május 3-án újabb szóbeli jegyzékben kérte a britek jószolgálatát, ez alkalommal az ausztriai Feffernitzben internált mintegy ötezer magyar memorandumát küldték meg, azaz a kéréssel, hogy továbbítsák az ENSZ-központba, támogatva azt a kérést, hogy ne erőltessék őket vissza hazájukba.⁶²

59 Lt. Col. E. L. H. Smith, M. C., The War Office, London 1946. április 25-én kelt BM 4495 /PW2) sz. levele Warnernek (Hadügyminisztérium), másolat Hammernek a Foreign Office-ba, jelzete: FO 380/98 (R 6449/665/21).

60 „Will you please refer to the two telegrams (No. 35 of 5th March and No. 17 SAVING of 16th March) from His Majesty's Minister to the Holy See which concern an appeal by the Prince Primate of Hungary on behalf of Hungarian Prisoners of War in the British Zone of Germany. – You will already have received answers from Smith to most of the points raised. – As regards paragraph 2(c) of telegram No. 35 I am in entire agreement with Smith's view. In any event, as these Hungarians are due to return to their own country very soon the question of the »demoralisation of inactivity« should not be allowed to influence our decision. – So far as paragraph 2(d) of this telegram is concerned, our view is that Hungarian Prisoners of War should be returned to Hungary whether they wish to go or not. As these men fought against the Allies it is not considered that their willingness or unwillingness to return should hinder their early removal from the British Zone. However, as a humanitarian measure, the Control Commission are considering the possibility of allowing each of the families of these men, as are in the British Zone, to return to Hungary with them.” V. Hammer (Hadügyminisztérium) 1946. május 13-án kelt CA DP/HM/227 sz. levele F. A. Warnernek a Foreign Office-ba, jelzetei: FO 380/98 (R 7293/665/21) (másolat). FO 371/59017 (eredetiről fénymásolat).

61 „With reference to your telegrams Nos. 35 of 6th March and 17 Saving of 16th March, about Hungarian prisoners-of-war in Allied hands, I transmit to Your Excellency herewith copies of two letters received from the War Office on the subject. 2. I consider that we have no alternative but to agree with the views expressed therein, that it would be impossible to treat Hungarian prisoners-of-war differently from those of any other nationality, and that they will have to be repatriated whether they wish to go or not. – I am, with great truth and regard, Sir, Your obedient Servant, (For the Secretary of State)”. A Foreign Office 1946. május 28-án kelt 57. (R 7293/665/21) sz. válasza Sir d'Arcy Osborne brit szentszéki követhoz, (érkeztetési ikt. sz. 16/42/46). Jelzetek: FO 380/98 és FO 371/59017 (másolat).

62 „The Secretariat of State of His Holiness takes the liberty to request the good offices of His Britannic Majesty's Legation to the Holy See for transmission to the UNO Headquarters of the enclosed memorandum on behalf of some 5000 Hungarian Displaced Persons at Feffernitz, Austria. – The Secretariat of State of His Holiness has received, together with the memorandum, an urgent appeal from the Hungarians in question for the benevolent consideration of the British Authorities, in whose charge they are at present, against their enforced repatriation to Hungary, which is reportedly in project.” A Vatikáni Államtitkárság

1946. MÁJUS

Május 14-i dátummal történik említés Mindszenty hercegprímás két leveléről, amelyeket a budapesti brit követség továbbításra megküldött a szentszéki brit követségnek. A kézírásos bejegyzés szerint május 23-i dátummal, a kérésnek megfelelően továbbítottak.⁶³ Az egyik levelében a német ajkúak deportálása ellen emelte fel szavát. A másikban ismét Erdély ügyében interveniált. Nem világos, hogy ki a megszólított. Az összefüggésből arra is gondolhatunk, hogy a budapesti brit követség azért küldte meg a szentszékihez, hogy továbbítsa a Vatikánnak.

**A német ajkúak deportálása ellen
Mindszenty József angol nyelvű levele excellenciás úrhoz**

1946 május 12.⁶⁴

4/133/46 követségi szám

Jelzete: FO 371/55395

Your Excellency!

The deportation of the Germane from Hungary began already in December and is going on continuously since. The Allies wanted a human deportation. This claim however was not fulfilled. The decree of the Hungarian Government was defective. It declared equally German nationality as well as those who only claimed to be of German mother-tongue. The former was a crime, the later corresponded with human rights. Political policemen and parties did not seriously pass judgment on the behaviour of the one or the other. Anybody having but one accusing enemy was deported. But those, who had previously been criminals but were able to change in due time from Volksbundists into Communists were allowed to stay on. Before deportation these unhappy people were put into German Ghettos.

This deportation being already well advanced the Hungarian Government was informed by Moscow of the deportation of the Germans from Hungary having to be completely terminated.

May I beg to call the attention of the Western nations upon this fact and to request to kindly stop further deportations.

The causes are as follows:

1946. május 3-án kelt 123406/SA ikt. sz. szóbeli jegyzéke Sir d'Arcy Osborne brit szentszéki követhez, eredeti (érkeztetési ikt. sz. 16/39/46), jelzete: FO 380/98.

63 „Enclosed are two letters from the Prince Primate of Hungary. If you see no objection, will you please forward them on to the addressees?” (*Forwarded 23/5 D90*) A budapesti brit követség 1946. május 14-én kelt 16/41/46 ikt. sz. átirata a szentszéki brit követségnek (érkeztetési ikt. sz. 7/115/46). Jelzete: FO 380/98.

64 Május 30-án továbbították Londenak: „With reference to my telegram No. 607 of May 30 I have the honour to transmit herewith a copy of a letter from Cardinal Mindszenty protesting against the deportation of Schwaben from Hungary. The Cardinal bases his protest partly on grounds of humanity and partly on the dangers which her foresees of strenghtening Germany by an influx of colonisers and of weakening resistance to the alleged Slav colonising policy in Western Hungary. British Political Mission in Hungary, Budapest May 30th, 1946. No. 281 (4/133/46). Jelzete: FO 371/55395.

1. The deportation is going on inhumanly. Those having been crimeless and faithful to the Hungarian nation are sent injustly on the path of vagrants.

2. Germany will be made exceedingly strong by these colonizations. She will be able to recover from the losses of this last war by this filling up much quicker than was the case at the first World War.

3. The Russians and Slavs in Middle-Europe are increasing in power. The western corridor stands in the background, the Russians in Austria and in Western Hungary already confiscate ground. They colonize these parts with Slavs by surprise.

The frustrating of these plans is indispensable: the complete cession of the deportation of the Germans and the marching out of the Russians from Hungary.

Will Your Excellency kindly accept the expression of my sincere esteem.

I am yours respectfully

(Signed Mindszenty József)

Cardinal, Duke-Primas

Archbishop of Esztergom

Esztergom, 12 May, 1946

Erdély helyzete ügyében

Mindszenty József angol nyelvű levele excellenciás úrhoz

1946. május 20.

Jelzete: 371/59148 Roumania 1946, lásd még: FO 380/98

Your Excellency!

The news of the conference of the ministers of foreign affairs of the three allied Great Powers proposing the annexion of Transylvania to Roumania caused immense grief in Hungary and Transylvania. Will Your Excellency allow me, an ancient dignitary under Hungarian constitutional law, to elucidate the question.

Those being acquainted with the question think the Peace-Contract in this sense impossible. On the one hand it was declared, that every country of the destiny of which decision will be taken shall be consulted; on the other hand the Peace-Contract – according to announcement – will not be of a sentencing character. Up till new Transylvania and Hungary have not been consulted and official Hungarian concrete proposition based upon Hungarian public opinion and the views of the majority did not reach Paris.

The sentencing character would nevertheless assert itself in such a decision and would punish one of the war-criminals while giving reward to the other, greater war-criminal. It would also punish Transylvania having been exempt of war-guilt. Hungary and Roumania have been equally belligerent partners against Russia, though with the exception of Roumania having fought without being forced, with great energy, with the élan acknowledged even by the Germans and with a conquering aim, having equipped herself on the occupied territories already, while Hungary fought forcibly, depressed, without the aim of conquering and with a constant intention of withdrawal from war.

Roumania acquiring Transylvania would be of reward-character also on account of the actions of Roumania in the years 1919-1940 in Transylvania against fundamental human rights concerning property, culture and social institutions, especially at the time after the Armistice of the announcing all over the world of the human rights.

1.) In the autumn of the year 1944 on government order the leaders of the Magyars have been imprisoned, many thousands of Hungarians have been tortured and led to concentration-camps; others had been arrested and interned in their homes. The Hungarians were not allowed to go from one place to the other. On the 4th November Aron Márton Transylvanian bishop was escorted by the police-questor from Nagyenyed to Gyulafehérvár.

Thousands of peaceful farmers, labourers and intellectuals have been carried off as "Partizans" from these towns and villages of Northern Transylvania to old-Roumanian and Russian camps, although many of the had deserted the Hungarian army and have taken part in the movement of resistance against the German occupation.

The young men of 16-19 years had been led off the labour-service without the possibility of suitable food or transport. At present they are still far from their homes in inhuman circumstances.

The women had been escorted from one place to the other for labour-service.

Those who remained at home are cruelly beaten and deprived of everything by the members of the former Maniu-guard.

2.) The severe delivery of products and livestock had been executed on the Hungarians on secret official orders.

3.) As means of rescue the conversion to the Grecian-Orthodox religion was pointed out to the defenseless Hungarians. Violent conversation is effectively going on.

4.) Even since the construction of the Groza government having been received on account of its announcements with confidence by the Hungarians (6th March 1945) the following events happened:

a.) The case of the Hungarian minority concerning schools is administered in a non-minority way. The Hungarian teachers get only small advances and no real payment. Polop, secretary of state for public education declared at the end of October in Kolozsvár, that the Roumanian government will dispose of Hungarians ecclesiastic school-buildings with the decree of May 29th, 1945 the activity of the Hungarian university in Kolozsvár was permitted, but its 42 buildings were quickly confiscated. 26,6% of the inhabitants of the town are Hungarian.

b.) On the course of the execution of the ground-reform-act on March 22nd, 1945 more than 100.000 so-called "hold" (about 14.220.000 English acres) were taken away from the Hungarians. 75% thereof were distributed among Roumanian claimants, although there were many more landless people among the Hungarian. The greater part of the Roumanian estates were exempt of expropriation sub titulo model-farms.

c.) The act Nr. 91 of February 10th, 1945 disposes of the sequestration of alien property. The said act enumerates among the alien property the entire movable and immovable property of those Roumanian citizens, who before the 12th September 1944 flew either to Hungary or Germany. The CASBI organization disreputable for its panamistic activity still prevails.

The 4th clause of the act of August 13th, 1945 declares: all those shall lose their Roumanian citizenship in Northern Transylvania, who have been Roumanian citizens on August 29th, 1940 but voluntarily left Transylvania at the time of the withdrawal of the enemy troops.

On base of these orders about 300.000 Hungarians might less their citizenship and their entire movable and immovable property.

- d.) The decree nr. 645 of August 14th 1945 is the best example of anti-Hungarian tendency. According to the said decree all Roumanians, who have sold their property in the time between August 30th, 1944 and October 25th, 1945 are entitled to repurchase their property on its original non-value and not valorized. This purchase-price was established on mutual agreement for the purpose of the reduction of the state-tax much below its circulation-value. In those times the sellers have been Roumanians and the Hungarians the buyers. Today at the time of the inflation these arrangements mean the complete ruin of the Hungarians and this all the more, because the decree does not grant equal rights to the Hungarians.
- e.) The responsible government-factors promised to employ Hungarian officials. This promise however was not fulfilled honestly.

What is there to be done?

The Roumanians allude to their ownership of 23 years and to their majority in number. The Hungarians appeal to their ownership of 924 years and – in spite of their minority – to the cultural and economic life of Transylvania having always been Hungarian. 74,6% of the Roumanians are analphabets against the number of only 20% of the Hungarians. In neither of the Roumanian towns the needed 20% Roumanian minority exists, but the Széklers amount to 600.000 souls in one block.

Transylvania belongs to the Western culture, Roumania to the Eastern one.

The more cultured, historical sphere was subordinated to the less cultured ones, which – according to facts – cannot accommodate itself of the democratic world-order. This subordination would make an Eastern colony of a Western people. It would be – like formerly Trianon – the source of future turbulence.

The Northern and Southern division in the line of the Maros and the Küküllő streams would be a possible solution. The Northern part with Kolozsvár and the Székler land would come to Hungary. Gyulafehérvár, the residence of the Transylvanian Hungarian bishop would also belong to this territory.

Will Your Excellency kindly accept the expression of my sincere esteem.

I am yours respectfully

Esztergom, 20th May, 1946.

Mindszenty József [s. k.]
Cardinal Duke-Primas,
Archbishop of Esztergom

1946. JÚNIUS

1946. június 18-án Carse Budapestről jelentette, hogy a baloldali politikai ellenzék a közelmúltban, a brit parlamenti képviselők delegációjának látogatását követően azokat a szavakat tulajdonította a bíborosnak, miszerint a szovjet csapatok kivonását követően forradalom és erőszak törne ki. Ez a kitétel állítólag szerepelt a hivatalos beszámolóban is, amely visszatérésüket követően készült volna. Péterffy⁶⁵ atya azonban, aki a tolmács volt, tagadta ezt és a bíboros megbízásából érdekődött afelől, hogy ténylegesen szerepel-e ez az írott beszámolóban. Carse elmondta Péterffynek, hogy nem tud ilyen írott beszámólóról, és hogy az egyes brit képviselők megnyilatkozásai természetesen nem

65 Péterffy Gedeon.

tekinthetők hivatalos véleménynek. Ahhoz, hogy többet tudjon mondani a bíborosnak, további tájékoztatást kér.⁶⁶

Sir D'Arcy Osborne vatikáni brit követ első alkalommal 1946. június 6-án állított össze átfogó jelentést a vatikáni hierarchia névsoráról és egyes tagjainak jellemzéséről. Ebben leírja a római kúria szervezetét, jellemzi XII. Piusz pápát és az általa ismert 100 kúriai és nem kúriai bíborost, valamint más fontosabb tisztségviselőket. Ezt a jelentést csakúgy, mint a következő, 1947. és 1948. évi hasonló jelentéseket is, a brit külügyminisztérium kinyomtatta az angol királynak és brit kormányköröknek szánt körlevélben. Az egész dokumentum részletes elemzést érdemelne, e helyen figyelmünket Mindszenty bíboros jellemzésére irányítjuk, amelynek fordítása:

„62. Mindszenty József, bíboros 1946-tól. Szül. 1892. Külsejét tekintve ő lehetne a Nagy Inkvizítor hollywoodi megjelenítője komor arc kifejezésével, horgas orrával, lángoló szemeivel. Nehéz elképzelni mosolyogva, de nincs is sok oka mosolyogni. Fanatikus haza- és egyházfi, magát a magyar nép bajnokának tekinti a kommunizmussal szemben. Bátor és megalkuvást nem ismerő, bármikor kész lenne a vértanúságra. Remélhetőleg túlzott politikai lelkesedését elfojtotta a római látogatás alkalmával, mikor 1946 tavaszán oda látogatott, hogy megkapja a bíborosi kalapot, de előbb-utóbb elkerülhetetlennek látszik egy nyílt összeütközés a jelenlegi magyar kormánnyal és annak orosz uraival. Kár, hogy kétségtelenül pozitív jellemvonásai, mint az elszántság, a bátorság és az önfeláldozás nem párosul több tapintattal és jobb ítélőképességgel, mint amennyi a jelek szerint a cselekedeteit inspirálja.”⁶⁷

66 „Cardinal Mindszenty is being quoted here by his Left Wing opponents as having told the British Parliamentary delegation which recently visited Hungary that revolution and violence would break out as soon as the Soviet forces were withdrawn from this country. This statement is alleged to be reproduced in an official agreed report published by the delegation on its return to the United Kingdom. 2. A member of the Cardinal's staff Father Péterffy who acted as interpreter at the audience with the M.P.s. denies that any such statement was made and has enquired on behalf of His Eminence whether or not he was in fact quoted in this sense by the M.P.s in a written report. I have informed him that I know of no such written report and that naturally statements by individual M.P.s on their visit were made on their own authority and bore no official character. 3. In order to enable me to return a more categorical reply to the Cardinal I shall be grateful to learn whether any agreed report was in fact published by the delegation on its return and if so if it attributed to him statements referred to above.” A budapesti brit követség 1946. június 18-án kelt 678 sz. jelentése Londonnak, jelzete: FO 371/59906, 128. fol.

67 Zinner Judit fordítása. Eredetije: „62. Mindszenty, Joseph, Cardinal (1946). Born 1892. In appearance he might be the Hollywood presentation of the Grand Inquisitor, with his saturnine expression, aquiline nose and burning eyes. It is hard to imagine him smiling, but he has little to smile about. A fanatical patriot as well as a churchman, he sees himself as the champion of the Hungarian people against communism. Courageous and uncompromising, he would be quite ready to face martyrdom. It may be hoped that his excessive political zeal was damped down on the occasion of his visit to Rome to receive his Red Hat in the spring of 1946, but an open conflict with the present Hungarian Government and their Russian masters seems inevitable sooner or later. It is a pity that his undoubted qualities of resolution, courage and abnegation are not tempered by more tact and judgment than appear to inspire his actions.” – Sir D'Arcy Godolphin Osborne vatikáni brit követ 1946. június 6-án kelt jelentéséből Ernest Bevin brit külügyminiszternek. A jelentés a vatikáni hierarchia névsorát és egyes tagjainak jellemzését tartalmazza. Beérkezett a londoni külügyminisztériumba 1946. június 13-án, iktatva ZM 1993/1993/57 szám alatt. Belső, az angol királynak és brit kormányköröknek szánt körlevélben kinyomtatva: List of Prominent Personalities of Holy See, its administrative Organs and Organization of the Body of the Church. Jelzete: FO 371/60812. – Ugyanilyen szövegezéssel megjelent 1947-ben is: Correspondence respecting the Vatican, Part I. January to December 1947, Annual Report on the Holy See, 1946. Sir D. Osborne to Mr. Bevin,

ÖSSZEGZÉS

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, hercegprímás, 1946 első felében is ostromolta a brit (és amerikai) követeket beadványában a magyar társadalom akut problémáit tolmácsolta. Menet közben a brit diplomaták, bár ügyeiben, ha nem is érdemben jártak el, egyre inkább kiismerték és udvariasan, de elhatárolódtak tőle. Nem értették Mindszenty öntudatát és úgy értékelték, hogy túllépi hatáskörét.

ADAM SOMORJAI OSB

JÓZSEF MINDSZENTY AND THE BRITISH DIPLOMACY, PART III,
NEWER DOCUMENTS, JANUARY-JUNE 1946

In earlier Publications we have dealt with the contacts of Prince Primate, Cardinal József Mindszenty with foreign, mostly with American Diplomats and Leaders of State. His first contact with the British diplomats in the Month September 1945 we have dealt in the 2015 yearbook of the VERITAS Historical Institute, the second part was published in this review, Year 2014, pages 297-317. Now we deal with his contacts with them in the months January until June 1946.

The main topics of these six months are the following. The Vatican had not diplomatic channel to Hungary, so the good services of British diplomacy were asked for. The first topic is the possibility or not to send a nuncio to Budapest. – In the New Year's broadcast to Hungarian Catholics the Prince Primate, Archbishop Mindszenty, has reopened controversy about the case of pastoral letter issued by him on the eve of general elections. The British envoy informs London with these words: "It is to be hoped that Cardinal Mindszenty, with his great potential power for good, will not broadcast such public utterances in the future; for they will only tend to bring him and the Catholic church into bad odour..." – The Cardinal visited personally the British Envoy January 4th and informed about the political situation in Hungary and on the internment camps. The Cardinal is characterized with the words: "...we have here a man who is undoubtedly a strong and upright character, but who lacks tact. It would be in my opinion a thousand pities if this man, who would, I believe, be of considerable value to his country in the future, were to expend himself uselessly, and possibly only bring himself into such discredit as to nullify the useful work which he could probably do in the future." Attacks against the Cardinal continued and British diplomats informed about them.

Even Vatican diplomacy asked attention and consideration about the unfortunate condition of the people of Hungary and has sent documents of which origin was the same Prince Primate of Hungary: "The Holy See has recently received trustworthy reports from Hungary ... the Secretariat of State, therefore, in the name of the Holy Father, would make this earnest appeal..." As the British envoy to the Vatican, Sir D'Arcy Osborne, informs Msgr. Tardini in the Vatican Secretary of State, the the Russian don't allow the send a nuncio tu Budapest, he continues with the words: "Do you not think it might be wise to urge Cardinal Mindszenty to be a little less violent and provocative in his utterances and attitude? It seems to me that he is going too far in exposing himself to the charge of bringing the Church into politics. As it now seems unlikely that there will in the discernible future be any Nuncio in Budapest to urge moderation upon him, it might perhaps be well for the Vatican to do so..."

In this contribution we describe other utterances of the Cardinal and conclude with the characterization of Sir Osborne which was published in the internal circular letter of the British administration, including the King: see page 111, Note 67. Mindszenty continued his protests in the following months the same, this has to be the topic of future analysis.

1947. január 29-én, 16. sz. alatt. Beérkezett február 10-én, iktatva Z 1498/1498/57 szám alatt. Jelzete: FO 503/1. – Eltérő szövegezéssel jelent meg 1948. júliusi dátummal, akkor már J. V. Perowne új brit követ tollából, lásd ott.

KERESZTES ANDRÁS

EGY DEZINFORMÁCIÓS JELENTÉS A VATIKÁNNAK

Nagy Tőhötöm: A hitoktatás problémái Magyarországon (1976–77)
(Esettanulmány és forrásközlés)

E tanulmány elsődleges célja, hogy megismertesse az olvasóval egy olyan dokumentumnak a *keletkezéstörténetét és tartalmát*, amely a múlt század hetvenes éveiben készült azzal a céllal, hogy dezinformálja a Vatikánt.

Ugyanakkor a téma jobb megértése érdekében elkerülhetetlen – és ez a másodlagos cél –, hogy legalább vázlatosan ismertessük, milyen elszánt harcot folytattak a szocialista Magyarország állami és pártszervei annak érdekében, hogy a lehető legnagyobb mértékben ellehetetlenítsék a hitoktatást.

A címben említett dezinformációs jelentés fő szerzője és részben célba juttatója Nagy Tőhötöm volt: az egykori országos hírű jezsuita, 1938–46 között a KALOT¹ egyik fő szervezője, akiről ma már köztudomású, hogy 1946 végén Mindszenty bíboros nyomására kellett elhagynia nemcsak hazáját, Magyarországot, hanem Európát is, és aki azután Dél-Amerikában 1948-ban – szentszéki engedéllyel – kilépett rendjéből, majd megnősült. 1952-ben belépett a szabadkőművesek közé, és ott a legmagasabb fokokig jutott el. 1963-ban megírta a később nemzetközi hírnévre szert tett *Jezsuiták és Szabadkőművesek* című könyvét.

Petrás Éva tárta először a szakmai közvélemény elé az „*Álarcok mögött*” – Nagy Tőhötöm élete című tanulmányában², hogy Nagy nem sokkal könyve magyar nyelvű változatának megjelenése (1965) után, még Argentínában, a Buenos Aires-i követségen kapcsolatba került a magyar állami szervekkel. Miután 1966-ban egy hosszabb látoga-

1 KALOT (1935–38: Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága, 1938–1946: Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete): P. Kerkai Jenő jezsuita által alapított agrárfjúsági szervezet, amely egy évtized leforgása alatt Közép-Európa egyik legjelentősebb ifjúsági mozgalmává vált. Célja az volt, hogy a katolikus egyház társadalmi tanítás alapján fölemelje a korszak legkiszolgáltatottabb és legkiszolgáltatottabb társadalmi rétegét, a tanyasi és falusi parasztságot, olyan vezetőket képezzen ki soraikból, akik képesek saját és sortársaik sorsát irányítani, akik munkájukkal és jelenlétükkel képesek megváltoztatni környezetük kulturális igénytelenségét és összefogni társaikat a gazdasági problémák megoldása érdekében. A KALOT-nak virágkorában 3500 településen volt helyi csoportja, országszerte 20 népiskolában képezte a fiatalokat, a papokat és tanítókat. Tagjainak száma százazres nagyságrendet ért el. A kommunista rezsim 1946 nyarán betiltotta a működését.

2 PETRÁS ÉVA: „*Álarcok mögött*” – Nagy Tőhötöm élete. In: Századok, 2015/1. 203–212., ill. Betekintő, 2014/4. sz.

tást tett családjával együtt Magyarországon, az állambiztonsági szerveknek fokozatosan sikerült öt rávenniük a velük való együttműködésre, azzal a céllal, hogy rajta keresztül, felhasználva széleskörű rendi és egyházi kapcsolatait, dezinformálják a Szentszékét és a Jezsuita Rend központi vezetését, ezeket olyan *részben hamis* tájékoztató anyagokkal lássák el, amelyek a magyar államnak tetsző egyházi döntések meghozatalát segíthetik elő. Erre alkalmat nyújtott az, hogy Nagy Tőhötöm 1968-as hazatelepülését követően is közel évi rendszerességgel utazott Rómába.

Ugyanakkor már előljáróban meg kell jegyeznünk: *jelenleg nem tudhatjuk*, hogy Nagy mennyire a belügyi szervek szándéka szerint látta el ezt a neki szánt feladatot, vagyis hogy Rómában valóban *csak azt* jelentette-e és *csak úgy*, ami a magyar titkosszolgálat elvárásaival egyezett. E bizonytalanságnak az az oka, hogy jelenleg még sem a Vatikáni Titkos Levéltárban, sem a jezsuiták központi levéltárában nem kutatható ezeknek az éveknek az anyaga. Tehát csupán az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (és kis mértékben Nagy Tőhötöm hagyatékában³) fennmaradt dokumentumokra támaszkodhatunk, vagyis ma még nincs mód arra, hogy a jelentések Magyarországon fennmaradt példányait összevessük a Vatikán és a Jezsuita Rend központi levéltáraiban őrzött dokumentumokkal. Ha lehetséges lenne ez az összevetés, akkor talán fény derülhetne arra a Nagy Tőhötömmel kapcsolatos nem mellékes kérdésre, hogy – amint egy személyes ismerőse fogalmazott – „vajon ő szolgálta-e a rendszert vagy pedig a rendszer szolgálta őt”^{4, 5}.

Viszont, ha a fenti kérdésre ma még nem is tudunk biztos választ adni, úgy tűnik, hogy a meglévő hazai forrásanyag arra elegendő, hogy jellemző képet alkothassunk magunknak a *magyar állambiztonsági szervek akkori céljáról és munkamódszeréről*.

Az állambiztonsági szervezet elsődleges célja tehát az volt Nagy Tőhötömmel, hogy vatikáni kapcsolatain révén hamis, illetve részben hamisított információkat juttassanak el Szentszék illetékeseihez. Ezt *a célt így fogalmazta meg* egy alkalommal Zsigmond Ferenc r. alezredes, BM III/I–4 osztályvezető-helyettese:

„[Ezáltal]

- erősítjük a Vatikánon belül a konzervatív erők által támadott és a Vatikán „keletpolitikája” mellett elkötelezett Casaroli–Poggi vonalat;
- a Vatikán és az ÁEH [Állami Egyházügyi Hivatal] között folyó tárgyalások magyar részről való jobb pozíció szerzésének lehetőségét, jelen esetben tendenciákban, más esetben konkrétabb formában is biztosítani akarjuk;

3 Nagy Tőhötöm még életében, 1976-ban adta át terjedelmes magánarchívumának döntő részét az Országos Széchényi Könyvtárnak. Ezt az anyagot 2015-ben sikerült kiegészíteni – leánya, Nagy Krisztina jóvoltából – más olyan dokumentumokkal, amelyek Nagy halála (1979) után a családjá birtokában maradtak. Ez az iratanyag az OSZK Kézirattárában kutatható.

4 Az emigrációban élő dr. Varga László ügyvéd (1947-ben a Demokrata Néppárt országgyűlési képviselője) 1975-ben írta a külföldön élő magyar jezsuiták Anima Unum c. periodikájában: „Nagy Tőhötöm a második világháború után erősen belépett a politika berkeibe [...] később elbukott. Ez nem csak az ő hibája volt, hanem azé a rendfőnöke is, aki őt Argentínába küldte. Ismerve Nagy Tőhötömöt, ez a küldetés nagy felelőtlenség volt, és tudatos elbuktatása Nagy Tőhötömnak. Egy fiatal, szociális igazságoktól fűtött pátert Argentínába küldeni annyi volt, mintha valaki egy atomtudóst az afrikai Dahomey állam könyvtárosának nevezne ki. Nagy Tőhötöm később kilépett a rendből, és ma odahaza van. Hogy a rendszer használja-e őt, vagy ő a rendszert, nem tudom. (Suppl. ad „Cor Unum” 1975. aug., 53. szám, 9. old.)

5 Nagy Tőhötöm és az Állambiztonság együttműködésének kérdéséről lásd még: KERESZTES András: „Tükör által...””. Nagy Tőhötöm együttműködése az állambiztonsági szolgálatokkal. In: *Századok*, 149. évfolyam 2015. 6. szám, 1471–1486.

– „Kömvés” [Nagy Töhötöm fedőneve] pozíciójának javításával magunk is közelebb jutunk operatív információszerző érdekeink megvalósulásához, a Vatikán érdeklődési területeinek megismeréséhez.

Annak érdekében, hogy fenti célkitűzéseink folyamatosan végrehajthassuk, az illegális kapcsolatnak stabilizálódni kell, és mindazokban a pontokban, ahol érdekeink a másik oldal érdekeivel közösek, hasznosítható anyagot kell prezentálnunk.”⁶

Nagy Töhötöm, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) feltehető információk szerint, a hetvenes évek első felében három írásbeli jelentést juttatott el a vatikáni államtitkársághoz, és többször személyesen is találkozott a Szentszék illetékes vezetőivel. Az **1976. januári** római útjáról hazatérve, hosszú jelentésben⁷ számolt be arról, hogy ezúttal is fogadta őt, immár harmadszor, *Luigi Poggi*⁸ érsek, szentszéki diplomata, akihez akkor a magyarországi egyházi ügyek tartoztak. Ebben a jelentésében olvassuk, hogy amíg a mostanit megelőző látogatáskor Poggi érsek maga nem jelölte meg Nagynak, hogy milyen részletkérdésben fogadna tőle szívesen információkat, hanem, ahogy Nagy fogalmaz:

„... a téma kiválasztását okosságomra bízta; volt ebben akkor valami bizalom és valami visszahúzódság. Ma azonban itt a szavamba vágott, s arra kért, hogy írjak egy alapos (!) összefoglalást a magyar hitoktatás állásáról, és legyen ez lehetőleg nagyon kimerítő és sokoldalú, mert mindenféle össze-vissza hírek futkosnak be; aztán ezt a fő témát, ha akarom, kiegészíthetem általában a magyar hitélet lehetőségeivel, gyakorlatával, s [hog]y mindezzel mily mértékben él a magyar papság. Tehát a lehetőségek és konkrét megvalósulások [érdeklik Poggit]. Rettenően örültem a váratlan és szinte a szavamba vágó kérdésnek, mert helyzetem megszilárdulását láttam benne. Nemcsak elfogad tőlem, hanem megbíz valamivel. Immár a szolgálatában állok. Ígértem, hogy minden tőlem telhetőt megfogok tenni. ...”

Az állambiztonsági tisztek is hasonlóan ítélték meg a helyzetet, vagyis hogy fontos a kért összefoglaló elkészítése, ugyanis egy jól és ügyesen megfogalmazott beszámoló jelentősen növelheti Nagy Töhötöm tekintélyét, hitelességét a Vatikán szemében.

Ugyanakkor jól tudták, hogy hitoktatás helyzete nagyon kényes téma, melyre igen jelentős figyelem irányul mind a hazai, mind a külföldi egyházi körök részéről, és hogy ez a kérdés a hatvanas évektől kezdve minden alkalommal előkerült a magyar állam és a Szentszék közötti tárgyalásokon mint az egyik legjelentősebb megoldatlan probléma.

A kérdésnek külön aktualitást adott, hogy 1975 januárjában lépett érvénybe az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnökének 1/1974./XII.6./ sz. rendelkezése⁹ a *templomi*

6 Ö. e.: ÁBTL Bt–1584–5 dosszié, 150. oldal (az írás kelte: 1975. május 22.)

7 A jelentés címe: ROMA 1976. január 9–25. ö. e.: ÁBTL Bt 1584–6 dosszié.

8 Poggi, Luigi (1917–2010) vatikáni diplomata, 1965-től címzetes érsek. 1973-tól a Szentszék Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációjában, Agostino Casaroli érsek beosztottjaként, a kelet-európai kormányokkal való kapcsolattartásért volt felelős. 1974-től mint „rendkívüli megbízatású apostoli nuncius” a szentszéki–lengyel állandó bizottság vatikáni delegációt vezette. 1973 őszétől 1986-ig a magyar állam és a Szentszék közötti tárgyalások egyik főszereplője volt. II. János Pál pápa 1994-ben vette fel a bíborosok karába.

9 A rendelkezés teljes szövegét lásd a függelékben.

hitoktatás (katekézis) egységes szabályozásáról, amely komoly ellenkezést váltott ki a lelkipásztori munkájukat lelkiismeretesen ellátni akaró papságból.

A helyzet megértéséhez tudni kell, hogy bár – természetesen – érvényben volt az 1949. évi XX. törvény (A Magyar Köztársaság Alkotmánya), amelynek 60. paragrafusa külön nevesíti és biztosítja a vallás oktatásának a szabadságát¹⁰, ennek ellenére a kormányzati szervek, a kommunista párt irányításával, mindent megtettek a hitoktatás visszaszorítására, a legdurvább adminisztratív eszközök alkalmazásától sem visszariadva¹¹.

A folyamat gyakorlatilag 1948-ban kezdődött az egyházi *iskolák államosításával*, majd következett az addig kötelező iskolai *hitoktatás fakultatívvá tétele* (1949). Később folytatódott a már csak választhatóvá tett iskolai hitoktatás *visszaszorítása* a hittanra történő beiratkozások megnehezítésével, a szülők megfélemlítésével, a hittanra járó gyermekek megszegényítésével, a hitoktatók munkájának egyre fokozódó jogszabályi korlátozásával¹². A megszorítások hatékonyságát jól mutatja, hogy míg 1950-ben az iskolások 72%-a járt hittanra, 1960-ban már csak 25%, 1970-ben 9,7%, 1975-ben pedig 6,9% az iskolai hittanításban résztvevő tanulók száma¹³, s a hittanulók szinte kizárólag az általános iskolások közül kerültek ki, a középiskolákban 1970 után gyakorlatilag megszűnt az hitoktatás.

Még a hetvenes években is érvényesült annak az 1958-as párthatározatnak a szelleme, amelyben ilyen kijelentések voltak: „Meg kell magyaráznunk a vallásos tömegeknek, hogy a mi ideológiánk az egyedüli tudományos és haladó világnézet, hogy ez a világnézet a jobb életért, a szocializmusért folytatott harc fegyvere. [...] Az egyházak az ifjúsággal kizárólag az iskolai hitoktatás keretében, a vonatkozó MT határozatban előírtaknak megfelelően, valamint elsőáldozás, bérálás és konfirmáció keretében foglalkozhatnak. Az ifjúsággal való minden más (sport, vetítés, énekkar, iskolán kívüli hittan stb.) foglalkozás megengedhetetlen.”¹⁴

Érthető, hogy az iskolai hitoktatás ellehetetlenülésével párhuzamosan a hittanítás színtere egyre inkább áttevődött a *templomokba*, illetve ritkábban a sekrestyébe vagy a

10 60.§ (1) A Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. (2) Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását, és azt a szabadságot, hogy vallását és meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben kinyilváníthassa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolhassa vagy **taníthassa**. [Kiemelés tőlem. – KA]

11 Erről részletesebben lásd: NAGY Péter Tibor: *Hittanoktatás az ötvenes években*. In: *Iskolakultúra* 2000/2, 38–46. oldalak és HORVÁTH Attila: *A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején*. In: *Polgári Szemle*, 2015. június (1–3. szám)

12 A hitoktatót egyházi javaslatra a megyei, illetve a fővárosi tanács bízta meg. A megbízás megtagadható és visszavonható attól, „aki a népi demokráciával vagy annak rendelkezéseivel szemben ellenséges állást foglal el”. „A hitoktatót a vallásoktatáson kívül egyéb iskolai nevelőmunkával (helyettesítés, felügyelet a kirándulásokon vagy az óráközökben stb.) beosztani nem lehet. A hitoktató nem vehet részt a tantestület értekezletein, és az iskola épületében csak a vallásoktatás alatt tartózkodhatik.” A hitoktató munkáját, tanmenetét, óravázlatát szigorúan ellenőrizték, és azért az igazgatót tették felelőssé.

13 A közölt adatok NAGY Péter Tibor: *Hittanoktatás az ötvenes években* c. tanulmányából valók. In: *Iskolakultúra*, (10) 2. pp. 38–46. (2000)

14 Az MSZMP KB által kiadott „Tájékoztató a Politikai Bizottság 1958. június 10-i, az állam és az egyházak közötti viszonyra vonatkozó határozatáról” – Közli: BALOGH M. – GERGELY J.: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005*. 2. köt. [História könyvtár. Okmánytárak 2.] 999–1007. oldalak.

plébánia épületébe, mivel az iskolán *kívüli* hitoktatás az *állam* részéről 1974-ig nem volt szorosan és félreérthetetlenül szabályozva.

Ezt a „mulasztást” igyekezett pótolni az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének fentebb már említett 1/1974./XII.6./ ÁEH sz. rendelkezése a templomi hitoktatás (katekézis) egységes szabályozásáról, amely elsősorban a katolikus egyház ellen irányult.

Ez a rendelkezés kimondta: *az iskolán kívüli hitoktatást színtere kizárólag a templom, illetve más, kifejezetten istentiszteleti helység lehet.* Tehát külön egyedi engedély nélkül még a (télén fűthető) sekrestyében sem szabad katekézist tartani, nem is szólva a plébánia-épületről. A hittanórák száma *csak heti kettő* lehet, *abból is egy a vasárnapi diákmiséhez kapcsolódóan (!).* *Két csoportnál* többet csak akkor lehet indítani, ha a 6–10 évesek, illetve a 10 éven felüliek száma meghaladja (külön-külön) 35–40 főt. *Nem szabad osztályozni,* tilos a hiányzókat felelősségre vonni. A templomi hitoktatás helyét és idejét a területileg illetékes helyi tanácsnak *be kell jelenteni.*

Az ÁEH által e rendelkezés mellé kiadott, *belső használatra*, vagyis nem a nyilvánosságnak szánt tájékoztatója¹⁵ a rendelkezés *motivációjára* is rávilágított:

„...A[z eddigi] rendezetlen és bizonytalan állapot csak azoknak *a katolikus papoknak kedvezett,* akik a helyzetet kihasználva a legkülönbözőbb módon – de mindig a maguk javára – értelmezték a Paritásos Bizottság [korábbi] állásfoglalását. A kérdés rendezését indokolta, hogy tapasztalataink és ismereteink szerint – az iskolai hitoktatás résztvevőinek folyamatos csökkenése ellenére – változatlan a templomi hitoktatás iránti érdeklődés. Sok *szülő, aki tart az iskolai hitoktatásban való részvétel hátrányos következményeitől* (pl. továbbtanulás miatt), inkább az ellenőrizhetetlen és jóval kevesebb „kockázatot” jelentő templomi hitoktatásra küldi gyerekeit. A katolikus egyház törekvései miatt várhatóan e folyamat nem csökken, ezért fontos, hogy a templomi hitoktatással kapcsolatos igények kielégítését szolgáló kereteket szabályozzuk. [...] A lelkesék a templomi hitoktatás idejét és helyét írásban kötelesek bejelenteni a területileg illetékes helyi tanácsnak. Ez törvényes *lehetőséget biztosít* a helyi tanácsoknak arra, *hogy ellenőrizzék* a templomi hitoktatásra vonatkozó rendelkezés betartását. [...] A helyi tanácsok illetékes szakigazgatási szervei éljenek ellenőrzési jogukkal, kísérik figyelemmel a templomi hitoktatásra vonatkozó rendelkezés betartását¹⁶. Ha ennek során rendellenességet, szabálysértést tapasztalnak, a helyszínen ne avatkozzanak be, hanem a helyi tanács elnöke hívja fel a plébános figyelmét a rendelkezés pontos betartására. Ha ennek ellenére nem történik változás, az esetet *írásban jelezzék* a megyei (fővárosi) tanács egyházügyi titkáranak.”

15 *Tájékoztató a templomi hitoktatás (katekézis) egységes szabályozásáról.* Állami Egyházügyi Hivatal, 25–6/1974. Szolgálati használatra! Forrás MNL OL XIX-A–21-e 8. doboz. [Az idézet szövegrészletben a kiemelés tőlem – KA]

16 A Tájékoztató *tervezetében* – árulkodó módon – még az is szerepelt, hogy az ellenőrzés „elsősorban erre alkalmas, jól felkészült, *kommunista* pedagógusok bevonásával történjék [...] a templomi hitoktatásra vonatkozó tapasztalataikról *jéleveníként írásban adjanak tájékoztatást* a megyei tanács egyházügyi titkáranak. Ez a rendelkezés *megszünteti a templomi hitoktatásnak az iskolai hitoktatással szemben előbb ismertetett előnyeit.* Ti. a papoknak a tanácsokkal szembeni bejelentési kötelezettsége, másrészt a helyi állami szervek törvényes ellenőrzési joga *csökkent* a templomi hitoktatás eddigi vonzó jellegét.” [Kiemelés tőlem – KA] Állami Egyházügyi Hivatal, 25–6/1974. Szolgálati használatra! Forrás MNL OL XIX-A–21-e 8. doboz.

A hitoktatás magyarországi nehézségeiről természetesen a Vatikán is értesült, de információi minden bizonnyal nem voltak elég átfogóak, ezért kérhetett Poggi érsek e témában részletesebb tájékoztatást Nagy Töhötömtől.

Az ügy fontosságát felismerve, *Knopp János* rendőr főhadnagy, Nagy akkori tartótisztje a BM III/I-4. osztályán, viszonylag hamar, néhány nap alatt elkészítette és átadta feletteseinek írásos javaslatát¹⁷ a legújabb dezinformációs anyag elkészítésére és célba juttatására. A javaslat jól megmutatja, *milyen módszerekkel*, milyen szempontok figyelembevételével igyekezett a politikai rendőrség egy ilyen műveletet előkészíteni.

Részlet **1976. febr. 4-én** kelt a javaslatból [kiemelések tőlem – KA]:

[...] Amennyire valóságos igényt fejez ki Poggi megbízása, ugyanúgy tényleges feladatunk, hogy ezt az érdeklődést kielégítsük, de egyúttal kedvező irányba orientáljuk is a Vatikán illetékeseit. Célunk, hogy **a valóságos helyzetnél** lényegét tekintve **jobb**, **a felszínes jelenségeket tekintve pedig a valóságos** helyzetet bizonyítsuk és fogadtassuk el. Ezzel a megtévesztéssel a **Vatikán tájékozottságát kívánjuk rontani, gyengíteni akarjuk érvelésük erejét, végső soron pedig gyengíteni tárgyalási pozícióikat.**

A megbízás további lehetőséget biztosít számunkra, hogy dezinformációkat juttassunk az Egyházi Közügyek Tanácsához. A megjelölt téma – más forrásokból származó információk szerint is – valóban a vatikáni fél érdeklődésének homlokterében áll. Bizonyítja ezt, de egyúttal megnehezíti a munkánkat, hogy **Poggi** legutóbbi magyarországi útja során **Cserháti József pécsi püspöknek KÖMÜVESSEL azonos megbízást adott.** [„Kömüves”: Nagy Töhötöm akkori fedőneve a szolgálatnál – KA]. Ez utóbbi körülményt, s a Vatikán számos információs lehetőségét is figyelembe véve, az anyag összeállításánál **igen gondosan meg kell válogatni a valóságos és hamis vagy elferdített információkat**, azokat végül úgy kell összeállítanunk egységes anyaggá, hogy *megfeleljen a vatikáni elvárásoknak, képes legyen kiállni az esetleges ellenőrzést*, s ugyanakkor megfeleljen a tulajdonképpenni rendeltetésének: a Vatikán félreinformálásával közvetve segítse elő egyházpolitikai elképzeléseink megvalósítását.

A hitelesség és a célszerűség e kettős követelményének egyféleképp tudunk eleget tenni. Ha KÖMÜVES „nem teljes tájékozottságát” hangoztatva, valóban a teljesség igénye nélkül készíti el anyagát: **amiről szól, azt felelősséggel teszi, amiről pedig nem – mert nekünk nem lenne célszerű – az a „tájékozottság hiányai miatt” elmarad.**

Az akció sikere gyakorlatilag egy minden szempontból a legmegfelelőbb anyag összeállításán múlik, ezért szükséges, hogy mint az egyházpolitikai elképzelések kialakítója és gyakorlati végrehajtója **az AEH adja meg azokat a legfontosabb szempontokat**, amelyeket érvényesítenünk kell az anyag elkészítésekor. Hasonlóképp **egyeztetnünk kell a III/III csoportfőnökség 1-es osztályával**, mint a területen leginkább érdekelt operatív osztállyal. Az utóbbi vonal operatív segítségét külön is igényeljük. Kérjük, hogy egy-két leginkább megbízható, kvalifikált kapcsolatunkkal **írassanak a hitoktatás helyzetéve kapcsolatos tanulmányt.** E tanulmányokból **azokat az elemeket és érveket emeljük csak ki**, amelyek az AEH által érvényesíteni kívánt szempontokat megfelelően szolgálják, illetve amelyek politikai indifferenciájuk miatt felhasználhatóak.

17 A javaslat kelte: 1976. febr. 4. Őrzési helye: ÁBTL Bt–1584/6 (231/232. old.)

Miután az ÁEH már megadta a szempontjait, KÖMŰVES-t eligazítjuk, hogy a legutóbb is bevált módszer szerint **járja végig** jelentés és már idézett *kapcsolatait*, és megfelelő legendával a tanulmány témájáról **kezdemenyezzen beszélgetést velük**. Néhány püspökkel és egyéb egyház vagy az egyházhoz közelálló kapcsolataival lefolytatott beszélgetések **hármast** szolgálnak:

- *valóságos háttérül, összekötő anyagául szolgálnak* azoknak az információknak, amelyeket el akarunk fogadtatni a Vatikánnal. (Pl. egy-egy **általuk pozitívnak értékelhető eseményt túlértékelünk, és azt tendenciának állítunk be**. Más, **negatív jelenségeket pedig valóságos hatásuknál kisebb jelentőségűnek, egyedinek értékelünk**.)
- Ezek a „hiteles idézetek” **biztosítékul szolgálnak egy feltételezett ellenőrzés esetére**; továbbá
- nagy valószínűséggel *néhány olyan részinformáció is bekerülhet a végleges anyagba, amely azonos vagy más forrásból már Poggi birtokában van*. Csupán néhány ilyen azonosítási pont komoly mértékben növeli az anyag *hitelességének a látszatát*.

A KÖMŰVES által megszerzett és a más forrásokból rendelkezésünkre álló információkat *céljainknak megfelelően összeállítjuk*, majd KÖMŰVES rendelkezésére bocsájtsuk, hogy azt gondolatilag és stilisztikailag is egységes egészszé formálja. Végül az így elkészült anyagot *ellenőrizzük*, jóváhagyás végett felterjesztjük, majd spanyol nyelvű változatát a már bevált csatornán keresztül *célba juttatjuk*. Tervezzük, hogy a Poggi által kért anyagot kiegészítjük néhány olyan információval, amelyek – aktualitásukkal és hitelességükkel – ugyancsak céljainknak megfelelő kedvező hatást fog kiváltani az Államtitkárságon.

Kérjük az akció végrehajtását, továbbá az *ÁEH-val és a III/III Csoportfőnökség illetékeseivel* a szükséges egyeztetést és együttműködést engedélyezni.”

A javaslatra rávezetett megjegyzések szerint azzal egyetértett Kiss Oszkár r. alezr., jóváhagyta: *Rajnai Sándor* főcsoportfőnök helyettes. **1976. február 20-án** pedig már Kiss Oszkár rendőr alezredes kérte a művelet jóváhagyását a III/III-as főcsoportfőnökség helyettes vezetőjétől, *Radnai Sándor* ezredestől.¹⁸ Ez utóbbi feljegyzésben olvassuk többek között [A kiemelések és a szögletes zárójelbe tett kommentárok tölem! – KA]:

„Radnai ezredes Elvtárs!

Balázs Tibor elvtárral egyeztetttük azt, hogy kb. milyen vágányra kellene terelni KÖMŰVES jelentésének alapgondolatait. Globálisan ezt és a felsorakoztatható érveket összegzi a mellékelt anyag.

Ha *Miklós [Imre]*¹⁹ elvtárs által ez kiegészül, és kirajzolódik, hogy mit kell hangsúlyozni nagyobb nyomatékkal, akkor a végleges javaslat is elkészíthető, amelyet már a továbbiakban nem kell egyeztetnünk, mert mindhárom illetékes szerv közös álláspontjára épül.

¹⁸ ÁBTL Bt–1584–6 191–194. old.

¹⁹ Miklós Imre (1927–2003) ÁEH elnök. Eredeti foglalkozása szerint kalauz. 1951-től az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa, 1953-tól elnökhelyettesként, 1956-tól elnökként, 1971-től elnökként államtitkári rangban 1989-ig. (1966-ban szerzett felsőfokú, középiskolai tanár végzettséget az ELTE BTK-n. Katonai rendfokozata: alezredes.) – Forrás: Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, 2014)

[...] Nem lehet cél, hogy a hitoktatás helyzetéről kialakult képet az összehasonlításra kerülő anyag a valóságnak megfelelően tartalmazza, [...]

[Rá kell mutatni:] „A fiatalok gyakran, megzavartan az egyházi élet újításaitól, modern teológiától, tanoktól nem csak az államra, [hanem] a hierarchiára is fittyet hányva olyan utakat keresnek, amelyek néha igen közel állnak az egyházi fegyelem aláásásához, de távol attól, amire hivatkozva teszik, – a hitoktatástól. [Vagyis rá kell mutatni arra, hogy meggondolatlan fiatalok egyes, az állam érdekeit sértő törekvései valójában az egyház számára (is) veszélyesek, ezért *az egyház érdeke, hogy szembeszálljanak ezekkel.* – KA]

[...] Célszerű lenne foglalkozni még egy örökzöld témával, hogy a lehetőségek kihasználatlanul hagyása és a papi hanyagság következményeinek állam felé való áthárítása – ami ma is jellemző – nem túl meggyőző érv a lehetőségek szélesítésére irányuló törekvések igazolására.” [Értsd: a papok csak panaszkodnak, de valójában nem használják ki az adott lehetőségeket, s mulasztásukért a felelősséget az állami szervekre hárítják. – KA]

Nagy Töhötöm hamarosan hozzálátott a széleskörű információ-gyűjtéshez, a titkoszolgálat pedig felvette a kapcsolatot az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) illetékeseivel, hogy őket is bevonják az anyag elkészítésébe. Nagy Töhötöm ugyan a maga részéről **1976 augusztusára** elkészült a jelentés első tervezetével, de aztán sokáig elakadt az ügy, feltehetőleg az ÁEH késlekedése miatt. Erről tanúskodik Knopp János rendőrfőhadnagy **1977. januári** (vagyis *Poggi kérését követően egy évvel később!*) jelentése:²⁰

„BM III/1–4 oszt. Budapest 1977. jan. 14.

[...] Az első alkalommal 1976 márciusában Kiss Oszkár r. alezr. elvtárs tartós távolléte miatt Knopp János r. fhdgy. elvtárs konzultált *Straub István* elvtárssal, az ÁEH helyettes vezetőjével. További tájékoztató anyagok és információk átadásában és újabb konzultációkban állapodtak meg. Ezt követően Kiss és Knopp elvtársak több alkalommal kísérelték meg az újabb konzultációt, azonban az, különböző kifogásokkal, mindig megghiúsult. [...]. Tény, hogy bár a tervezett írásos anyag 1976 nyarán elkészült, a szükséges egyeztetésekre mindez ideig még nem került sor.

Nem ismerjük az ÁEH által a hitoktatás témájában tőlünk függetlenül lefolytatott országos vizsgálat eredményeit, a hitoktatás jelenlegi helyzetére vonatkozó értékeléseket és a közeljövőre vonatkozó elképzeléseket. Ezek nélkülözhetetlenek a kijuttatásra szánt anyag elkészítéséhez, hogy az a valóságos helyzet egyházi megítélés szempontjából is elfogadható és célszerű magyarázatát tartalmazza.”

[1976 decemberében Nagy Töhötöm diplomáciai úton, közvetve, sürgetésnek felfogható üzenetet kapott Poggitól. Ennek ismertetése után folytatódik a jelentés:]

„Sürgetően hat az ügyre a figyelmesség, amely azt bizonyítja, hogy KÖMŰVES-t az Egyházi Közügyek Tanácsánál számontartják, tehát az anyag célba juttatásának lehetősége és célszerűsége továbbra is fennáll. Szükséges lenne az ÁEH vezetőivel az egyeztetéseket mielőbb megejteni, hogy ezt követően a korábban készült anyagot módosítva, naprakésszé tegyünk és a szokásos módon, diplomácia csatornán célba juttathassuk.”

20 ö. e.: ÁBTL Bt–1584/7 dosszié, 20. old.

Ha feltesszük a kérdés, *mi lehetett az oka az ÁEH feltűnő késlekedésének*, akkor kézenfekvőnek tűnik a feltételezés: a vonakodás legfőbb magyarázata az lehetett, hogy az ÁEH vezető is tudták: a fentebb említett megszorító rendelkezések nehezen védhetőek. Különösen annak fényében, hogy hetvenes években jelentős *enyhülési folyamatok* indultak meg a nemzetközi politikában, aminek hatása volt Vatikán és egyes szocialista országok egyházpolitikájára egyaránt, legalábbis átmeneti jelleggel. Gondoljunk csak arra, hogy *VI. Pál pápa* 1975-ben nemcsak *Gromiko* szovjet külügyminisztert fogadta (immár negyedik alkalommal), hanem ugyanez év novemberében fogadta *Lázár György* magyar miniszterelnököt is; és 1975 volt az az év, amelyben az *Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet* országai, köztük Magyarország – több évig tartó előkészítő munkálatok után – aláírták az ún. *Helsinki Záróokmányt*, amely jelentős normákat határozott meg az emberi és kisebbségi jogok területén (a Záróokmány 7. alapelve például tartalmazza: „az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát”). Továbbá: 1976 februárjában kapta meg az előzőleg Mindszenty által viselt esztergomi érseki címet *Lékai László* apostoli kormányzó, akivel megkezdődött a „kis lépések politikája”, mely (részben) az állam és az egyház közötti viszony fokozatos javulását is igyekezett igazolni. 1976 tavaszán jelent meg a magyar törvénytárban az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet „az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* kihirdetéséről”, amely okmány 18. cikkelyének 1. és 4. pontja kifejezetten kiállt a hitoktatás és a vallási nevelés szabadsága mellett.²¹ 1977 elején pedig már megkezdődtek *Kádár János* pártfőtitkár hivatalos olaszországi látogatásának az előkészítő munkálatai, a tervek között pedig szerepelt annak kieszközlése is, hogy VI. Pál pápa fogadja Kádárt. – De meg kell említenünk: az ÁEH késedelmes és valószínűleg kényszeredett reagálásához az is hozzájárulhatott, hogy Nagy Töhötöm beszámolójának *első változata* – amint majd látjuk – (az egyház érdekei szempontjából) „túl jóra” sikerült, hiszen számos problémát alaposan, valóságghűen, és az harcosan ateista állam szempontjából túl őszintén mutatott meg.

Úgy tűnik, hogy az ismételt sürgetés hatására végre az Állami Egyházügyi Hivatal lépett, és végül vele is megtörténtek az első komolyabb egyeztetések, mivel **1977. március 14-én** már ezt olvassuk *Kiss Oszkár* rendőr alezredesnek, BM III/–4. osztály vezetőjének a feljegyzésében, amelyet a BM III/I–7. osztály vezetőjének, *Zsiga Árpád* r. alezredes elvtársnak írt²²:

A mellékelt anyag [a dezinformációs jelentéstervezet egyik változata] elkészítésekor figyelembe vettük azt a körülményt, hogy információinkkal a Vatikán valószínű információs igényének teszünk eleget, továbbá, hogy a Vatikán a témában tájékozott, és ellenőrzési lehetőségekkel is rendelkezik. Az információkat úgy gyűjtöttük, válogattuk, illetve állítottuk össze egységes anyaggá, hogy megfele-

21 Az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet 18. cikkelyének 1. pontja: „Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságára. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés szabad megválasztását vagy elfogadását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy meggyőződését vallásos cselekmények és szertartások végzése útján akár egyénileg, akár másokkal együttesen nyilvánosan vagy magánkörben nyilváníthassa, gyakorolhassa és taníthassa.” – 4. pontja: „Az Egyezségokmány részes államai kötelezik magukat a *szülők és adott esetben a törvényes gyámok* ama szabadságának tiszteletben tartására, hogy – *gyermkeik vallásos és erkölcsi nevelését* saját meggyőződésüknek megfelelően biztosítsák.” [Kiemelés tőlem. KA]

22 ÁBTL Bt–1584/7 sz. dosszié, 21/22. old.

jen a vatikáni elvárásoknak, képes legyen kiállni az esetleges ellenőrzést, ugyanakkor megfeleljen operatív céljainknak.

A hitelesség és célszerűség kettős követelménye érdekében az anyag összeállításakor felhasználtuk az ÁEH és a III/III. Csfség [csoportfőnökség] néhány, kérésünkre a célra rendelkezésünkre bocsátott információját és adatát.

A mellékelt anyag [végső] egyeztetése a két említett szerv vezetőjével a közeli napokban megtörténik. Ezt követően a végleges anyagot, illetve annak spanyol nyelvű változatát az akció jóváhagyását követően a már bevált csatornán²³ juttatjuk célba.”

1977 májusára pedig (Poggi érsek felkérését követően majdnem másfél évvel!), minden jel szerint elkészült a jelentés végső magyar nyelvű szövege, ugyanis május 12-én *Benkő Viktor* r. alezredes osztályvezető, *Knopp János* r. főhadnagy és *Kiss Oszkár* r. alezredes osztályvezető a művelet végső engedélyezését kérik, és többek között ezeket írják²⁴:

„Javaslom, a *Hitoktatás problémái Magyarországon* című dezinformációs anyagot, illetve ennek spanyol nyelvű változatát, a már bevált diplomáciai csatornán, a bécsi nunciatúra felhasználásával juttassuk az Egyházi Közügyek Tanácsához. KÖMŰVES a budapesti uruguayi vagy argentin ügyvivőt kéri fel az anyag Bécsbe vitelére. Az akciót a fordítás elkészítését követően – a közvetítő személyek utazásától függően – még május hónap folyamán tervezzük végrehajtani.”

Az akciót jóváhagyta 1977. május 13-án: *Bogye János* r. ezredes főcsoport-főnökhelyettes.

Ami Nagy jelentését, a *Hitoktatás problémái Magyarországon 1977*²⁵ című dezinformációs anyag szövegét illeti, az *állambiztonsági* iratok között ennek csak egyetlen, minden valószínűség szerint a *végső* magyar nyelvű változata maradt fenn. Érdekes ugyan ennek megismerése is, azonban ebből magából nem derül ki, hogy a szöveg mely részei származnak Nagy Töhötöm eredeti tervezetéből és *mely szövegrészek kerültek ki később abból, illetve mely részek kerültek bele utólag, az egyeztetések során*, az állami szervek intencióinak, kívánságainak megfelelően.

Szerencsénkre előkerült azonban a tervezet egy *korábbi változata*²⁶ is Nagynak abból a külföldre került *magánarchívumából*, amelyet – leánya, a Dél-Amerikában élő Nagy Krisztina hozzájárulásával – 2014-ben sikerült hazahozatni, majd kiegészíteni vele az

23 Nagy Töhötöm a jelentéseit általában nem maga vitte ki Rómába, hanem valamelyik dél-amerikai nagykövetség munkatársa (akikkel Nagy igen jó kapcsolatban állt) személyesen, diplomáciai védetségben vitte ki azt bécsi vatikáni nunciatúra, ahonnan azt szintén diplomáciai úton továbbították a Szentszékhez. „Az anyag továbbításának ezt a módját azért választottuk, mert mindkét címzettet meg kellett nyugtatnunk afelől, hogy KÖMŰVES semmiféle ésszerűtlen kockázatot nem vállalt, amellyel őket és önmagát kompromittálhatta volna egy határon való lebukás esetén. – A továbbítás módja azon túl, hogy fokozza az anyag és a készítői iránti érdeklődést, a biztonság olyan garanciát is kilátásba helyezi, melyek alapján Rómában nyugodt lelkiismerettel bízhatják meg hasonló feladatok jövőbeni végrehajtására.” Nagynak egyébként csak akkor volt célszerű kiutaznia személyesen Rómába, amikor ott az anyaggal már érdemlegesen foglalkoznak/foglalkoztak. Ld.: ÁBTL Bt–1584–5 sz. dosszié, 54. old.

24 BM III/I–4. oszt., lkszt.: 67–64–232/77, ö.e.: ÁBTL Bt–1584–7 sz. dosszié, 21. és 22. old.

25 ö.e.: ÁBTL Bt–1584/7 sz. dosszié, 37–53. old.

26 NAGY Töhötöm: *Hitoktatás problémái Magyarországon 1976*, OSZK Kézirattár, 216-os fond (besorolás alatt).

amúgy is gazdag Nagy Töhötöm-irathagyatékot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. Ez az előkerült szövegváltozat már a címében is igazolja, hogy 1976-ban készült, Nagynak másutt szereplő visszaemlékezése szerint, augusztusban.

A két változat összevetéséből kiderül, hogy mely részek azok, amelyeket töröltek az eredeti szöveg-tervezetből, s melyek azok, amelyekkel később lett kiegészítve az ÁEH-val történt egyeztetések során. *A kihagyott és az utólag betoldott részek árulkodnak legjobban az állami szervek bűjtatott céljáról, és minden bizonnyal ezek szolgáltak leginkább dezinformációs célokat.*

A túl hosszú terjedelem elkerülése, valamint a könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért a két változatot nem külön-külön közöljük, hanem egybeszerkesztettük, és ezt az egységesített szöveget adjuk közzé alább, természetesen – tipográfiaiailag – kiemelve a két változat eltéréseit:

Alap-stílusú betűkkel írt szöveg: mindkét változatban *közös szöveg*;

Áthúzott szöveg: már az első változatban is át lett húzva, törlésre jelölve! Ha hosszabb szövegrész lett törölve, az olvashatóság érdekében a törölt szöveg teljes szövegét a lábjegyzetben áthúzás nélkül közöljük.

[Kisebbségi betűs szöveg, szögletes zárójelben]: a végleges változathoz kimaradt, de az első változatban még nincsen kihúzva.

Dőlt betűs szöveg: csak a végleges változatban szerepel.

Nagy Töhötöm jelentésének egyesített szövege:

A HITOKTATÁS PROBLÉMÁI MAGYARORSZÁGON 1976/1977

Ez alkalommal [informátoraim voltak egyrészt a már ismertek és bemutatottak] *konzultációt folytattam egyrészt a már ismertekkel és bemutatottakkal*, mint Dr. Endrey Mihály, váci püspök, Dr. Timkó Imre, hajdú-dorogi gör. kat. püspök, P. Kerkai György S.J.²⁷, Magyar Ferenc, Dr. Keresztes Sándor, Dr. Takáts Ágoston és a következő újakkal: Dr. Albert István, piarista rendfőnök; Ijjas Antal, a mai magyar katolikus irodalom egyik reprezentáns alakja; Varga Zoltán újművész, Dr. Szenthelyi Molnár István, káplán a budai Mátyás-templomban; Dr. Fábíán János, a budai Mátyás-templom kanonok plébánosa; P. Szörényi Gábor S.J., a papok szociális otthonainak igazgatója; Dr. Barlay Ödön ciszterci tanár, nyolcévi börtönre ítélték a hitoktatás nagyarányú tiltott megszervezéséért, s ebből négyet le is ült; Dr. Soós Gyula, volt múzeum-igazgató, harcos kommunista; végül felhasználtam Dr. Cserháti József pécsi püspök és Dr. Nyíri Tamás teológiai tanár megjelent cikkeit is. Beszélgettem számos plébánossal, középiskolai tanárral és igen sok gyerekkel.

27 S.J.: Societas Jesu, azaz „Jézus Társaság”, a Jezsuita Rend latin rövidítése.

II. A HITOKTATÁS NEHÉZSÉGEI CSAK RÉSZÉ EGY SOKKAL JELENTŐSEBB VÁLSÁGNAK]

I. A hitoktatást meghatározó és korlátozó körülmények:

[S ez a válság, úgy tűnik, egyetemes, érinti az egész egyházat és nem külön kommunista ügy. Az iskolai hitoktatás tendenciájának kedvezőtlen alakulásaért kizárólag a kormányzatot és annak „erőszakos egyházüldözését” tenni felelőssé, lehet, hogy népszerű állítás, de a dolgok így módon való leegyszerűsítése elfedné a valóság okokat. A világ alakulásában az egyház már régen nincsen egyedül, sőt még csak nem is kezdeményező.] *A helyzet elemzésekor nem szabad szem elől téveszteni, hogy az egyház intézményeit érintő nehézségek a legkülönbözőbb formákban, szinte valamennyi országban, szociális berendezkedéstől függetlenül megtalálhatók. A világ alakításában az egyház nincsen egyedül. Mindig is kellett felfogásával ellentétes erőkkal megküzdenie, de ma ezek az erők megsokszorozódtak és felerősödtek. Az a tény, hogy a tudományok függetlenítették magukat a hittől, ami a hitoktatás jelentőségét és tekintélyét a tömegek előtt súlyosan megtámadta, és ha nem is sodorta veszélybe, de befolyását nagyon meggyengítette.*

Közben átalakult a közösség, amelyből az egyház hívei jelentős részét toborozta. Itt Magyarországon például a vallásosságáról híres parasztság, amely a legnagyobb bázisa volt az egyháznak, egyszerűen megszűnt létezni. Ma a „parasztság” inkább már csak elmaradt, úgynevezett „fejlődő országokban” létezik. *Nálunk ezek a klasszikus, életmódjukban és életszemléletükben is paraszti tömegek a nagyüzemi gazdaság létrejöttével, hovatovább teljesen átalakulnak. Nagy részük a városokban vándorolt, hatalmas lakótelepek lakásait töltötte meg, amelyeknek óriási monoblokk épületei között jó, ha szerényen áll még egy kis, műemléknek nyilvánított templom, öreg plébánosával. Az új környezet koptató ereje óriási, átalakító ereje nagy és ez egyáltalán nem a templom felé sodor. Ilyen lakótelepeken egyszerűen [alig lehet elképzelni rendszeres hitoktatást. Egyszerűen nincs meg rá az igény.] alig lehet megvalósítani a rendszeres hitoktatást, amely számarányaiban is megfelelő lehetne.*

Még rosszabb a helyzet a főváros és az ország nagyobb városai környékén elterülő úgynevezett konglomerációs településeken, amelyekről tízezer és százezer szám utaznak be naponta dolgozni az emberek és tanulni a fiatalok. Ezek az úgynevezett „kétlakiak” vagy „ingázók” még falusiak, de már nem parasztok! Egész életük egy loholás, örökké fáradtak, ezek számára a hitoktatás nem igény és csak hősies erőfeszítések árán lehetséges.

Azt sem szabad számításán kívül hagyni, hogy a háború tömegeket mozdított ki eredeti lakóhelyükről, sodort más vidékekre. Özvegyesség, árvaság, válások, majd második, gyakran vegyes házasságok, mindez milliós tömegeket mozdított ki korábbi környezetükből és lakhelyükkel együtt gyakran hitük gyakorlását is elhagyták.

Hitoktatásunkban mindezeket túl még azzal is számolnunk kell, hogy egy egészen új társadalmi struktúra híveink igen nagy számát teljesen átalakította, s velük együtt gyermekeik is mássá lettek, mint a mi régi kisdíák tanulóink. Másként kell hozzájuk közeledni. Az új társadalmi átalakulások felborítottak szinte mindent: az anyák munkába álltak, a gyerekeket mindenféle egyesület elsodorta a szülők mellől. Megbomlottak az egyház-községek régi biztos alapjai. Ilyen körülmények között hogyan támadhatna igény a hitoktatásra? Ha nem kötelező, *tehát ha a törvény vagy legalább a társadalmi közmoralé azt nem teszi kötelességgé, igen kevesen fognak rá jelentkezni.*

A család belső élete is megváltozott. A napi 2–3 órás együttlét szülő és gyermek számára, miközben étkeznek, TV-t néznek vagy átveszik a másnapi leckét, vajmi kevés lehetőség a nevelésre. A hét vége ugyanígy a közös családi feladatoktól zsúfolt, s csak a vasárnapi kirándulás vagy más közös program adja meg a régi értelemben vett zavartalan és bensőséges együttlétet. Ez nemcsak a vallásos nevelést nehezíti meg, hanem mindenfajta, a családi életre, munkára [történő] hazafias nevelést is szinte lehetetlenné tesz. A gyermekek napi programja már 6–7 éves korban oly gazdag, hogy sok esetben szabadidejük sem marad. Az iskolai oktatást kiegészítő „napközi”-rendszer, amihez külön nyelvi, zenei vagy sportfoglalkozás is járul, gyakran túlzott terheket rakhat a gyerekekre. Ehhez járul az „üttörő-élet”. Mindezzel alig összeegyeztethető egy nyugodt csendes hit-tanóra.

Ezt a [társadalmi ziláltságot] *fokozott élettempót* és annak bomlasztó erejét még csak fokozza a mai élet szellemi tartalma. P. Kerkai György S.J. beszélt nekem arról az úrról, amely a hit és a tudomány között mind jobban elmélyül. Másképp kellene megfogalmazni a hittitkokat, modern fogalmakkal, mert így meseszerűvé lesz, s minden évtizedben jobban eltávolodva a napi élet realitásaitól és szellemi felkészültségétől, a végén nem fogja érdekelni az embereket. Ez az úr a hit és a tudomány között nem ütközik ki annyira a templomi prédikációk alatt, mert ott lehet moralizálni, szép példákat elmondani, de a hittanórákon *igen, ott* a fiatalok tudományszomját kell kielégíteni és frazeológiájukat használni, problémáikat, melyek sokszor megdöbbenően mélyek, kielégítően kell megoldani, mert ezt várják el tőlünk. S mivel ezt sokszor ma még nem kapják meg, ezért a hittanóra elveszíti [minden] *korábbi* jelentőségét, és egyszerűen nem érdekli őket. A hittanórák szellemi magabiztossága, amely annyira jellemezte őket, megszűnt. Hittitkaink nincsenek *összhangban és* összeegyeztetve a modern tudományos eredményekkel; mi beszélünk valamiről, és az egész tudományos rendszer közben tanítványainkat egészen más felé sodorja. [Nem a hittantanítást szabályozó rendeletekben van a fő hiba, hanem a mi egész belső világunkban, amely lefutott a régi, biztonságot jelentő sínekről. Mi vagyunk a hibásak, hogy nem tudunk eddig megteremteni egy új módszert, új eszközöket és elgondolásokat a válságba jutott hitoktatás számára.

De lehet még mélyebbre menni a nehézségek felkutatásában. Az embernek sokszor az a benyomása, hogy a „nyolc boldogság”, úgy ahogyan az annyszor kiprédikáltuk és hittanórákon tanítottuk, föltételez egy szociálisan védtelen, szervezetlen, kiszolgáltatott társadalmat. A mai ember magabiztos, nem szorul ilyesfajta vigasztalásra, mert ott a jog, amely megvédi. Egész társadalmi osztályok leállnak a munkával, ha sérelem érte néhány tagjukat. A mai ember föllázad. Sokszor az az érzésem, hogy nekünk segítenünk kellene őt ebben a lázadásban, és akkor hinni fog nekünk, amint hitt akkor, midőn nem volt más mentsége, mint tűrni, és mi erre akkor meg is tanítottuk. Egy mai művelt, értelmes ember nem képes felfogni és elfogadni egy olyan erkölcsi rendet, amely megadja magát a szegénységgel és nyomorral szemben, mert hiszen siralomvölgyben élünk. A mai ember meg akarja teremteni a maga földi jólétét.] *A hitoktatás az a terület, ahol a legkárosabban jelentkeznek a modern tudományoknak az egyházi tanításokkal ellentétes nézetei. Azokkal a tanításokkal, amelyeket az egyház a tudományos haladás egy egészen más szakaszában másként fogalmazott meg, mint például az ember közvetlen teremtését vagy a bűnbeesést. Jóllehet, ezek nem érintik a hit belső lényegét, de könnyen félremagyarázhatók. Ezek kivédésére bizonyos átszövegezések szükségesek, amelyek az egyetemes teológia számos központjában már folyamatban is vannak.* A hitoktatásban nagyobb probléma az, hogy mit és hogyan tanítsunk, mint az, hogy kiknek. A második részben az első következménye: *azért nincs kinek, mert nincs korhoz szóló mondanivalónk.*

Magunkra vagyunk hagyva és nagy százalékban nem a kormányzat „hagyott magunkra”, hanem azok a volt hívóink, akik maguktól elmentek. [Maga a korszellem van ellenünk, a kommunizmus csak ráadás, amely jobban kiélezi a bajt.] A hitoktatásra való kevés jelentkező arányban van a szerzetesrendekbe belépni akarók állandóan csökkenő számával. A magyar szemináriumok 300 teológusa és az évenkénti 30–40 fiatal pap felszentelése még jelentős számnak mondható más, nem kommunista országok növekvő paphiányával szemben. Üldözés és elnyomás nélkül is nőnek a nehézségek és problémák. Az egyház ellenségei már nem gyűlöletre nevelik az embereket, hanem közömbösségre. Szocialista államokban a népszámláláskor már meg sem kérdezik, hogy milyen valláshoz tartozik. Talán lesz idő, amikor majd visszasírjuk azokat a jó egészséges egyházüldözéseket. Az legalább felrázta a jobbkat és elhullatta a fergesét.

Ennyi nehézség felsorolása után még csak az hiányzik, hogy magukról a hitoktatókról is szóljunk valamit. Általában beszélve a papságról, annak is alsó rétegéről, éppen amelyik a hitoktatást végzi, meg kell állapítanunk, hogy elvesztette kulturális túlsúlyát: főleg faluhelyen már nem a plébános a legtanultabb ember. Egyoldalú kis szemináriumi végzettségével mögötte marad az már a falvakat elárasztó új, képzett, tanult, egyetemet végzett új értelmiség mögött. Az egyetemi oktatás óriási fejlődése mellett a szemináriumi oktatás nagyrészt megrekedt a századfordulót követő fellendülés éveinél, s így a tömeglélektant nem ismerő, a modern problémák közt járatlan papok kerültek ki a hívek közé, akiknek a szellemi igénye közben óriásit fejlődött. Ezek összességükben érezhetővé teszik, hogy a papságban kezd megrendülni az önbizalom, mutatkozni kezdenek a fáradtság jelei, és terjed az unalom éppen a szocialista államokban, a kényszerű dologtalanság, a társadalmi kivetettség érzése, amely lassan valósággá lesz. Bizonyos elmagányosodás következik be, amelyet sok pap be is vall. Hiányzik, *pontosabban a legutóbbi időkig hiányzott* a kibontakozás lehetősége, s ezért az egyház lassan itt nálunk bürokratikus gépezetté lesz. Közben külföldről egy egészen új, hallatlanul merész teológia rémképei merülnek fel egy lényegében konzervatív magyar papság előtt. Szinte teljes a tanácstalanság és éppen ezért az akcióképtelenség. Mindez mélyen kihat a hitoktatás problémájára s azt szokatlanul súlyossá teszi. Sok magyar pappal beszélgetve, világosan ez a kép alakult ki bennem.

Összegezve az általános nagy problémákat, ezeket mondhatjuk: Régen a hit születés és szokás dolga volt, legalábbis a nagy tömegek közt. Ma a tudatos kereszténység felé haladunk. A kötelező hitoktatás lényegesen kedvezőbb körülmények között biztosította a hívók utánpótlását. Társadalmi becslés segítette életben maradását. Jellemző volt a tekintélyen alapuló lelkipásztorkodás. Ma a szocialista világban, tehát nálunk Magyarországon is mindez eltűnt, tehát egészen új utakat kell keresnünk ahhoz, hogy fenn tudjunk maradni.

Egy józan és célravezető újrarendezés érdekében elengedhetetlen bizonyos tények tudomásul vétele és elfogadása, mert ha nem számolunk velük, akkor is jelen lesznek.

Ezek közül a legelső az, hogy olyan államban élünk, amelynek egyik lényeges ismertetője, hogy öntudatosan ateista és az is akar maradni. Ezt a tényt nem számításba venni, hiba lenne. [Amennyiben pedig tudomásul vesszük, és úgy tekintjük az ateizmust, mint a szocialista rendszer lényegét, akkor] *Ugyanakkor* számolnunk kell helyi túlkapásokkal, rendeletek megkerülésével és akadékoskodással, mert túlbuzgó beosztottak, *társadalmi rendszertől függetlenül*, mindig voltak és mindig tevékenykedtek. Ezek zavaró beavatkozások, de több hónapig tartó kutatómunkám során egyetlen esettel sem találkoztam, amely atro-

citásnak lett volna tekinthető. Ez a Vatikán által is ismert magyar közállapotok mellett természetes is.

[Ugyanakkor tudom, hogy a helyi hivatalok a városokban és falvakban, az iskolaigazgatók és a pedagógusok, akik többségükben ateisták, minden lehető módon és esetenként meg nem engedett eszközökkel is akadályozzák az iskolai és templomi hitoktatást. Hiú remény lenne a helyi túlkapások ellen a kormányzat védelmét kérni, hivatkozva a megállapodásra, hiszen másról van szó, mint legfeljebb a rendelkezések túlbuzgó betartásáról. Kivizsgálás is nehezen képzelhető el, amely eredményre sem vezetne, hanem csak növelné az ellenszenvet és a gáncsoskodási kedvet. Szomorú, sajnálatos tények, amelyeknek azonban ki vagyunk szolgáltatva.

Megmagyarázza ezt a magatartásukat, hogy csak még nem oly régen vettük le a fejük felől a nagy kiátkozásokat. Számos enciklika és pápai nyilatkozat ítéli el egész rendszerüket a legsúlyosabb szavakkal. Itt most ők parancsolnak és valamit visszaadnak abból a sokból, amit kaptak. A hitbéli harc ellenük jogos, de az egyház a kommunizmusban nemcsak az ateizmust ítélte el, hanem a társadalmi berendezkedésüket és politikájukat is. Ilyen körülmények között érhető, hogy egy ilyen intézménynek nem ad szabad kezet önmaga propagálására, a hitoktatás pedig az.]

Egyelőre még számolnunk kell a helyi hatóságok és még inkább a végrehajtók: igazgatók, tanácstagok túlbuzgalmával. De tudnunk kell azt is, hogy a világnézeti eltérések, súrlódások alkalmával ezek minden időben előfordultak és mai megjelenésük messze elmarad a régi idők vad türelmetlenségétől, de még a 10 év előtti viszonyoktól is. A haladás pedig újabb haladás ígérete.

A gyanakvások ideje még nem ért véget, amit ma már a magas szinteken bizonyosan tudnak, azt lejjebb még csak sejtik, legalul pedig még nem akarják elhinni. Még a régi beidegződések hatnak és okoznak gondokat. Némileg érthetővé teszi ezt a magatartást, hogy csak még nem oly régen vettük le a fejük felől a nagy kiátkozásokat. Számos enciklika és pápai nyilatkozatot is ítélte el egész rendszerüket a legsúlyosabb szavakkal és nemcsak ateizmusukat, hanem egész szociális rendszerüket is elítéltük. Ezért is volt olyan erős a reakciójuk. Erre számítanunk kellett, és naivitás lenne, ha évszázados kiátkozás után most egyszerre sima, szabad utat remélnénk. Még egy időnek el kell telnie addig, amíg meggyőződhetnek arról, hogy mi csak a hitet akarjuk ápolni és nem küzdeni a szociális rendszerük ellen.

Szocialista köztudatban a papi ember eleve ellenséget jelent, a papi embert eleve fenntartással fogadják, nem csak istenhite miatt, hanem sokkal inkább a társadalmi rendszerrel való vélt szembenállása miatt. [Sokan úgy tekintik, mint nyugat ügynökét, mint aki csak azért nem lép fel a rendszer ellen hatalmi eszközökkel, mert az nem áll rendelkezésére.] *Ez a meggyőződés, még az 50-es évek propagandája nyomán, alapvetően benne él a rendszer híveiben.* Ezeket tudva természetes, hogy minden hittanóraért meg kell küzdeni. [Egy ilyen harcot levezetni mérhetetlenül nehéz. Okosságot, tapintatot igényel, és ez gyakran hiányzik a magyar papságból és főleg a püspökökből. Egyszerűbb lenne, és a kérdést lényegében megoldaná, ha az egyház elfogadná a szocialista társadalmi rendet és mellé állna, de ettől még messze vagyunk. Itt vannak a magyar papok és püspökök, akik ezt lehetségesnek tartják, de ezekről a rendszer azt tudja, hogy Róma nem tetszését mondhatja magukénak, tehát a látszólagos közeledések ellenére a harc fennáll. Ez az ellentét aztán leglátványosabban a hitoktatás kérdése körül csapódik le. Minden megegyezés ellenére a rendszer képviselői azt mondják, hogy minek engedjenek ők egy ellenségnek terjeszkedési lehetőséget. Ennek a nehéz helyzetnek megfelelően a magyar püspöki kar programtalan, nem egységes és koncepció nélküli. (A papság) örül, ha egyszerűen és simán fenn tud maradni, tovább létezni, de képtelen egy új világ, egy új helyzet feladatait felmérni és ahhoz taktikát teremteni, megoldásokat keresni, újakat, és nemcsak visszaálmódni a régi kényelmes, állam-segítette életformát. Már elég sok magyar püspökkel hosszan

beszélgettem, s így volt alkalmam ezt a programtalanságot felmérni.] Egy ilyen harc okosságot, rugalmasságot, tapintatot igényel, és mégis sokan ezzel szemben a hősiesség és mindent vállalás útját választják. Eredményeik jóllehet pillanatnyilag erkölcsileg nagyok lehetnek, de az állami ellenőrzés modern eszközeivel szemben hosszú távon csak elveszthetik a játszmát, s ezt számos példa látványosan igazolja. Nekiünk a nyugodt fennmaradásra van szükségünk, s ezt csak megegyezéssel lehet elérni. A papságnak fel kell ismernie az új helyzetekben megtalálható lehetőségeket, ehhez megfelelő taktikát kell kidolgoznia és az egyéni beilleszkedésen keresztül beilleszteni a hitet is a társadalom tagjaiba. Amíg a hitében egységes, de társadalmi felfogásában megoszlott papságot az ellenkező oldalról kölcsönösen mélységesen elítélik, addig nem lehet remény sem egy viszonylag nyugodt lelkipásztorkodásra, sem hitoktatásra.

A felvázolt körülmények ellenére a hitoktatás folyik, a papság a nehézségek ellenére is dolgozik. A jelenlegi helyzetet úgy lehet értékelni, mint egy elmúlt sötét korszak eredményeit. A 10 és egynéhány éves küzdelem után most mutatkozik a kibontakozás lehetősége. Az, hogy a jelenlegi keretek javíthatók, a konkrét megegyezések és eredmények mellett a legutóbbi nyilatkozatokból (Kádár, Aczél, Miklós) és más állami gesztusokból jól lemérhetők. Az idő alkalmas újabb kezdeményezésekre, konkrétan a hitoktatás közvetlen körülményeit kellene megváltoztatni, és számára hosszabb időszakra jobb lehetőségeket teremteni.

Számunkra, magyaroknak, szomorú vigasztalás, hogy múlt évben Bécsben megtartott osztrák–magyar közös tanácskozások König bíboros elnöklete alatt hasonló nehézségeket tártak fel nyugati országokban is, ahol pedig az állam nem ellenséges az egyházzal szemben. Az osztrák résztvevők a két ország vallásos helyzetét összehasonlítva többek között arra a meglepő megállapításra jutottak, hogy a magyarországi ateizmus okai között csak egy, hogy a hitoktatás bizonyos szempontból korlátozott. Ez már abból is nyilvánvaló, hogy a hitoktatásnak Ausztriában (ahol pedig a lehetőségek megvannak) egyre kisebb a hatékonysága. Sőt, egyes osztrák résztvevők arra is felhívták a figyelmet, hogy igen gyakran magának a hitoktatásnak van immunizáló jellege, vagyis maga a rossz hitoktatás és annak nem időszerű tartalma az ateizmus egyik oka. A probléma gyökere az, hogy a hitoktatók csak ismereteket közölnek, de maguk nem élnek igazi keresztény életet. Ez a probléma nyilvánvalóan független attól, hogy kapitalista vagy szocialista országban folyik a hitoktatás. A kifejezett ateista propagandánál sokkal nagyobb szerepe van a másodlagos tényezőknek, amelyek indirekt módon hatnak: a televízió és a rádió műsorai, folyóiratok és kulturális kiadványok olyan jellegűek, hogy nem segítik elő az emberek vallási érdeklődését. [Ebből a szempontból Ausztria sokkal nehezebb helyzetben van, mint Magyarország.] Ilyen szempontból Ausztria sincs jobb helyzetben, mint Magyarország. A közömbösség egyre nagyobb méreteket ölt, s még azzal sem vigasztalódhatnak, mint a magyar kollégáik, hogy itt nálunk korlátozottak a hitoktatás lehetőségei.

Még szomorúbb a kép, hogy Magyarországot a közvetlen szocialista országokkal, Romániával és Csehszlovákiával hasonlítjuk össze, annyira, hogy közszájon forog az a [gúnyos] cinikus megállapítás, hogy Magyarország a „[koncentrációs tábor] campo legvidámabb barakkja”. Valahányszor felrepül a hír, hogy Moszkvában „kemény vonal” kerekedik felül, mindannyiszor itt Magyarországon riadtan azt kérdezik, hogy akkor mi lesz velünk. Mert itt nyilván [még] nem a kemény vonal az irányadó.

Ezen általános elvi felmérések után térjünk rá a konkrét magyar helyzetre.

II. A MAGYAR HITOKTATÁS KONKRÉT NEHÉZSÉGEI

Vannak konkrét nehézségek, amelyek az egyház oldaláról adódnak. Ezek közül elsőnek a papok előregedését lehet megemlíteni. Többsége fáradt, idős ember, akiktől nem várható lendületes munkába állás. A hitoktatás rugalmasságot, fiatalos lendületet igényel, enélkül még kedvezőbb körülmények között is csak bukdácsolni fog, s mennyivel inkább kedvezőtlen helyzetek között. Konkrét nehézség még az is, hogy a hitoktatás anyagának időszerű átdolgozására bár sok kísérlet történt, de még távolról sem kiforrott, s így hatása erősen mérsékelt.

A hitoktatást egy közös megegyezés szabályozza, amely megegyezést Ijjas József kalocsai érsek...²⁸ [a figyelemre méltó törölt szöveg folytatása a lábjegyzetben!]

A nehézségek másik, nagyobb csoportja a megkötött megegyezés részleteiben van. Az új hitoktatási rendelet olyan lazán lett megszerkesztve, hogy mindenféle értelmezést elvisel, és lehetővé teszi azt az abszurd állapotot, hogy különböző megyékben és városokban a legkülönbözőbb mértékben szereznek neki érvényt. Ugyanennek a rendeletnek a keretén belül lehet pompásan hitoktatni és lehet azt tökéletesen megakadályozni. Azzal az ürüggyel, hogy a hittanórán vetíteni is lehet, márpedig a vetítés a helyi tanács ellenőrzése alatt áll, ezért bármelyik hittanórára egyszerűen beülhet egy tanácstag és pusztán [jelenlétével valósággal megzavarja, félelmessé teszi a hittanórát] képes azt megzavarni. Ez a rendelet valósággal beengedte az államot a templomba, hogy ott ellenőrizzen. Az ellenőrzés pedig lehet felületes, egyáltalán nem bántó, és lehet kicsinyes, kötekedő és számtalan akadályt gördítő. Mindez személyeken múlik. Ezért beszélhetünk arról, hogy ebben az országban zavartalan a hitoktatás, mert van, ahol zavartalan, de beszélhetünk arról is, hogy szinte teljesen meg van bénítva, mert ez is létezik. Ezt úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a nehézségek adminisztratív egyedi jellegűek. Ezen csak a rendelkezések új megszövegezése segíthet. Ezt várják sokan, és állítólag maga Miklós Imre is tett valahol oly kijelentést, hogy a rendelet valóban új megszövegezést igényel.

Először is hátrányos a létszám korlátozása. A 160-as keret²⁹ igen sok helyen nem elegendő. El kellene érni, hogy a hitoktatásra járók számát ne maximálják, ahol pedig indokolt, lehessen ne csak két csoportot létesíteni.

28 A hitoktatást egy közös megegyezés szabályozza, amely megegyezést Ijjas József kalocsai érsek, a magyar püspöki konferencia elnöke jelentett be az 1975. évi római püspöki zsinaton /sinodus/. A jelenlevő püspökök megdöbbenéssel fogadták, hogy van püspök, aki nagy sikernek tartja, hogy immár szabad hitoktatni hetente kétszer a templomban vagy sekrestyében. Amikor ezt Ijjas érsek bejelentette, még nem létezett semmiféle megegyezés, Ijjas ezt a bejelentést Cserhátiával megegyezve csupán előlegezte. Ez a tény tulajdonképpen jogilag érvényteleníti az egész megegyezést, mert hiányzott hozzá a püspöki kar megkérdezése. Annak sincs jogi alapja, hogy a megegyezés értelmében a városi vezető tanácstagoknak vagy az iskola igazgatójának joga lenne a templomban ellenőrizni a hitoktatást. Ez teljesen önkényes követelés, és csak belemagyarázások adnak neki látszat-alapot. A templomban nincs mit ellenőrizniök. Ezzel akkora ellenségeséget és bizalmatlanságot árulnak el, hogy egyszerűen nem egyeztethető össze a mai általános enyhülési igénnyel és politikával, amely látható és felmérhető új programja az egész keleti bloknak. Dr. Endrey Mihály váci püspökkel beszélgetve erről az Ijjas-féle megegyezésről, azt mondta nekem, hogy az „Ijjas és Cserháti egyéni akciója és a püspöki kar megkerülése címén bizonyos fajta áru-lás”.

A püspöki kar megkerülése még megbocsájtható lenne, ha maga a megegyezés használható és jó lenne. De nem így van.

29 Két korcsoportban (külön a 6–10 és a 11–14 évesek) kettő-kettő, max. 40 fős csoport.

Oly nehézségek vannak még, hogy pl. tilos a hittanórán a visszakérdezés és az osztályozás; vagy nem szabad a hiányzás okát megkérdezni, mert mindez, a rendelet értelmében, korlátozná a gyermekek szabad elhatározását. *Micsoda tanítás az, ahol a lényeghez tartozó gyakorlatok...*³⁰ [folytatás a lábjegyzetben!] De folytassuk a hitoktatási rendelet további nehézségeit. Eddig gyakorlatban volt, hogy hetente kétszer tartottak hitoktatást a sekrestyében, de ebből most egyet áttettek a vasárnapi misére, amikor úgyis van már prédikáció, most ezt a prédikációt helyettesíti az egyik hitoktatás, vagyis a régi rendszerrel szemben most már csak egy igazi hittanóra van, mert a másik a vasárnapi prédikáció. [Tehát a magyar egyház meglopta saját magát egy hittanórával. És tette ezt önként, mert senki nem kényszerítette rá. Sőt a rendelet szigorú értelmezése szerint egy városi tanács tag bejöhethet a vasárnapi misére is ellenőrizni a prédikációt, mert az hitoktatás a szó rendeletben foglalt értelmében. Tudtommal már vannak városok, ahol ez megtörténik.]

Ez az egész bonyodalom végül is megmutatja elég világosan, hogy itt nem az állami hatalom rosszindulatú velünk szemben, bár ezen sem volna csodálkozni való, hanem az egyház vezetői nem állnak azon a szervezői nívón, amelyre pedig ma sokszorosan nagyobb szükség lenne, mint bármikor máskor. Ez az egész hitoktatáskérdés a szervezői tehetetlenség következménye, a kommunisták csak mosolyogva rábólogattak, hogy hát jó, legyen ezentúl így.]

Érdekes kissé még jobban elemezni ezt a vasárnapi hitoktatást kérdését. A rendelet írja elő, hogy a két hitoktatás közül az egyik vasárnap legyen, természetesen nem szükségszerűen a misével kapcsolatosan, hanem külön. De a papok rendszerint filiákban is miséznek, keresztelnek, esketnek, s így időhiányra hivatkozva tették meg a prédikációt hitoktatásnak. Növeli a vasárnapi hitoktatás eredménytelenségét, hogy ezen a napon mozgósítanak szívesen az összes ifjúsági mozgalmak és maga az iskola is. A gyakran gazdag és élményt adó programok elvonják a fiatalokat a vasárnapi hitoktatásról. Nem elhanyagolható az sem, hogy a TV szinte egész vasárnap műsorát úgy állítja össze, hogy azt a gyerekek és fiatalok nézhessék. Vidám sport- és szellemi vetélkedők, folytatásos történelmi és kalandfilmek le nem küzdhető konkurenciát jelentenek a vasárnapi hitoktatás számára.

Mindezt úgy is fel lehet fogni, hogy szándékosak, kifejezetten a hívek vasárnapi profán lekötöttségét célozzák, de lehet úgy is értékelni, hogy józan célkitűzéssel okos és hasznos programmal akarják a vasárnapot kitölteni, ami végeredményben dicséretes. Az állam jószándékát az mutathatná meg, ha mindkét hitoktatást hétköznapra engedélyeznék, és nem lenne kötelező az egyiket vasárnap tartani. *Ezzel a jelenlegi lehetőségek – még a felsorolt nehézségek ellenére is – jelentősen bővílnének. Valójában már heti 3 hitoktatásunk lenne, hiszen a vasárnapi prédikációnak is van hittanítási funkciója.*

További nehézséget a helyiség kérdése jelent. *Jelenleg* csak a templomban vagy a sekrestyében szabad hitoktatni. Télen pedig ezek a helyiségek nagyon hidegek, ami miatt sokan a szülők közül ilyen napokon nem engedik el gyermekeiket a hitoktatásra. A rendelet [nem engedi meg a parochián] *nem teszi lehetővé a parochián* való hitoktatást,

30 Micsoda tanítás az, ahol a lényeghez tartozó gyakorlatok, mint pl. a visszakérdezés, tilos? Szinte gúnynak vehetné az ember ezeket a rendelkezéseket, ha nem volna ott a szemünk előtt, hogy most visszafizetik nekünk azt a sok rosszat, amit mi tettünk a kommunizmussal, mióta csak létezik. Ugyanakkor az állam jogosan hivatkozik arra, hogy mindezt ő nem egyoldalú rendelkezéssel hozta létre, hanem a püspökökkel való közös megegyezés alapján. Itt mérhető fel teljes nagyságában Ijjas érsek és Cserháti püspök tévedése.

holott ezt ugyanakkor megengedi a protestánsoknak³¹. *Ennek a hátrányos megkülönböztetésnek a megszüntetését a protestánsoknak megadott lehetőségre hivatkozva a méltanyosság alapján lehetne kérni. Az engedélyt terjesszék ki a katolikusokra is! Ennek méltányos volta minden kétség felül áll.*

Az időpont kiválasztása is külön taglalást igényel. A hétköznapi hittanóra kiválasztása azért nehéz, mert a gyerekek túlságosan le vannak foglalva az iskolában. Az igazi nehézség azonban ott kezdődik, hogy az egyszer már kiválasztott időpontban változtatni az iskolaév végéig már nem szabad. [Rosszindulatú intézkedés, mert] Ha az iskola egyszerűen változtat a mellékes órák rendjén, és ezzel megakadályozhatja egy egész esztendőre a hitoktatást. [Azon aztán teljesen reménytelen vitatkozni, hogy az iskola az órarendjét szükségből változtatta-e meg, vagy azért, hogy megakadályozza a hitoktatást. Mert mindkettő lehetséges.] Hosszú kísérletezés után egyes plébániák a hétköznapi hittanórát este fél hétre tették, mert ez látszott a legkevésbé megzavarhatónak, ugyanis a diákok a „napközi”-ben való tartózkodása este hat óráig foglalja le őket.

A vasárnapi hitoktatás időpontjának kiválasztásánál a papok különböző kísérleteket tettek. Legáltalánosabb, hogy összekötik a mise alatti prédikációval. Ennek fő nehézsége az, hogy a hallgató közönség olyan széles skálájú, hogy nem lehet valamennyinek ugyanazt a tanítást adni: jelen lesznek a „hittanórán” 6 évesről 80 évesig. Egyes papok megpróbálták a vasárnapi két mise közé beszorítani a hittanórát, de itt is támadtak nehézségek, mert sok család ilyenkor megy ki hétvégi telkére, és ezért már szombaton lehallgatják a vasárnapi misét. Elég gyakran iskolai rendezvény foglalja le a gyerekek vasárnapi idejét.

Külön szót kell ejteni a nagyvárosok körüli falvak és kisvárosok hittanóráiról. Ezekből a falvakból ugyanis a felnőttek és gyerekek bejárnak dolgozni és tanulni a közeli nagyvárosba, sok faluból az emberek 60%-a ingázik. Ezek hétköznapi nem foghatók meg, mert otthon sincsenek, vasárnap pedig a lakásukat rendezgetik, takarítják, és legszívesebben ki sem mozdulnak otthonról. Ezek szinte minden ráhatás alól kicsúsznak. Mi pedig még hozzá sem fogtunk, hogy ezt a problémát megkíséreljük megoldani, holott jelentős tömegekről van szó.

[A rendelet legkirívóbb pontja, amely leginkább utal rosszindulatra, az, hogy a hitoktatásra való jelentkezés szigorúan korlátozott időpontban történhetik.] *A rendelet egyik pontja szerint a hitoktatásra való jelentkezés szigorúan korlátozott időpontban történik*, azon túl nem fogad el az iskola jelentkezést. Ha tehát valaki vagy akadályozva volt, vagy elfeledkezett a kijelölt egy vagy két napról, abban a tanévben már nem járathatja gyermekét hitoktatásra. Viszont kijelentkezni mindig szabad és igen gyakori az eset, hogy az egyik szülő beíratja a gyermekét, a másik néhány nap múlva kijelenti és a gyermek hitoktatás nélkül marad. [Komoly emberek számára szinte nevetséges helyzetek.] *A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy az iskolai beiratkozások is ennyire szigorúan időhöz vannak kötve és később már nehéz beíratni egy gyermeket.*

31 A magyar állam és a protestáns felekezetek, illetve az állam és a zsidó egyház között 1948-ban (!) megkötött megállapodások már maguk tartalmazták a iskolán és templomon kívüli vallásoktatás lehetőségét. Például a magyar állam és az evangélikus egyház között 1948. dec. 14-én kelt megállapodás 3. pontja kimondja: „A Magyar Köztársaság Kormánya az egyházi élet szabad működése körébe tartozónak tekinti az egyház minden, a fennálló jogszabályoknak megfelelően hitbéli tevékenységét, így pld. az istentiszteletek tartását templomban, más erre alkalmas középületben, családi otthonokban és szabad téren, bibliaórák tartását templomban, iskolákban, családi otthonokban...”

Dr. Endrey Mihály váci püspök úgy foglalta nekem össze a helyzetet, hogy az állam mindent megad, ami anyagi jellegű: soha azelőtt annyi tatarozás alatt álló templom nem volt, mint most; a műkincseket számontartják és gondozzák; megnyílt a Keresztény Múzeum Esztergomban, amely valóban díszbe az egyháznak; ad az állam fizetést a papoknak, könnyen segít minden anyagi jellegű dologban, de cserébe ezekért szellemi javakat [vesz el] *kér*, s mi nagy könnyen ezeket odaadjuk. [Lemondunk erről, lemondunk arról, engedményeket teszünk, nem hitoktatunk csak hetente egyszer legfeljebb kétszer, nem tartunk fel egyesületeket, még oly kizárólag vallásos jellegűeket sem, mint az oltáregylet volt. Az üzlet számunkra rossz.] *Endrey püspököt nem elégti ki a kapott anyagi juttatás, ő jogosan a nagyobb szellemi szabadságot szeretné biztosítani, viszont erre válaszként a rendszer azt kéri, hogy az egyház a maga részéről ismerje el a szocializmus társadalmi rendjét, és azt mint igazságot és jogosat, támogassa is.*

Még egy zavaró körülményt szeretnék megemlíteni, ami megnehezíti az ügyek rendes menetét, s ez az, hogy az ország közigazgatási és egyházkormányzati felosztása nagymértékben és bonyolult módon eltérő. Egy-egy püspöknek, illetve egyházügyi tisztviselőnek több tárgyaló partnere van. Jóllehet, az egyháznak és az államnak is egysége rendelkezései vannak, de azokat a helyi hatóságok különböző képen értelmezik, és még gyakrabban eltérő módon hajtják végre. Ebből következően egy püspöknek több mindenkihez kell alkalmazkodnia, és így előfordul, hogy egyazon egyházmegyében egyes városokban így van hitoktatás és a másik távolabbi városban meg amúgy nincs hitoktatás. A váci egyházmegye pl. 7 közigazgatási területen fekszik, következésképpen *már megyei szinten is* hét különböző értelmezésnek van kitéve az egyetlen központi rendelkezés.

Ennyi nehézség feltárása után most már szeretnők megtudni a konkrét *adatokat*. [Nagyfokú hanyagsággal és nemtörődomséggel lehet csak megmagyarázni, hogy] *Valójában* semmiféle konkrét adat nem áll a rendelkezésünkre. *Egyházi részről* nincsen semmi országos jellegű felmérés vagy statisztika a hitoktatás állásáról. Csak itt-ott találtam helyi felméréseket, de ezek is meglehetősen bizonytalanok voltak, és mert kerek számokat mutattak, az gyanítható, hogy inkább csak becslések.

Dr. Endrey Mihály váci püspök maga mondta el nekem, hogy magában Vác városában négy csoportban összesen kb. 800 gyerek jár hitoktatásra. Ezek rendszeresen és hűségesen járnak. Elég szép számnak tartja, holott sokkal többen lehetnének. Ennél azonban sokkal rosszabb a pécsi egyházmegye helyzete, ahol magában Pécsen csak kb. 300 gyerek vesz részt hitoktatáson, annak ellenére, hogy a város lakóinak száma kb. ötször annyi, mint Vácé. Meg kell jegyezni, a két város közötti eltérés objektíve érthető. *Mert míg Vác egy eléggé stagnáló régi város, Pécs a legutóbbi évtizedekben igen erősen felduzzadt ipari nagyváros,* [ez némi magyarázatot ad a különbségre] *annak minden jelzett problémájával.*

Országos viszonylatban végletek találkoznak. Először is le lehet szögezni, hogy az iskolai önkéntes hitoktatás a városokban gyakorlatilag megszűnt. Faluhelyen még nagyrészt megtalálható [mert a mezőgazdasági szövetkezetek parasztságának ma nagy tekintélye van, és ha ők akarják fiaikat hitoktatásra küldeni, akkor ők el is érik az engedélyeztetést]. A sekrestyei és templomi hitoktatás az, ahol a nagy végletek találkoznak. Ismerek kisebb városokat, ahol a tankötelesek 1–2%-a jár csak hittanra, és ismerek egész megyéket, pl. Bács megye, ahol az iskolakötelesek 80%-a jár hittanra. Ez az adat mutatja legvilágosabban, hogy a helyi adottságokon múlik sok minden.

P. Kerkai György S.J. egy budapesti peremvárosrészbe jár kisegíteni és hitoktatni. A [helyi] plébános, aki *egyébként* békepap, [s így jóban van a hatóságokkal,] elérte, hogy

hitoktatásra kb. 80–90 gyerek jár. Elég szép számnak látszik, de P. Kerkai szerint legalább ötször annyian is lehetnének.

[Magam vakmerő becsléssel azt merészelem állítani, hogy országos viszonylatban az iskola-köteleseknek kb. 10–15% jár valamilyen hitoktatásra. Tekintsük ezt úgy, mint nyereséget és alapot, amelyről lehet esetleg tovább haladni. Ez azonban magától menni nem fog, sok erőfeszítésre és még több ügyességre lesz szükség, hogy újabb és nagyobb eredményt érjünk el.]

P. Kerkai szerint az, hogy az ellenőrzések nem túl gyakoriak és hogy nem is mindenhol élnek vele a tanácsok, maga is azt mutatja, hogy az állam nem szorgalmazza túlságosan az ellenőrzést; ti. egy központi elhatározás esetén, már másnap minden hitoktatáson megjelenne egy ellenőr. Véleménye szerint a püspöki karnak kellene átvennie a hitoktatás ellenőrzését, egyúttal a felelősségét is, hogy a hitoktatások „szabályszerűek” legyenek, ezzel meg lehetne hiúsítani az állami ellenőrzés fennálló fenyegetéseit, s véleményem szerint is lehetséges volna egy erre vonatkozó megegyezést kötni az állammal.

Lehet, hogy az ötlet túl merésznek tűnik, mégis úgy vélem, megér egy bővebb kifejtést. A jelenlegi rendszerben az ellenőrzés joga az államé, de ezt gyakorlatilag csak úgy tudja megvalósítani, ha a helyi – községi, kerületi – úgynevezett tanácsí embereket küld ki ellenőrnek. Ezek, bár rendszerint hűséges emberei, igazán nem alkalmasak arra, hogy ezt a kényes, tapintatot és hozzáértést igénylő feladatot megfelelően ellássák. Az állam, nyilván ezt a helyzetet felismerve, hogy ne élezze a helyzetet, valójában nem él ellenőrzési jogával. Nem kér felméréseket, statisztikákat és jelentéseket stb., egyszerűen nem szorgalmazza az ellenőrzéseket.

Kezdeményezésünkör hivatkozni lehetne azokra a különféle problémákra, amelyek sok helyen a helyi szervek és a papok között támadtak, s amelyek veszélye továbbra is fennáll. Ne az alacsony, számszerű eredményekre hivatkozzunk, amely már egy helyzet eredménye, hanem a nyugodt légkör és a zavartalanság igényét hangsúlyozzuk. Konkrétan azt az igényt kellene megemlíteni, hogy az Egyháziügyi Hivatal maga vagy megyei szervezete révén gondoskodjon az ellenőrzésről és az ne a jelenlegi módon, „albérletben” történjen. A kérdés ilyen módon való felvetése a Vatikán részéről olyan gesztus, amelyre nem lehet nemet mondani, de igazán az állam így sem tudná jogát érvényesíteni. Amennyiben elfogadná a javaslatot, úgyis csak formailag tudná elvégezni az ellenőrzést. Várható, hogy megfelelő apparátus hiányára hivatkozással nem fogják tudni vállalni. Egy ilyen esetben lehetne azt javasolni, hogy a püspöki kar maga vegye át a hitoktatás fölötti ellenőrzés jogát, hiszen minden tagjának kinevezéséhez a kormány hozzájárult, ami azt jelenti, hogy bizalommal kell lennie a püspökkel szemben, különben – mint ahogy erre számos példa van – a beleegyezést megtagadta volna.

Egy ilyen látványos gesztussal lehetne kikényszeríteni az ellenőrzési jog átengedését, s ezzel egyrészt az eredeti állapotot állítanánk helyre, másrészt számos sűrűlődségi területet szüntetnénk meg a hitoktatási helyeken. Az ellenségeskedések megszüntetése a hitoktatáson túl, közvetve a teljes hitéletre is kedvező kihatással lenne.

Vácutott hallottam, hogy a püspöki kar még az elmúlt évben begyűjtötte a[z összes] hitoktatásokkal kapcsolatos panaszokat, [és azokat továbbította az Állami Egyháziügyi Hivatalhoz, ahol azt kivizsgálták] hogy azokat kivizsgálásra az Egyháziügyi Hivatalhoz továbbítsa. Nem tudtam megszerezni ezeket az adatokat, de felételezem, hogy Excellenciádnak ez megvan. [Ismerve a magyarországi viszonyokat, véleményem szerint, pusztán az a tény, hogy vizsgálat indult meg, korlátozni fogja a szabálytalanságokat.]

A lezajlott vizsgálatról és annak következményeiről dr. Keresztes Sándortól hallottam. A befutott panaszok nagy része jogos, de régebbi keletű volt, mint a jelenlegi hit-

oktatási rendelkezés. Elsősorban egy-egy pedagógus és iskolaigazgató eljárását kifogásolták. A panaszok a helyi türelmetlenség sokszínű megnyilvánulását tükrözték. Nem sok idővel a vizsgálat lezajlása után úgy tűnik, hogy javultak a helyi kapcsolatok a papok és az állami szervek között, egységebb lett a rendelet értelmezése, a vizsgálat nyomán némileg javult a helyzet. Ismerve a magyarországi viszonyokat, véleményem szerint pusztán a tény, hogy vizsgálatot folytattak le, korlátozni fogja a szabálytalanságokat.

III. A JÖVŐ LEHETŐSÉGEI ÉS MEGOLDÁSOK

Bevezetőül egy megállapítást szeretnék tenni: Magyarországon ma nem lehet valaki anarchista, maoista, ultrabalos, fasiszta és még sok más árnyalatú politikai meggyőződésű, de lehet nyíltan gyakorló katolikus, vallásos ember, amíg ezzel vallási igényeit elégíti ki. [Ennek esetenként lehetnek kellemetlen következményei, de legtöbbször már nincs, vagyis nem tartozik a rendszer lényegéhez.] *Ez világosan mutatja, hogy az egyházzal szemben gyakorolt, oly sokat emlegetett elnyomás ma már nem az igazi, mert akkor olyan lenne, mint amit a maoistákkal és ultrabalosokkal szemben alkalmaz. Az egyház megítélés az állam részéről megváltozott. Ezt sohasem szabad elfelejtenünk, amikor a helyzetet mérlegeljük.*

Elismerem, hogy a szovjet rendszer lényegében totális. Nem enged meg szabadságot, ha hű akar maradni önmagához. Nyilvánvaló, hogy nincs „keresztény marxizmus”, mint ahogy nincs „marxista kereszténység” sem. A kettő ellentmond egymásnak. De nincs is erről szó, mert a szocializmust a hívő ember nem hitéből kifolyólag támogatja, hanem számos reformja miatt, amelyek fejlődést jelentenek a történelemben. [Leülünk] *Az egyház leül vele tárgyalni [és megegyezünk], alkuszik, engedményeket ad és megegyezik, mert nincs más kiút. A szocializmus épp így néz bennünket: ő is számol azzal a ténnyel, hogy vagyunk, befolyásunk még nagy, és ő is enged. Ugyanakkor a szocializmus mindig többször hangsúlyozza, hogy fegyvertársakra van szüksége az egészséges emberi morál fenntartásához. Egy vezető kommunista mondotta, hogy egyik félnek sem szabad híveit az elé a döntés elé kényszeríteni, hogy válasszon az egyház vagy a szocialista rendszer között. A kettő nem mozog egy síkon, mert egyik vallás, és a másik társadalmi forma.*

Fejlődés az, hogy az egyháziak részéről számos nyilatkozat új magatartást tükröz. Az egyház eddigi egyik legjelentősebb tulajdonsága eltűnőben van, s ez a triumfalizmus. A lényeg változatlansága mellett mind jobban bevallja önmagáról, hogy nem mindenben tökéletes, nem egészen mozdulatlan még hitrendszerében sem, és számos intézkedését napjainkban revízió alá veszi. Immár nem akar senki felett uralkodni, mindenkivel igyekszik megbékélni, s ebből a megbékélésből nem zárhatja ki a szocialista rendszereket sem, mert ez egy végzetes tévedése volna egy történelmi fejlődéssel szemben. Az egyház döntött abban a kényes kérdésben, hogy elválasztja önmagában a vallási tartalomtól a reá rakódott történelmi és politikai kereteket, s ezzel megteremtí a pluralitást, a politikai és ideológiai türelem és együttműködés lehetőségét. *Enélkül nincs ma életlehetőség számára a Föld területének legalább a felén.* Óriási a lehetősége ennek, mert szükségyszerűen alapot szolgáltat ahhoz, hogy végre békés együttélés alakuljon ki az egyház és az ideológiailag „ellenséges” társadalmi rendszerek között. Az egyháznak ez a konszolidálásra való törekvése igazolja a magyar püspöki kar lehetséges törekvését az uralkodó rendszerrel való megegyezésre.

Elég a II. vatikáni zsinatra vagy a Jézus Társaság legutóbbi Congregatio Generalis döntéseire gondolnunk. Az egyház szolgálni akar, a hatalom nem tartozik az új arcúlatá-

hoz. A katolikusok kezdenek éles különbséget tenni a [marxista] marxizmus filozófia tartalma és gazdasági, szociális programja között. Gazdaságilag gondolkozhat egy keresztény marxista módon, de keresztény módon kell és lehet is ugyanakkor hinni az Istenben. Ez a felfogás beleillik az egyház megbékélést kereső programjába. A vallás egyedül csak ezen a módon illeszthető egy marxista államba. El kell jutnunk odáig, hogy a szocializmust ne azonosítsuk az ateizmussal, és akkor elérjük azt, hogy a túlsó oldalon sem fogják többé az egyházat azonosítani a feudál-kapitalista klerikalizmussal. A negatív ateizmus ellen, mint amilyen a pénz-fetiszmus vagy a szex-mítosz, közösen harcol az egyház és a szocializmus. Szocialisták jelentették ki, hogy közelebb áll hozzájuk egy hívő katolikus, mint egy ateista voltairánus bankár. [Ezek új hangok a szocialisták táborában, és már ateizmusukban is.] *A szocialisták táborában* a letaglózás helyett az igényesebb valláskritika uralkodott el, és a vallásszociológia elválik a vulgáris ateizmustól és annak sokszor alacsony propagandájától. A vallást ez az új irányzat már nem teszi a gúny tárgyává, hanem úgy tárgyalja, mint az emberi természethez tartozó reális lelki tényezőt. [Ezt az egész folyamatot egy lassan érezhetővé váló belső feszültség viszi tovább, amely elvezet odáig, hogy immár nem tartják önmagukat tévedhetetlennek.] A pluralizmust már ők is elfogadják, és a legkülönbözőbb kommunista árnyalatokat már közös táborba veszik [ez egyenes út és ahhoz vezet, hogy a gazdasági kérdésekben marxista módon gondolkodó keresztényeknek is megadjanak minden kedvezményt, többek között a hitoktatás szabadabb jogát]. *Mindkét fél számára ez az egyedül járható békés út, minden más kísérlet csak feszültségeket támaszt, és főleg visszadob azokba a sokkal nehezebb időkbe, amelyekkel a közeledés és megegyezés elkezdődött.*

Sőt ezeken a jelenségeken túl a rendszer már pozitíve döntött, hogy eltűri a vallást. Bizonyíték erre a moszkvai ateista nemzetközi kongresszus 1975-ben, amelyen egy 40 tagú magyar küldöttség is részt vett Dr. Lukács József vezetésével. Dr. Lukácsot egyik előbbi jelentésemben már jellemeztem, jó barátok vagyunk és így az ő személyes elmé-nyével tudom kiegészíteni a hivatalos nyilatkozatokat. Ezen a kongresszuson fogalmazódott meg először nyíltan és kifejezetten az egyházakkal való együttműködés elfogadása. Mivel a teljes szöveg egész bizonyosan ismeretes Öexcellenciája előtt, ezért csak két rövid idézetet iktatok ide, amelyeket a harcoss ateizmus magyar hivatalos folyóiratából vettem ki. /Világosság, 1976. febr./

„... A marxisták semmiképpen sem fogják a hívőkkel a szocializmusért folytatott közös harc előfeltételeként megszabni a vallásos meggyőződésről való lemondást ... A hívő dolgozók bevonásának politikája a társadalmi haladásért folytatott harcba tehát állandó jelleggel érvényesül és érvényes marad a kommunista társadalom építésének a szakaszában is. A szocialista társadalomban a körülmények egyre inkább kedveznek annak, hogy a hívőket bevonjuk a társadalmilag hasznos munkába és politikai tevékenységbe.” „A gyakorlat már régen eldöntötte, hogy vajon lehetséges-e az ateisták és a hívők együttműködése a békéért és a szocializmusért folytatott harcban...” Meg is okolják e fontos döntésüket, mondván, hogy „... a vallás annyira átalakult, hogy többé már nem akadályozza a társadalmi haladást”. Ezek egy moszkvai kongresszus elvi jelentőségű megállapításai.

Logikusan csatlakozik ehhez Miklós Imrének, az Egyházügyi Hivatal elnökének a kijelentése, amelyet Dr. Lékai érsekprímás beiktatása alkalmával mondott, s amelyben a vallásos hívő embereket „magas értékű állampolgárokként” emlegette. Ily körülmények között remélni lehet, hogy az egyház helyzete a szocialista országokban a javulás stádiumában van.

[Ami részünkről a teendő most az, hogy valósággal újrászervezzük a hitoktatást. Elvben is elfogadható, hogy nincs szükség kötelező hitoktatásra. Felújított tartalommal és új módszerekkel saját erőnkből ültetjük be a hit tudását a fiatalok lelkébe.

Papismerőseim közül többen felvetették előttem a következő gondolatot: A modern pszichológia felderítette, hogy az ember világlátási szemléletének kialakulása a hatéves korban, sőt még előbb megy végbe. Nem az unalmas és sokszor átrendetlenkedett hittanórák alakítják ki az ember vallási nézeteit, hanem az egészen kora fiatalság otthoni levegője és észrevétlen szülői „hitoktatása”. Úgy ragaszkodunk az iskolai hitoktatáshoz, mintha egyedüli eszköze lenne annak, hogy az embereket vallásosakká tegyük, vagy legalábbis ez lenne a legfontosabb alapja. Továbbra is éljünk a hivatalos hitoktatás adta lehetőségekkel, de ugyanakkor építsünk ki új utakat is, mégpedig a családon keresztül. A modern hitoktatás, vagy nevezzzük úgy: hitterjesztés, vallásosságra nevelés nagy reformja az lenne, hogy kiépítenénk a családon keresztül való hitoktatást. Amit a gyerek otthon lát, tapasztal, tanul, az maradandó, és nem amit kötelező hittanórákon neki bemagyaráznak. Eszközök, módszerek állandóan változnak; nos, a mostani világban a hitoktatás is ily értelemben kellene, hogy megváltozzon. Komoly lehetőségek nyílnak meg ezzel az egyház előtt. Ez eddig is létezett, de most öntudatosítanunk kellene, és technikáját, módszerét kiépíteni. Nagy feladat és érdekes kísérlet volna... és egyszerre egészen más szemmel néznénk a ma annyira megsiratott iskolai hitoktatást. Az egész iskolai oktatás óriási változásokon ment át az utóbbi évtizedekben, szinte rá sem ismerünk a mi régi iskoláinkra, amelyekbe mi jártunk, különös lenne, ha az összes átalakult, kifejlődött tantárgy között csak a hittan bandukolna régi ösvényeken. A családon keresztül megszervezett hitoktatás lehetne az egyház egyik alkalmazkodása a megváltozott időkhöz. De úgy is fel lehetne fogni, hogy ezzel a család újra elnyerné ősi egyházi funkcióját.]

Szükségesnek tartom, hogy itt szóljak a bázisközösségek szervezetéről, mert ez a jelen tárgyalt problémának egy egészen más irányú megoldása szeretne lenni. A püspöki kar velük szembeni negatív állásfoglalása bizonyos külföldi katolikus körökben heves kritikákat váltott ki.

Hosszú megfontolások és mérlegelések után én a következőképp látom a helyzetet: ezt a mozgalmat a jelenlegi egyházi hierarchiával és annak megegyezést kereső politikájával élesen szemben álló papi csoport kezdte el és folytatja ma is, függetlenül magukat és szervezetüket a hivatalos hierarchiától. Tehát tagadhatatlanul bizonyos mértékig a működő egyházi szervezeten kívül vannak, s magukat tartják az igaz és Rómához feltétlenül hű papoknak. Szervezkedésükkel lassan valóságos szakadást idéznek majd elő, ami a lehető legrosszabb lenne a magyar katolikus egyház számára. Azt a szakadást plántálják be az ország területére, ami élesen fennáll a külföldre menekült papok egyes csoportjai és a magyar hivatalos hierarchia között. A külföldre menekült papokat a kommunizmus-sal szembeni hatalmak egyszerűen a maguk céljaira használják fel, és bevonják az egyház hivatalos képviselőit egy társadalmi és államformai kérdésbe, oly harcba, amellyel szemben a kommunista erők az egyháznak, mit „reakciós erőnek” az elnyomásával válszólnak. A hitélet fenntartása és ápolása szenved azért, mert a papokat politikai harcba vonják. A bázisközösségek ezt a harcot most kiterjesztik az ország területére. Lelkem mélyén bármennyire is szimpatizálok ezekkel a lelkes papokkal, akiket valami szent fanatizmus vezet, de józan eszem azt mondja, hogy csak ártani tudnak az indulóban lévő békés megoldásnak, az eddigi eredményeket veszélyeztetik. Az a körülmény, hogy a befolyásuk alá vont hívók előtt megkérdőjelezzik a hivatalos egyházi vezetés illetékességét, alkalmaságát, azok pedig ezeket elítélik, azt eredményezi, hogy látványosan demonstrálják különállásukat. Úgy gondolom, ez éppen most nagyon káros a magyar egyház számára.

Hogy ez így van, azt csak abból a tényből látom és következtetem, hogy az állami hatóságok még nem tették rá a kezüket erre a mozgalomra, pedig ők ezt nagyon hamar meg

szokták tenni és igen határozott formában, mert semmiféle külön szervezkedést egyszerűen nem tűrnek el. Ezt pedig tűrik. Hogy eddig még nem intézkedtek a felszámolásukra vonatkozóan, szerintem ez azért van, mert számukra kedvező az egyháznak ilyen belső bomlása. Mert minden egyezkedés ellenére mégiscsak szemben álló felek vagyunk.

Ez volt az egyik lehetséges magyarázat. De a bázisközösségek megtűrésének lehet egy másik oka is, amely magyarázatul szolgálhat az állam toleranciájának. Nevezetesen, hogy a bázisközösségek létrejöttükkel lehetőséget teremtenek az állam számára, hogy tetszőleges időben, amikor pillanatnyi politikai céljai úgy kívánják, beavatkozzék, és ne csak azokat, hanem az egész hivatalos egyházat korlátozhassa és visszaszoríthassa. A közösségek egy bármikor felrobbantható bombát jelentenek, amelyek nyilvánvaló különállásuk mellett is az egész egyház helyzetére hatással lehetnek. Kicsiben megismétlődhet-ne Mindszenty bíboros esete, amikor is egy ember teljesen profán politikai céljai, mint a Habsburg monarchia visszaállítása, ürügyet adtak az egész egyházi élet elnyomására és válóságos megfojtására.

[Egy másik ötlet is felmerült jezsuita páterekkel való beszélgetéseim közben.] *Pozitív lehetőségeket keresve ezen az eléggé sivár területen, egy jezsuita páterrel beszélgetve felmerült a következő gondolat: [a vasárnapi prédikáció megszervezése] a vasárnapi prédikációt egy egész különös módon lehetne megszervezni, hogy a hitoktatás segítségére tudna sietni. Magyarországon minden vasárnap kb. 12.000 misét mondanak, és ugyanannyi prédikációt tartanak. 12.000 előadás! [A kommunista pártnak nincsen ekkora lehetősége!] Ha a püspöki kar ezt megszervezné, készítené egy 3–4 éves programot, amely felölelné az egész hittant, pompás segédeszközöket, beszédvázlatokat, kész prédikációkat bocsájtana a papság rendelkezésére, akkor a papság nem volna arra hagyatkozva, hogy egyszerűen összehordjon valamit azon a heti 12.000 [propaganda-előadáson] prédikáción, mert a legtöbbben csak úgy beszélnek valamiről, ezt én magam tapasztalásból tudom. Elveszett a kötelező hittan, túl sok köszönet nem is volt benne, felmérhetjük ezt a világban terjedő közömbösségben, amely a kötelező hitoktatás idején épp úgy terjedt, mint ma... de megmaradt a heti 12.000 előadás, és hagyjuk kihasználatlanul, mint új eszközt egy változott világban. Lehetne hangszalagos, központilag briliánsan megszerkesztett prédikációkat a papság rendelkezésére bocsájtani, amelyet ugyanúgy technikai úton adnának tovább a híveknek vasárnaponként, mint ahogy ma már a legtöbb templomban mikrofonon keresztül prédikál a pap.*

Többen a papok közül beszéltek nekem arról, hogy jó lenne megszervezni egyházmegyenként a papok hitoktatásra való felkészítését; lehetne egységes tanterveket kidolgozni, amely nagyon hiányzik. Ezzel lehetne biztosítani a Vatikánból kisugárzó szellem érvényesülését. Ezzel együtt kellene járnia a hittankönyv-ellátás megjavulásának is.

Mindezek megvitatására jó lenne, ha összejönne legfelsőbb szinten egy konzultáció, amely az elmúlt két év tapasztalatait, amióta az új rendelkezések fennállnak, revideálná, és egyben megtárgyalná a fentebb említett újításokat is. Mindezek megtárgyalására soha jobb idő nem lenne, mint a most a „Belgrád előtti”³² időben, amikor is a szocialista rendszer leghangosabb propagandája naponta az enyhülés politikájától beszél, és

32 A Helsinki Konferencia – hivatalos nevén az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet – országai 1975-ben írták alá az általános enyhülési folyamat fontos dokumentumaként az úgynevezett Helsinki Zárókörmányt. Ennek utolsó fejezete kimondta, hogy az aláíró államok rendszeres utókonferenciákon vizsgálják meg a megegyezés megvalósulását. Az első ilyen utókonferenciára Belgrádban került sor 1977/78-ban.

számára egy ilyen engedmény, amely tulajdonképpen semmi komolyabb áldozatba nem kerül, mégis komoly propagandát jelentene. Ha valamikor, most kész a rendszer ilyen látványos gesztus megtevésére.

[Befejezésül idézni szeretnék egy riportot, amely a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek (KISZ) hivatalos lapjában, a Magyar Ifjúság 1975. decemberi számában jelent meg számos fényképpel egy bizonyos Sanyi³³ atya katolikus papról, aki Lajosmizse községben a fiatalság jelentős nagy csoportját maga köré tudta gyűjteni, annyira, hogy a kommunista egyesület létszáma érezhetően megapadt. Mégsem lett belőle sem harc, sem botrány, sőt az esetet leíró cikk szimpátiával foglalkozik a negyven körüli pap-pal. Agilis ember, nagyszerűen ért a fiatalok nyelvén, van pompás lemezjátszója, hatalmas nagy lemezyűjteménye, ezzel szórakoznak, kirándulásokat rendeznek, és közben egy-egy jó szót szól a magasabb értékekről. Nem lopva teszi ezt, de nem is csinál propagandát neki. Egész szereplése és fogadtatása az „ellenséges tábor” részéről példa lehet arra, hogy nehéz körülmények között is lehet eredményeket elérni. Nem maga az eset érdekes, hanem az hívja fel a figyelmünket, hogy a kommunista ifjúság hivatalos lapja ezt kedvezően kommentálja, és szinte példának állítja oda. A jég még borítja a folyót, de repedések már látszanak rajta.

Személyes ismereteim alapján tudom, hogy szaporodik azoknak a papoknak a száma, akik bekapcsolódnak az emberek napi életébe és így közelítik meg őket. Ezek minden esetben lelki eredményeket érnek el, bizonyítva ezzel azt, hogy mily óriási szerepe van az egyéniségnek abban a papi munkában, amelyet azelőtt segített a szinte példátlan erkölcsi és szellemi tekintély, amelyet ma már nem mondhat ily nagymértékben magáénak.]

Végző összefoglalásban azt szeretném leszögezni, hogy maga az a tény, hogy van továbbítható tárgyalásokra lehetőség, amely feltételez már előző megegyezéseket, mutatja, hogy itt a kérdés a fejlődés stádiumában van. Ez pozitívum, amely éppen mert fejlődés, további előrehaladást ígér. Nem üres optimizmus ez, mert tényleg felmérésen alapszik, és ezeknek a tényeknek sorozatából von le következtetéseket.

Ezekben szerettem volna összefoglalni a magyar hitoktatás problémáit és esetleg járható útjait.

(Eddig tart Nagy Töhötöm jelentése.)

Úgy vélem, Nagy Töhötöm jelentésének a szövege eléggé magáért beszél, túl sok kommentárt nem igényel. Két dolgot azonban kiemelnék: a *templomi hitoktatás ellenőrzésének és bázisközösségek* kérdését. Mindkét problémakörben megfigyelhető, hogy a jelentés „ügyesen” kiemeli azokat a valóban fennálló aspektusait ezeknek a kérdéseknek, amelyek az egyház számára is reális, nem tagadható veszélyt vagy nehézséget jelentettek. Ugyanakkor a sugalmazott megoldásokban felsejlik az az évtizedeken át megfigyelhető állami törekvés, hogy a probléma megoldásának terhére az egyház térfelére tolják át: a „kellemetlen” feladatokat (az ellenőrzést és az esetlegesen szükségesnek vélt szankciók végrehajtását) *végezzék az egyházi vezetők*. Így az állami szervek jobb képet mutathatnak magukról a külföld felé, másrészt pedig szembeállíthatják egymással a hierarchia felső vezetését az alsópapság aktívabb részével és a buzgóbb hívekkel, vagyis ezáltal egyfajta bomlasztást hajthatnak végre az egyház szervezeté belül.³⁴ Nem is szólva arról,

33 Sebők Sándor (sz. 1945) 1973–1976: Lajosmizsén káplán, 1991-től főtí plébános.

34 Jól követhető ez a taktika többek között a Bulányi György „kereten kívüli” piarista által vezetett Bokormozgalom sorsának alakulásában az 1970-es és 80-as években.

hogy az állam olyan papokat igyekezett vezető pozícióba helyezni, püspökké jelölésüket engedélyezni, akiket valamilyen módon „*kézben tartott*” vagy *legalábbis lojálisnak tekintett*, tehát az *ellenőrző és szankcionáló feladatokat* sok esetben – a maga szempontjából többé-kevésbé nyugodtan – rájuk bízhatta.

A hitoktatás magyarországi helyzetéről szóló, Nagy Töhötöm-féle jelentés további sorsáról, vatikáni fogadtatásáról és hatásáról keveset szólnak az állambiztonsági dokumentumok. Annyit tudunk meg belőlük, hogy Nagy – úgy tűnik – a dokumentum ki küldése után csaknem háromnegyed évvel utazott ismét Rómába, mert az 1978. márc. 26-án kelt jelentésében, amelyben a néhány nappal korábbi római útjáról beszámol be, ezt olvashatjuk:

„[Poggi] nagyon barátságos volt, s a szokványos kérdések után, hogy hogyan vagyok, mindjárt ő kezdte el a beszélgetést, megköszönve a legutóbbi – elég régen – megküldött jelentésemet, s elmondta, hogy [az] egészen rendkívül jó és érdekes volt, többször elolvasta, mert különösen az első része valami nagyon precízen tárta fel a való helyzetet. Nagyon jónak találta a második részt is, amely a konkrét nehézségeket sorolta fel, s ez pontosan beleillett abba a képbe, amely náluk már kialakult, tehát megerősítette, hogy helyesen látják a helyzetet. Ismét nagyon megköszönte, és újra elmondta, hogy rendkívül komoly és értékes volt.

Én megjegyeztem erre, hogy bizony közel egy évet dolgoztam ezen az anyagon, amíg összeszedtem és patikamérleglen mértem meg minden állításomat. Azt válaszolt, hogy ez meg is látszott a jelentésemén.”³⁵

Ugyanakkor ehhez hozzáfűzhetjük, hogy időközben (vagyis, mióta Poggi érsek meg kérte Nagyot a hitoktatásról szóló jelentés elkészítésére) valamelyes változások történek már az iskolán kívüli vallásoktatás szabályozásában.

A HITOKTATÁS KÉSŐBBI ÁLLAMI SZABÁLYOZÁSÁRÓL RÖVIDEN

Lassú és igen kismértékű változások előjelei már 1976 végén jelentkeztek. Obbágy László is említi az Athanasiana periodika 36. számában megjelent tanulmányában³⁶, hogy az ÁEH vezetői nagyon is tisztában voltak azzal, mennyire fontos téma az egész katolikus egyház számára a katekézis kérdése, hiszen például 1976. „*november közepén* minden ÁEH titkár *bizalmas* tájékoztatásként megkapja a Vatikán titkársága által a világ püspökeinek megküldött tájékoztatót, amely az 1977. évre tervezett *Püspöki Szinódus* előkészítő anyaga volt, *témája pedig a katekézis*. Az ÁEH vezetése a tájékoztató megküldése kapcsán felhívja a megyei titkárok figyelmét, hogy »a tájékoztatóban érintett kérdésekben – hitoktatás, katekézis – továbbra is *az eddig kiadott rendelkezéseink vannak érvényben*.« Ugyanakkor, 1977-ben – hangsúlyozva, hogy az addigi szabályozás érvényben marad – elfogadják a szabályozás *rugalmasabb alkalmazását ...*”

³⁵ ÁBTL Bt–1584/7 számú dosszié, 205. old.

³⁶ OBBÁGY László: *A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században*. In: *Athanasiana* 36.sz., 2013. Nyiregyháza, 8–68. old. (az idézet 18. oldalról származik).

A fentebb ígért enyhítésről végül is **1977 novemberében** (bizonyára nem véletlenül Kádár János 1977. évi vatikáni látogatása³⁷ után!) adta ki az ÁEH Tájékoztatóját³⁸ a *templomi* hitoktatással kapcsolatban, mely valóban tartalmaz néhány könnyítést: 1.) a heti két engedélyezett hittanóra közül az egyiknek már nem kell feltétlenül vasárnapra esnie; 2.) négy hittancsoportnál több ugyan a továbbiakban sem alakítható, de tanulók kora szerinti beosztás rugalmasabban kezelhető; 3.) a helyi tanácsok (további intézkedésig) ne gyakorolják a templomi hittanra vonatkozó ellenőrzési jogukat („a Püspöki Kar [ugyanis maga] biztosítja, hogy a papság az 1/1974. XII.6 ÁEH. sz. rendelkezésében foglaltakat betartja”); 4.) „Az egyházmegyéek ordináriusai [püspökei] [...] az általuk is indokoltnak tartott igényekről tájékoztatják az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét. Az ÁEH az igények jogosultságát a megyei egyházügyi titkár bevonásával állapítja meg.”

Későbbi, a hitoktatást (is) érintő apró könnyítések a „kis lépések politikájának” jegyében:

1977 májusában Az Országos Hitoktatási Bizottság Konzultációs Irodát nyithat Budapesten.

1978 szeptemberében megindul a levelező tagozatos teológus-képzés a Hittudományi Akadémián.

1983 őszén jelentkezettek először a Konzultációs Iroda tanfolyamaira *világi* nők és férfiak, hogy hitoktató-képzésben vegyenek rész.

1984-ig kellett várni, hogy az Egyházügyi Hivatal engedélyezze – szigorú feltételek mellett! –, hogy a hitoktatás adott esetben a *plébánia épületében* történhessenek.

Végül: csak **1988**-ban jelenti ki az ÁEH, hogy nem ragaszkodik a plébániai hitoktatás általa történő engedélyeztetéséhez, ehhez csak a helyi ordinárius engedélye szükséges.

FÜGGELÉK

Az iskolán kívüli hithitoktatásra vonatkozó állami szabályozás dokumentumai a vonatkozó időszakban

[A lenti szövegkiemelések tőlem – KA]

1. AZ ÁLLAMI EGYHÁZÜGYI HIVATAL ELNÖKÉNEK 1/1974./XII.6./ ÁEH SZ. RENDELKEZÉSE A TEMPLOMI HITOKTATÁS (KATEKÉZIS) EGYSÉGES SZABÁLYOZÁSÁRÓL

1./ A templomi hitoktatás **csak templomban és más istentiszteleti célt szolgáló helyiségben**, vagy szükség szerint (téli) a sekrestyében tartható **heti 2 alkalommal** 1–1 órában.

2./ A templomi hitoktatás közül az **egyik vasárnap**, az u.n. diákmiséhez kapcsolódóan, a másik hétköznap tartható, amelyet úgy kell kijelölni, hogy az iskolába járó fiatalok tanulmányi rendjét és fegyelmét ne zavarja.

37 1977. június 9-én VI. Pál pápa Casaroli érsek társaságában egyórás látogatáson fogadta Kádár Jánost és feleségét, valamint Puja Frigyes külügyminisztert.

38 25.6/1977./IX.15. Teljes szövegét lásd a függelékben.

3./ A templomi hitoktatáson való részvétel önkéntes. A 6 és 10 év közöttieknek és a 10 éven felülieknek a templomi hitoktatás külön tartható. Amennyiben egy templomban a résztvevők száma korcsoportonként a 35–40 főt meghaladja, úgy még egy csoport létrehozása megengedett.

4./ A templomi hitoktatáshoz felhasználhatók mindazon oktatási segédeszközök, mint a hittankönyvek, szemléltető eszközök, amelyek az iskolai hitoktatásnál is megengedettek. Ezen oktatási eszközök felhasználásánál – hasonlóan az iskolai hitoktatáshoz – be kell tartani az állami felügyeletre vonatkozó rendelkezéseket. **[Vagyis olyan eszköz nem használható, amit az állam nem hagyott jóvá! – KA]**

5./ A templomi hitoktatás során érdemjegyet adni és a távol maradókat **felelősségre vonni nem lehet**. Alkalmazni lehet az egyházi szertartások során használt liturgikus módszereket, mint a közös ima, ének, a papok és a hívek közötti párbeszéd stb.

6./ A templomi hitoktatás idejét és helyét – a bérálási és elsődíjzasi előkészítő hitoktatáshoz hasonlóan – a lelkészek minden év október 15-ig – 1975. évben január 15-ig – írásban **kötelesek bejelenteni** a területileg illetékes helyi tanácsnak.

E rendelkezés 1975. január 15-én lép hatályba.

Budapest, 1974. december 6.

Miklós Imre s.k. államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke

2. ÁEH TÁJÉKOZTATÓ A TEMPLOMI HITOKTATÁSSAL KAPCSOLATBAN (25.6/1977./IX.15.)³⁹

„A **templomi** hitoktatás gyakorlatát 1974 decemberében, a Katolikus Püspöki Karal egyetértésben egységesen szabályoztuk. Az erről kiadott 1/1974. (XII.6) ÁEH. sz. rendelkezés jól szolgálja egyházpolitikai érdekeinket, és a katolikus egyház számára is megfelelő keretet ad az iskolán kívüli hitoktatási igény kielégítésére. **A szabályozás továbbra is érvényben marad.** A Magyar Katolikus Püspöki Kar a rendelkezés életbelépése óta eltelt idő gyakorlati tapasztalataira utalva kérte a templomi hitoktatás gyakorlatának rugalmasabb alkalmazását. A Püspöki Kar kérését gondosan megvizsgáltuk, és úgy ítéljük meg, hogy egyházpolitikai viszonyaink kedvező alakulása során megteremtődött a feltétele a Püspöki Kar iránti bizalmunk kifejezésének, amellyel együtt felelősségüket is növelhetjük. E körülményeket figyelembe véve, a templomi hitoktatás gyakorlatának rugalmasabb alkalmazását az alábbiak szerint tesszük lehetővé:

- 1.) A templomi hitoktatási óra vasárnap helyett **hétköznap is megtartható** azokon a helyeken, ahol a pap vasárnap több istentiszteleti helyen teljesít szolgálatot. Természetesen a templomi hitoktatás időpontját úgy kell kijelölni, hogy az iskolába járó fiatalok tanulmányi rendjét és fegyelmét ne zavarja.
- 2.) A templomi hitoktatási órákra a korcsoportok beosztása az egységes szabályozás alapján a rendelkezésben meghatározott **összesen négy hittanoktatási csoport keretén belül a helyi konkrét igények szerint alakítható.** (A korosztályonkénti eddigi 2–2 csoport alakítható 3+1 arányban, illetve fordítva. Pl. azon a helyen, ahol a 6–10 év közötti korosztályból 3 csoportot hoznak létre, a 10 éven felülieknek 1 csoport indítható.)

³⁹ OBBÁGY László: i. m., 18. old.

- 3.) A templomi hitoktatás **ellenőrzésének jogát a területileg illetékes helyi tanácsok** – a jog érintetlenül hagyása mellett, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének **további külön intézkedéséig – ne gyakorolják.** A Püspöki Kar biztosítja, hogy a papság az 1/1974. (XII.6) ÁEH. sz. rendelkezésében foglaltakat betartsa. Ellenkező esetben az ÁEH elnökének külön intézkedésére az ellenőrzés jogát szükséges ideig a helyileg illetékes tanácsai szerv gyakorolja.
- 4.) Az egyházmegyéik ordináriusai az 1. és 2. sz. pontokban felmerülő esetekben az általuk is indokoltnak tartott igényekről tájékoztatják az Állami Egyházügyi Hivatal elnökét. **Az ÁEH az igények jogosultságát a megyei egyházügyi titkár bevonásával állapítja meg,** és erről az egyházügyi titkár útján értesíti az érintett tanácsai szerveket.

3. HITOKTATÁS A PLÉBÁNIA ÉPÜLETÉBEN (ÁEH 25–1/1984)⁴⁰

Az Állami Egyházügyi Hivatal hozzájárulása birtokában a hitoktatás még hathatósabb biztosítása végett ezt a határozatot hozta: a jövőben az iskolai és templomi hitoktatás **mellett a plébániai épületekben** is lehetőséget kíván biztosítani a fiatalok vallási oktatására és nevelésére.

1./ Ahol a templom valamilyen oknál fogva nem alkalmas – elsősorban fűtési lehetőség hiánya miatt – a hitoktatás folytatására, ott a plébánia, illetve lelkeszség épületében **a megyéspüspök engedélyével tartható, esetenként konkrét elbírálás alapján.**

2./ A plébániák, ill. lelkeszségeken hitoktatóként az iskolai vallásoktatáshoz megkívánt alkalmassággal rendelkező **személyek** működhetnek *a megyéspüspök külön engedélyével és személyes felelősségvállalásával.*

3./ A plébániai hitoktatásra egyebekben az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének a templomi hitoktatás egységes szabályozásáról szóló 1/1974. számú rendelkezése érvényes. Így:

a./ A plébánián történő hitoktatás időpontját úgy kell kijelölni, hogy az iskolába járó fiatalok tanulmányi rendjét és fegyelmét ne zavarja.

b./ A plébánián folyó hitoktatáshoz **csak az iskolai, illetve a templomi hitoktatásnál is megengedett oktatási segédesszközök használhatók.**

c./ A plébániai hitoktatás során **érdemjegyet adni és a távol maradókat felelősségre vonni nem lehet.**

d./ A plébánián engedélyezett hitoktatás helyét, idejét, a hitoktató nevét, a csoportok számát a helyi lelkész írásban **köteles bejelenteni a területileg illetéke hatóságnál.**

– A Magyar Katolikus Püspöki Kar tagjai örömmel látnak hozzá a plébániai hitoktatás bevezetéséhez, elkészítik a plébániai hitoktatás engedélyezésére javasolt és a vallásoktatás végzésével megbízni kívánt hitoktatók névsorát, javasolt helyek jegyzékét és azt a Katolikus Püspöki Kar elnökének útján eljuttatják az Állami Egyházügyi Hivatalhoz.

– Az Állami Egyházügyi Hivatal a megyei (fővárosi) tanácsok illetékeseivel megvizsgálja a kérdés indokultságát és a javasolt hitoktatók személyének alkalmasságát. E vizsgálat alapján értesíti a megyei (budapesti) tanácsai szerveket és ezzel egy

40 Forrás: MNL OL XIX-A–21-e–25–1/1984, 6. doboz.

időben a Katolikus Püspöki Kar elnökét, hogy a megyéspüspök mely plébánián és [mely] hitoktatók részére adhatnak engedélyt plébániai hitoktatás tartására.

- A megyéspüspök írásos engedélyének birtokában a helyi lelkész írásban köteles bejelenteni a területileg illetékes helyi tanácsnak a plébániai hitoktatás helyét, idejét, a hitoktató [nevét] és a csoportok számát.

Budapest, 1984. március 30.

4. JEGYZŐKÖNYV

AMELY KÉSZÜLT BUDAPESTEN, 1988. OKTÓBER 28-ÁN, AZ ÁLLAMI EGY-HÁZÜGYI HIVATAL ÉS A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR KÖZÖTT⁴¹

[részlet]

A tárgyalások eredményeként megállapodás jött létre, hogy a lelkiismereti szabadságról és a vallás szabad gyakorlásáról szóló új törvény elfogadásáig az alábbiakban felsorolt államtitkári rendelkezésekben, jegyzőkönyvekben foglaltaktól – hatályba tartásuk mellett – a rugalmasabb gyakorlat biztosítása érdekében a felek a megegyezés szerinti mértékben eltérnek.

1.) **A templomi hitoktatást szabályozó 1/1974. ÁEH. Eln. rendelkezésben foglaltaktól eltérően megszűnik a korcsoportok számának maximálása, valamint a vasárnapi oktatási nap kijelölése. A bejelentési kötelezettség csak az oktatás időpontjára vonatkozik.**

2.) **A plébániai hitoktatás bevezetéséről és szabályozásáról szóló 1938-as jegyzőkönyvben foglaltaktól eltérően a plébánián történő hitoktatás végzéséhez csak az illetékes megyéspüspök engedélye szükséges. A bejelentési kötelezettség az 1.) pont szerint alakul.**

ANDRÁS KERESZTES

A DESINFORMATIVE MEMORANDUM FOR THE VATICAN

In Hungary, after the Second World War, the year of the changes was 1948, when all the power was taken by the Communist Party. The Party and the whole political administration monopolized the atheistic ideology. The struggle against religion was part of this effort: 1948 were secularized all the schools run by the churches, 1950 abolished the religious instruction in the schools. Facultative instruction of religion was made impossible by administrative measures and intimidation the same. In the sixties and seventies the goal of the atheist state was to minimize the catechesis in churches and sacristies. It was not accidental, that the situation of the religious instruction in Hungary in the '70-ies was the most important and delicate question during negotiations between the Holy See and the Hungarian State, beside the question of the appointment of the bishops. The state organs didn't refrain themselves to desinformate the competent organs of the Holy See, for exert influence of the Vatican. In this process fits the memorandum of Tőhötöm Nagy (known as Alessandro Nagy the same), who was a famous Jesuit father of great reputation in Hungary and later a free mason in Argentine. This memorandum was composed by him in the years 1976-77, and handed to Archbishop Luigi Poggi, whose desk was to maintain contacts of the Holy See with the States of Eastern Europe. The memorandum was checked before with Hungarian authorities. This study is dedicated to describe the situation of religious instruction in Hungary of these years and to deal with the content of the memorandum, with its genesis, and with the methods of desinformation of the organs of the state security.

⁴¹ Forrás: MNL OL XIX-A-21-e-ren. 1988. 6. doboz.

BOHÁN BÉLA SJ

A SZEGEDI KISSZEMINÁRIUM
1948–1951

1. – A csanádi püspökség papneveléséről, és ebben a kisszemináriumról, egész történetét átfogó könyvet adott ki FARAGÓ János: *A csanádi kisebb papnevelde története*. Temesvár.1925.

Szent Gellért egyházmegyéjében a papságra felkészítő nevelés-oktatás kezdettől fogva egészen fiatal kortól megvolt, előbb kolostori, majd plébániai, káptalani iskolákban. A török idők után viszont csak a 19. századtól indították a helyi papképzést Temesváron.

A „gyermek- vagy kis-szemináriumot” Lonovics József püspök 1841-ben indította, Csajághy Sándor pk tovább fejlesztette, Bonnaz Sándor pk az Emericanum alapításával biztosította a növendékek képzését, Glattfelder Gyula pk. pedig új szemináriumot épített Temesváron.

„A csanádi egyházmegye szétdarabolásával szükségessé vált az egyházmegye magyar és jugoszláv részén a papnevelésről való külön gondoskodás. Az egyházmegye magyar területének teológusai 1920 óta részben Esztergomban, részben Budapesten nyertek elhelyezést. A még égetőbbé vált kisebb papnevelde megalapítása, szerzése és fönntartása Glattfelder Gyula püspök érdemének tudható be. A *szegedi kisszeminárium* az újszegedi kath. Tanítóképző egyik pavilonjában nyílt meg 1923. szeptember havában. Elöljárói: Krämer Tamás dr. főreál. isk. hitt., mint prefektus és Kiss Gyula gimn. hitt., mint spirituális. Napirend, lelkivezetés nagyjában olyan, mint a temesváriban. A növendékek a szegedi kegyestanr. főgimnáziumot látogatják. A 7. és 8. oszt. reverendában járnak, a többiek civilben. A növendékek száma 1924/25-ben: 2 VIII. o., 3 VII. o., 5 VI. o., 3 V. o., 4 IV. o., 4 III. o., 7 II. o., 1 I. o. Össz: 29.”¹

E kisszeminárium folyamatosan működött kb. 1935-ig. Évenként 1–2 alkalommal küldték a beszámolót a püspökségre. 1927-ben, 1930-ban a VIII. gimnazisták reverenda kérelme is ott van.(655/1927, 80/1930) 1936-ban a megszűnt kisszeminárium kápolnájának liturgikus szereinek átadásáról rendelkeznek. (310,1401/1926; 1512,2532/1927; 256,1434/1928; 155,340/1929; 383/1930; 379,1620/1932; 1871/1933; 1973,2280/1935; 1607/1936)²

2. Hat-hét év szünet után a nagyszemináriumban indul újra a gimnazisták kisszemináriuma (2501/1942). Néhány irat ennek előkészítéséről, a hely kialakításáról szól. A

¹ FARAGÓ 1925, 171–172.

² Az iktatószámok a Szegedi Püspöki Levéltár számai.

szeminárium vezetősége közreműködik megvalósításában: P. Müller Lajos régens és P. Hunya Dániel spirituális, és a jezsuitáktól jön egy felügyelő prefektus is.

1942 szeptemberében tehát az első csoport kezd: létszám kb. 10. Egy-két év alatt kialakul a napi- és házirend, amelyet második évben XV fejezetben 8 oldalon rögzítenek (78/1944). A tanulók, úgy látszik, nem a piaristákhoz, hanem városi gimnáziumba járnak. Jelentéseket küldenek évente a püspökségre. Ezekben a jelentésekben – úgy, mint régen – nem csak az intézményről, hanem az egyes növendékekről számolnak be, hogy miként haladnak előre a papi hivatásra készületben, természetesen megmutatva a tanulmányi haladást is.

1942–43: Prefektus: P. Szörényi Gábor. SJ – 1–5 gimn: Pleskovics, Máté, Lengyel G, Borsos, György, Nagy, Dusik P, Lakatos, Sári, Kovács L, Varga – (elküldött 1840/1943) **8 tanuló**

1943–44: P. Pálos Antal SJ.- 4–7 gim.: Mészáros László, Boér, Jenő, Kovács Kálmán, Busa Ferenc, Gyulay Endre, Kovács Ambrus, Kalocsai Zoltán, Pápai Béla, Mönich István, Vikar Sebestyén (78/1944). 10–18

1944–45: P. Sass Imre SJ. – 4–6 gim: Dusik Péter, Gyulay Endre, Hári L, Halasy, Pakai János, Pakai István, Szilágyi Béla, Kovács László, Márton Ferenc, Viktor Sebestyén (1616/1945) 10

1945–46: P. Fábrý Antal SJ – Dusik, Hári L, Kovács L, Márta, Pakai I, Pakai J, Viktor S, Lakatos A. 8

1946–47: P. Banitz Lajos SJ. P FÁBRY SJ régens: jellemzést és a félévi osztályzat. Dusik P, Hári L, Kovács L, Pakai I. és J., Lengyel G. „Márta F, Viktor S, Kardos I, Marunák J., Nagy J II-VII. oszt. 12

1947–48: P. Kerkai György SJ.- Gyulay Endre, Deli A, Fekete János, Galina István, Szabó András, Hári L, Kovács L, Pakai I. és J., Lengyel G. „Márta F, Viktor S, Kardos I, Marunák J 14

3. Az iskolák államosítása 1948-ban itt is változást hozott. A helyi diákmegmozdulások és azok regulázása is eredményezhette, hogy a szemináriumban lakók nem járhattak külső iskolába. Jelentésből úgy látszik, hogy a létszám is lassan jött össze. Szabó Sándor eleinte külső iskolába járhatott. De novemberben már belső oktatási tervet jelentenek a püspököknek. (2851/1948) A májusi jelentés máshol letehető vizsgáról (érettségi?) szól (talán Kalocsán): „a Püspöki Kar által kívánt érettségszerű vizsgálat”. (938/1949)

Ebből is látszik, hogy 1948-ban nem volt egységes országos terv, hanem helyi megoldásokat kerestek. (Sok helyen osztálytermek sem voltak). Egy év alatt azután meglát-szott mit lehet, és mit kell tenni.

1948–49 A régens P. LÁNYI SJ. Prefektus P. Kerkai György SJ, Kiss István (gyón-tató). Tanárok: P. Selmeczi Gyula SJ és Szentiványi Dénes SJ, Omerovich Tamás SJ (1948–49?) – Ling Lajos (ének) –

P. Kerkai 1948. november 7-én kelt jelentésében leírja a napirend változását és az oktatási tervet a délelőtti órarenddel amely 3 osztályt tüntet fel, de így is az órák többsége – a kis létszámnak – együtt van. Év elején lelkigyakorlat volt, majd gárdavezetői tanfolyam P. Orbán és Ft. Lakos vezetésével, sőt egy teológus vezetésével plébániai gyakorlatra is járt két tanuló. /2851/1948/.

Második jelentés, az év vége közeledtével tartott tanári értekezletről van 1949. május 17. Miután utal a püspöki kar által kívánt érettségszerű vizsgálatra, az egyes tanulók gyenge felkészüléséről szól, s a tanári kar javaslata, hogy csak a jövő évre engedjék őket

vizsgára. Az osztályoknak június közepén tartanak összefoglaló vizsgát. Végül a konferencia arról szól, hogy ilyen iskola 5–6 tanárt igényel, és a bizonyítványhoz osztályonkénti oktatást. (938/1949)—

A tanulók névsorából látszik, hogy váradiak és szatmáriak is vannak. (Nyizsnyánszky, Szabó Sándor és György).

Osztályok: IV: Szamosi Gyula, Hári Lajos, Hollósi-Kuti László, Monori Mihály, **Szabó Sándor 5**

III: Kardos István, Szabó György, Nacsa, Sulik ?) 4

II: Fekete János, Deli A., . Rác Lajos, Wetternich ?) 4

I.: Tamás László, Nyizsnyánszky Lajos, Rostás Sándor, Bodó, Varga ?) 4 – össz: 17 ?

(A felvételt meghirdetik az Új Emberben 1949. és a Szív-ben: 1949.)

4. 1949–50: Júl. 6-án a kisszemináriumok vezetői országos megbeszélést tartanak Budapesten Sárközy Pál főapát vezetésével, amelyen Szegedről P. Lányi Ede regens(igazgató) vesz részt. Szeptember 12-én éveleji konferenciát tartanak, amelyre a piaristákat is meghívják, és őket kéri fel a tanításra. P. Lányi „megköszöni a Kegyes Tanítórend atyáinak, hogy vállalják a tanári teendőket,” majd beszámol a nyári értekezletről. Azután P. Kerkai a következő év oktatási feladatát ismerteti az országos ajánlás alapján. Végül Barta István piarista házfőnök kifejezi „örömét afölött, hogy egyrészt a tanári munkára való meghívásukkal rendi hivatásukat nyilik alkalom gyakorolni, másrészt ugyanakkor az egyházmegye iránt is megmutathatják szeretetüket”. (Jegyzőkönyvet az új prefektus, P. Vác Jenő SJ vezette)(938/1949)

Érthető, hogy Szegeden valóban csak ekkor kezdődik a Teológiai Előkészítő Tanfolyam. (2600/1951)

Regens(igazgató): P. Lányi Ede SJ, Prefektus: P. Vác Jenő, Spirituális: P. Orosz András SJ

Tanárok: Dr. Barta István, Csonka Mihály, dr. Révai József, Szűcs Vince, dr. László Mihály, Kolláti István, Kovács Mihály, dr. Kolos István (1950. febr. 6-tól érvényes óra-rend szerint)

Osztályok: 2 összevont osztály, csak matematikát tervezik négy csoportban.

IV: **Kardos István**, Nacsa Ferenc, Sulik János, **Szabó György 4**

III: Deli András, Rác Lajos, - Wetternich Rudolf 3

II: Rostás Sándor, Tamás László, - Bodó Endre, Nyizsnyánszky Lajos, 4

I: Balogh József, Kothenz Sándor, Nagy Jenő, Sánta Antal, Szlázarovits József, - Benczur János, Csöke Sándor, Györkö Kornél, Kovács Pál, Kovács Tamás, Pesti István, Böcsök János 12. össz: 23.

Ez év P. Vác félévi beszámolója a tanulók érdemjegyeit közli, de a félév szeminárium törekvéseit is: a lelkigyakorlatok, a közös biblia. olvasás és különféle ájtatosságok által; az egyéni szorgalmat a harmonium és gyorsírással, a karácsonyi pásztorjáték sikerét, és egyenként jellemzi a tanulókat. Vizsgaügyben több levélváltás is van Sárközi Pál főapáttal, így készülnek az első év lezárására.

ÉRETTSÉGI: A piaristákat jún. 09.-én Vácra deportálták, és a püspök egy alkalmi vizsgáztató bizottságot hozott létre. (Szabó György szóbeli közlése.): Június 15-én Hamvas Endre pk. jelenlétében tartották meg Dr. Lányi Ede, Tunyog Csapó János és Vass József előtt: Kardos István, Nacsa Ferenc (csak görögből kiegészítő), Sulik János és Szabó György. (Eredeti Jegyzőkönyv! 1400/1950)

(Év végéről talán az ismert deportálások miatt nem találtam jelentést /ezt megerősíti a következő év jelentése/, és valószínű, hogy az évvégi befejezés is egyszerű lehetett.)

Az évvégi és nyári bizonytalanságok után augusztusban szorgosan készültek az új tanévre. A Vácott kényszerlakhelyen tartózkodó tanárokkal is felvették a kapcsolatot, akik nagyrészt készek folytatni szeptembertől a tanítást. Kéri „Barta és Kolos részére elhelyezést a szemináriumban, a többieknek ezidőszert van lakása”, valamint visszatérési és letelepedési engedélyt. (1660/1950)

5. 1950–51: Regens(igazgató) P. Lányi, majd halála után: P. Petruch Antal SJ. Prefektus: P. Vác Jenő SJ.

Tanárok: Piarista atyák: Bartha István, László Mihály, Szűcs Vince, Jochs József, Csonka Mihály, Kolos István, Kovács Mihály, valamint: Dr. Petruch Antal SJ, Dr. Majtényi Béla és Vác Jenő SJ (értekezleti jegyzőkönyvek)

Osztályok: IV.: Deli András, Rác Lajos, Keller Gy. Ny 3

III.: Bodó Endre, , Csermely Tibor, *Nyírsnyánszky Lajos*, Rostás Sándor, , *Tamás László*. – 5

II.o.: Börcsök János, Kovács Pál, **Nagy Jenő**, Pesti István, **Sánta Antal**, Szlatárovits József, Csőke Sándor, Balog József, Györkö Kornél 9

I. o.: Csoszor János, Horváth István, Ördög Imre, **Spáczay Zoltán**, Szabó Ferenc, **Szakál Antal**, Torma István, Tóth István, Varga László.

9 össz: 26 (29)

1951. január 30-án az I. félévi osztályozó értekező jegyzőkönyve a szokásos kategóriákban mutatja be az iskolai munkát, összehasonlítva a negyedével, s megállapítja, hogy a növendékek eredménye javul. (46/1951)

A prefektus által készített részletesebb félévi **jelentés** gondokról és eredményekről egyaránt szól: a szűkös tanulói és rekreációs hely, a helyben lévő spirituális hiánya (Kovács), a rekollekciók (Hunya, Kerkai, Magyar) eredményessége, a bentlakó két piarista kulturális jó hatása : „A tanulmányok kiegészítésére is szolgált, hogy Bartha ig. ur és Kolos tanár ur szakszerű bevezetése után megnéztük Shakespeare: Szentivánéji álmát, Szigligeti: Liliomfi-át, Verdi: Traviata-ját. – Irodalmi körünk 25 éves jubileumát tartjuk ebben az évben. Amellett, hogy a jegyzőkönyvek alapján egy ülés keretében fölleleveníttük a múltat, iparkodunk termékennyé tenni a jelent is. Főleg a magyar néplélek tanulmányozását tűztük ki ezzel a jelszóval: „Mi terem a magyar szívébe”. Külön kis munkaközösségek alakultak a népmesék, közmondások, szólások, imák, vallásos népszokások tanulmányozására és gyűjtésére, hogy így egyrészt a nyelvünk meggazdagodjék a népi nyelvkincs zamatával, másrészt legalább a szempontokat lelkünkbe fogadjuk népünk megismeréséhez. Kéthetes tanfolyamot is tartottunk január folyamán a vallásos néprajz alapjainak tisztázására, s ezzel kapcsolatban pályadíjat tűztünk ki annak, aki legjobban összefoglalja a tanfolyam mondanivalóit. Az eredmény abban mutatkozik, hogy Akadémiánk elnökének, Nagy Jencinek nem kell sorra járni a számok összeszedésére, mert már két akadémiaival előre jelentkeztek szereplésre, és nem kéthetenként, hanem hetenként tartjuk az akadémiaikat. Ezt a munkát is szaksszerűen támogatja Bartha ig.ur.” Megemlékezés a betlehemes játékról, újságismertetésről és mese-estékről... Eredményes a Szilas tanár úr harmonium-oktatása is. Az egészségvédelemhez tartozik a sport, ezt szolgálja az előző évi csónakok beszerzése. Kézművi foglalkozás a rőzsefűzér-kötés. 18 csanádi és 9

nagyváradi növendék egyenkénti jellemzésével, és félévi osztályzataik táblázatban való bemutatásával zárul a jelentés.(46b/1951)

(A püspök a bentlakó Barta igazgatót nevezte ki új spirituálissá.)

Második félévi **jelentés** 1951 jún.22-én: Utal az első félévre, majd a lelkeségről írva említi, hogy spirituális Dr. Bartha István ig. lett. A tanulók lelki buzgóságáról, kezdeményezéséről, de rendkívüli eseményekről is szól (májusban csónakkiránduláson szerencsés kimenetelű balesetről). A tanulmányi és szellemi életben Sík Sándor látogatásáról, a vizsgákra való komoly készülétről, Szijjas tanár úr harmonium-oktatásának eredményéről, az egészségi állapotokról és egyes tanulók készségéről, majd közli az osztályzatokat, benne az érettségit is.

ÉRETTSÉGI vizsgát június 9-én tartották Hamvas Endre pk jelenlétében, Elnök dr. Révai József. Piarista, tanárok. Érettségit tettek: Rác Lajos, Deli András és Keller Gy. (Jelentés és osztályozó értekezlet.1798/1951)

A Főpásztornak küldött **jelentések** mindhárom évben felvázolják a kisszeminárium belső életét: a lelki előhaladást segítő előjárói és növendék tevékenységet és külön hangsúlyozza a szellemi fejlődést, a jellembeli tudatosságot. A személyekről írt jelentés külön veszi a csanádi és nagyváradi ill. szatmári növendékeket.

6. 1951. júl. 9-én a szeminárium szóbeli utasítást kap a Püspöki Főhatóságtól, „mint-hogy az Állami Egyházi Hivatal megszüntette a Szegedi Hittudományi Előkészítő Tanfolyamot”, – erről 23 növendéket ugyanezen dátummal értesítenek (P. PETRUCH Antal regens). (Ennyi volt az I-III.oszt.) 1680/1951). Így hát ez a kisszeminárium új formájában csak 9 évet ért meg.

A kisszeminárium betöltése után – úgy látszik – a 3. évfolyamról itt is mehettek teológiára (Nyizsnyánszky).

Aug. 7-én az esztergomi ordinarius az állami iskolákban lehetséges **magánvizsgákról** küld értesítést Szegedre.

Ahogy az indulás 1948-ban, ugyanúgy nem volt egységes 1951-ben a megszüntetés utáni magatartás sem, pl. a fenti tájékoztató közlemények magyarázata – akár egyházi, akár állami részről. Úgy látszik, több helyen csak 1 évről engedélyeztek magánvizsgát (Veszprém, Esztergom), vagy megnehezítették, újra és újra elbuktatták... Így lehetett 1–2 évet veszíteni. Ez is oka lehetett annak, hogy a 3. előkészítőt befejezők mentek a teológiára (Szombathely, Veszprém, Szeged) anélkül, hogy állami vizsgát tettek volna. Máshol (Kecskemét) 2–3 évre is adtak engedélyt magánvizsgára.

Szegedről az 1. és 2. osztályt végzettek Kecskemétre mentek (volt igazgatójuk és több tanárukkal), ahol szeptemberben az állami gimnáziumban magánvizsgát tettek és úgy folytatták tanulmányukat a piaristáknál., Vác atya, volt prefektusuk, többször meglátogatta őket.

BÉLA BOHÁN SJ

THE MINOR SEMINARY OF SZEGED

The Minor Seminary of the Diocese of Csanád, where young students were prepared for the priesthood, was established in Temesvár in the early 19th century. When in 1923, Bishop Gyula Glattfelder (1874-1943) was expelled by the Romanian authorities, Szeged became the new bishop's seat. The Bishop immediately established the minor seminary here too. The communist authorities have made every effort to abolish this institution, which happened in 1951. Based on the reports sent to Bishop Endre Hamvas (1890-1970) this source is telling about the struggles of the last 3 years.

Seminárium, Szeged,
86/1950. jún. 15.

6

Nagyméltósági Úrurak! Dr.

Mély tisztelettel tájékoztatom főt a szegedi kissemináriumi
Theológiai Tanulmányokra Előkészítő Tanfolyam zárványjelentés
(árvételezési, zárványi) jegyzőkönyvét. Kivonatát az Előkészítő osztályon
naplójához csatolbam, hozzá írt néhány megjegyzéssel, az abból a, az ed-
ményes.

Főosztályi keret aláírása.

Csanyi Éde,
segédigazgató, sem.,
mind megírták.

Jegyzőkönyv 1950-ből

SZEMINÁRIUM, SZEGED.

M á s o l a t !

86/1950.jun.15.

J e g y z ő k ö n y v

a "Theologiai Tanulmányokra Előkészítő Tanfolyam" végzett növendékeinek szóbeli érettségi vizsgálatáról.

Jelen vannak első sorban az iskolának legfőbb hatósága: Önagyméltósága, Dr. Hamvas Endre csanádi megyéspüspök ur. Továbbá: Dr. Lányi Ede, szemé-
náriumi igazgató, latin-történelem szakos, az Előkészítő igazgatója, mint
érettségi elnök és a latin-görög nyelvben vizsgáztató, Vass József, magyar-
történelem szakos, Tunyogi-Csapó János, volt igazgató, mennyiségtan-ter-
mészettan szakos. Hiányzanak a növendékek volt tanárai, mert már nincsenek
Szegeden.

Elnök megállapítja a munka sorrendjét, behívja az érettségizendő növén-
dékeket. Ezek: Kardos István, Nacsa Ferenc /csak
görögből tesz kiegészítő érettségit/, Sulik János, Szabó
György.

Az írásbeli érettségik eredményét a volt tanárok Vácról írták meg /maguk
az írásbeliek Bartha István igazgató ur pánccélszekrényébe vannak zárva/.
Írásbeli eredmény:

Magyarból: Kardos 6, Sulik 5, Szabó 7;
Latinból: Kardos 7, Sulik 5, Szabó 7;
Németből: Kardos 7, Sulik 6, Szabó 7;
Görögből /ezek itt vannak/: Kardos 6, Nacsa 5;
Mennyiségtanból: Kardos 7, Sulik 5, Szabó 6.

Igy valamennyi szóbelire bocsátható, szóbeli javítás egyiknél sem szükséges.

Maga a szóbeli vizsgálat így folyt le.

Magyar nyelv és irod., vizsgáztató: Vass József szaktanár

Eredmény: Kardos István: 6
Sulik János: 6
Szabó György: 7

Latin nyelvből, vizsgáztató: Dr. Lányi Ede szaktanár, igazgató.

Eredmény: Kardos István: 7
Sulik János: 5
Szabó György: 7

Történelemből, vizsgáztató: Vass József szaktanár

Eredmény: Kardos István: 7
Sulik János: 5
Szabó György: 7

Mennyiségtanból, vizsgáztató: Tunyogi Csapó János szaktanár.

Eredmény: Kardos István: 7
Sulik János: 5
Szabó György: 7

Fizikából, vizsgáztató: Tunyogi Csapó János szaktanár.

Eredmény: Kardos István: 7
Sulik János: 6
Szabó György: 7

Görög kiegészítőből, vizsgáztató: Dr. Lányi Ede szaktanár.

Eredmény: Kardos István: 5
Sulik János: --
Szabó György: --
Nacsa Ferenc: 5

Német /írásbeli alapján/

Eredmény: Kardos István: 7
Sulik János: 6
Szabó György: 7

A középiskola egyéb tárgyaiból l. az Osztályozó Naplót!

Maga ~~viselése~~ mindnél 3 pont: kirogástalan.

Szeged, R.K.Szeminarium, 1950.junius 15-én.

Dr. Lányi Ede s.k.

Tunyogi Csapó János s.k.

elnök és latin-görög vizsg.

mennyiségtan-termesztan tanár

Vass József s.k.
magyar nyelv és irod. és történelem tanára

Jegyzőkönyv 1950-ből

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

A KALOCSAI ÉRSEKI URADALOM ERDŐINEK KEZELÉSI UTASÍTÁSA A 18. SZÁZAD VÉGÉN

A kalocsai Főegyházmegye Gyűjtemények kiadványai 14. Kalocsa 2017.

Szerk: Lakatos Andor, Kalocsa, 2017.

2017 Év Levéltári kiadványa Díj I. helyezés

A magyar történettudományban, azon belül is a gazdaságtörténet-írásban régi hagyománya van az uradalmi utasítások feltárásának és közlésének. A 19. század végén és a 20. század első felében a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlében és a Történelmi Tárban jelentek meg ilyen jellegű dokumentumok, majd fél évszázados kihagyás után a közelmúltban újabb anyagok kerültek kiadásra, immár önálló kötetek formájában.¹ A gazdasági utasítások jelentőségét az adja, hogy azokat tanulmányozva részletekbe menően megismerhetjük egy-egy gazdasági egység működését: az adott uradalom szervezeti felépítését, az egyes tisztviselők és szolgálok feladatát és szerepkörét, az uradalmat birtokló egyének vagy közösségek az uradalomról, illetve a gazdálkodásról alkotott nézeteit, s legfőképpen a gazdálkodás mindennapjait.

A kalocsai érseki uradalom erdőinek kezelési utasítása a 18. század végén c. forráskiadvány ezen fontos forráscsoport egy jellegzetes példáját mutatja be. A kötet azonban jóval több, mint egy egyszerű forrásközlés, mivel a dokumentumhoz két, az értelmezést segítő tanulmány és a könyv végén egy segédlet is tartozik. A kötet A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai sorozat 14. köteteként jelent meg 2017-ben Lakatos Andor, levéltárigazgató szerkesztésében.

A kötet – a segédlettel együtt – négy fejezetből áll. A „Bevezető” című első részt Lakatos Andor írta. Ebben a fejezetben az erdőknek a kalocsai érseki uradalomban betöltött gazdasági szerepével és az uradalom erdőit kezelő erdőhivatal létrejöttével ismerteti meg az olvasót. A török hódoltság után az egyházmegye reorganizációjával párhuzamosan megindult az érseki uradalom szervezése is, ennek következtében az 1740-es évtizedtől folyamatosan jelentek meg az egyes uradalmi tisztviselőknek adott utasítások. Az erdőutasítás megjelenésekor az uradalom területe mintegy 100 000 hold kiterjedésű volt, melynek nagyobb részét, több mint 50 000 holdat erdő alkotott, így az erdőgazdálkodásnak meghatározó szerepe volt az uradalom életében.

¹ KENYERES István: *XVI. századi uradalmi utasítások – Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. Budapest, 2002.; HORVÁTH István: *A Pécsi Papnevelő Intézet Uradalma: Tájhasználat és gazdálkodás (1736–1875)*. Pécs, 2016.

Az erdők területe az elkövetkező évszázadban jelentősen csökkent – 50%-ról 30%-ra –, de gazdasági jelentősége nem változott, továbbra is a legnagyobb bevételt biztosította az érsekség számára. Ahhoz azonban, hogy ez a jelentős jövedelem évről évre az érsekség rendelkezésére álljon, az erdőbirtok folyamatos felügyeletet igényelt. A 18. század során folyamatosan adták ki gazdasági utasításait az egyes érsekek, ebben különösen Batthyány József érsek tűnt ki, aki szinte minden hivatalt megújított az 1760-as évtizedben. Feltehetően az ő meghívására érkezett Kalocsára Olearius Vilmos, aki negyven éven keresztül dolgozott az uradalom központi igazgatásában, fokozatosan haladva a ranglétrán. Ő készítette azt az erdőutasítást, mely eredményeképpen létrejött az uradalmi erdőhivatal a 18. század végén. Az erdőhivatal 1793-ban kezdte meg működését és az uradalom államosításáig, egészen 1945-ig működött.

Az „*Erdőrendtartások Magyarországon*” című második fejezet szerzője Rádi József, aki a kalocsai egyházi erdők történetével már régóta foglalkozik, e témában több kötete is megjelent az elmúlt években.² Tanulmányában bemutatja a magyar erdészeti kultúra történetét a honfoglalástól egészen Mária Terézia koráig. Megtudhatjuk, hogy a honfoglalás korában a közös birtoklás jellemezte az erdők tulajdonviszonyait, 2–5 falu jelentett egy erdőközösséget. A kezdetben teljesen szabad osztatlan erdőhasználatról fokozatosan tértek át az osztott erdőgazdálkodásra. Ennek érdekében ekkor készülnek el az első kezdetleges erdőrendtartások. A középkorban a bányászat fejlődésével azok környékén egyre nagyobb területeken irtották ki az erdőket, hamarosan már fahiány jellemezte az ún. bányaerdőket, ezért az uralkodók több alkalommal is adtak ki erdőket és újulatokat óvó rendeleteket. Az első erdőrendtartás 1565-ben jelent meg, mely igyekezett célszerűbbé tenni a bányaerdők használatát. 1766-ban királyi rendelet szabályozta a kamarai erdőkben folytatott gazdálkodást. Ez a szabályozás és az osztrák erdőrendtartás lett az alapja az 1769-ben kiadott országos erdőrendtartásnak, melyet 1781-től Erdélyben is bevezettek.

Az állam mellett a világi és egyházi birtokosok is jelentős erdőterületekkel rendelkeztek. A földesurak az erdőt faanyagnyerésen és vadászaton kívül elsősorban tartalék mezőgazdasági területnek tekintették. Ebből adódóan a kiadott gazdasági utasításokban az erdők alig szerepeltek. Ezen uradalmi erőken a tervszerű gazdálkodás a fent említett országos szabályozások hatására indult meg.

Az egyházi birtokok erdeinek gazdálkodásával azonban egészen a 19. század elejéig nem foglalkoztak, csupán az 1810-ben kiadott királyi rendelet hatására kezdődött el a modern erdőgazdálkodás az egyházi uradalmakban. Azonban Olearius Vilmos Kalocsán ezt több mint egy évtizeddel megelőzve elkészítette az erdőkezelési utasítást, felhasználva Mária Terézia fentebb említett rendeletét.

Rádi József tanulmányában nem csak a kalocsai, hanem a pécsi káptalani és az egri érseki uradalom erdőrendszabályozását is ismerteti, összehasonlítva a Mária Terézia-féle erdőrendtartással. A fejezet végén a szerző bemutatja a rendelet megjelenésekor a kalocsai uradalomhoz tartozó erdőket: a Duna menti, a sárközi, a homoki és a bácsi erdőt.

A könyv legerjedelmesebb fejezete maga a forrás, melyet bilingvis módon, latin és magyar nyelven közöl a kötet. A fordítást Pető Gábor végezte. A kötet bal oldalán az ere-

2 RÁDI József: Kalocsán, Gemencről : a kalocsai érseki uradalom erdő- és vadgazdálkodásának története az 1700-as évek végétől 1945-ig Kalocsa ; Dunakeszi : Pro-Invest Kft., 2012.; A kalocsai érseki uradalom vadaskastélyai. Dunakeszi : Pro-Invest Kft., 2013.; A kalocsai főkáptalan erdeinek története 1832–1945. Pro-Invest Kft., 2017.;

deti szöveg képe mellett átírva olvasható a latin nyelvű utasítás, a másik oldalon pedig a fordítás.

Maga a forrás két részből áll, az első rész címe: *A kalocsai érseki uradalom erdőutastása (Instructio respectu manipulationis sylvarum in dominio archiepiscopali Colocensi)* a másodiké pedig *Külön utasítás (Instructio specialis)*. Az első rész további két tartalmilag jól elkülönülő részből áll. Az első 27 paragrafusban az erdők kivágását, a kitermelését szabályozza. A második rész a: *A fiatal erdő telepítésével és gondozásával kapcsolatos tudnivalók (Circa implantationem et curam juvenis sylviae ultro observanda)* címet kapta Olearius Vilmostól, melyben az erdők telepítésének módjait ismerteti (28–55.§.). A *Külön utasítás (Instructio specialis)* című fejezet öt részből áll, az első az erdők megóvásáról szól (Az erdők megtartása és őrzése, De reservanda ac custodienda sylva 2–9. pont). A második rész (*A sarjak, avagy a fiatal erdő De turione seu juvene sylva*) a sarjak és fiatal erdők óvásáról (10–15. pont), a harmadik (*Az erdők használata és kivágása, De utensibus aut secandis sylvis*) az erdők használatát és kivágását szabályozza további pontokban (16–31. pont). A negyedik rész címe: *Az erdőkről általánosságban, De sylvis in genere*. Ez a rész az erdők bérbeadás módjairól, erdei legeltetésről, az egyéb erdei haszonvételekről – makkoltatás, gubacsszedés, vadászat stb. – szól (32–53. pont). A fejezet befejező ötödik része az erdőinspektor munkaköri leírása (56–72. pont).

A kötet végén egy segédletet találunk, mely az egyes pontok tartalmának rövid ismeretét, kivonatát tartalmazza.

A kötet nem csak a hiánypótló jellegével tűnik ki a közelmúltban megjelent forráskiadások közül, hanem egészen rendkívüli művészi kialakításával is, ugyanis az oldalakat több mint 100 darab Szarvas Pongrác által készített csodálatos grafika és Molnár Attila által a Gemenci erdőben készített művészi fotó illusztrálja, díszíti, mely által a szakmai kérdések iránt kevésbé érdeklődő olvasó számára is nagyszerű élményt nyújt a könyv kézbevétele. A kötet méltán nyerte el az „Év Levéltári Kiadványa Díj 2017 – Forráskiadványok I. helyezése díját.

Horváth István

ÚJ KIADVÁNYAINK

A kötetben profi történészek, néprajzosok, egyetemi oktatók és egyházak szolgáló lelkesek írásai olvashatók. A teljesség igénye nélkül találunk tanulmányokat a magyarországi evangélikus egyház elmúlt 300 éves viszontagságairól. Dícsőséget, megpróbáltatást, üldözést és helytállást látunk a vizsgált idő során: változott a politikai hatalom, az ország, a nyelv, de az egyház szolgálói és hívei kitartottak. Imponáló látni azt a rugalmasságot, ahogy ezek az emberek a hajdani Magyarországot bejárták. Tanulmányaikat Selmechánán, Rozsnyón, Eperjesen, Késmárkon végezték, sokan közülük Jénában az egyetemen folytatták. Azután kezdtek el lelkesülni, közéleti szolgálataikat – életüket – Orosházán, Békéscsabán, Tótkomlóson, Szarvason, Hódmezővásárhelyen, Makón és Szegeden. De ott találjuk őket Pesten, Sopronban és Pozsonyban is. Az sem meglepő, hogy németül, szlovákul, magyarul egyaránt tudtak. De sohasem volt kérdéses a magyarságukat. Akkor sem, amikor Kossuth mellé álltak és Trianon után sem.

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUSOK AZ ORSZÁG MŰVELŐDÉSÉBEN ÉS KULTÚRÁJÁBAN

A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUSOK AZ ORSZÁG MŰVELŐDÉSÉBEN ÉS KULTÚRÁJÁBAN 18–20. SZÁZAD

BUDAPEST

„Egy kép maradt meg bennem, ami még ma is bosszuszorítja a szívemet, az állomás tele volt búcsúzó emberekkel, zokogtak, fehér zsebkendővel integettek, megszólaltak a templom harangjai, zengett a Himnusz, a Szózat, s ekkor, mintha megszokadt volna bennünk valami. Elhagytunk mindent, amiért eddig éltünk, barátokat, iskolát, templomot, otthonunkat, szülőföldünket, már csak a víztörő tetőt láttuk, de még mindig sírtunk. A szerelvény elindult, átöltöztünk egymást, nem tudtuk hova megyünk, hol lesz, milyen lesz a jövő.”

Ez egy emberi sors, egy emberi történet, vagy egy történetnek az indult, ami azokat a magyarokat, magyar családokat jellemezte, akiket 1945 után üztek el Csehszlovákiából. Amiről ma is szó lesz igazából nem ’46-ban kezdődött a lakosságcsere-egyezménnyel, hanem elkezdődött már 1944-ben, amikor a visszatérő szlovák, illetve csehszlovák hatóságok elől menekültek az emberek, vagy a bejövő szovjet csapatok elől, ahogy a német, illetve a magyar csapatok vonultak vissza ezekből a térségekből.

Ennek a folyamatnak a következő állomása a csehszlovák-magyar lakosságcsere, amely mindkét nép számára gyötrelmeket hozott, hiszen több tízezeren el kényszerültek hagyni Dél-Szlovákiát a Felvidéknek a déli sávját, azok, akik több mint ezer érezték ezen a területen és hűek maradtak magyarországhoz, identitásukhoz, hiszen az a történelmi földrajzi táj, amit mi Felvidéknek nevezünk az az ő kezük nyomán alakult ki. Ezt kellett otthagyniuk és telepítették őket át, vagy üztek át őket Magyarországra. Kévs olyan település van Magyarországon, ahova felvidéki embereket, felvidéki családokat ne telepítették volna le. Hogy milyen a sors fintora, az mutatja, hogy itthon se fogadták nagy szeretettel, ellenségeknek tekintették rájuk.

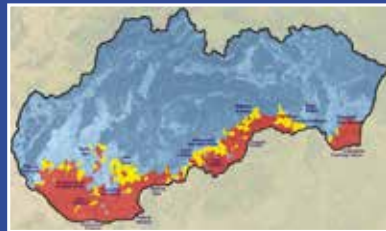
Hízen a kommunizmusnak az volt a kénysze, hogy ha már valakit valami miatt elűztél – igaz, hogy koholt vádak alapján –, az már gyánús, hát így ők már gyánús népcsoporttá váltak itt Magyarországon is. Ezért van az, hogy egy-egy család tagjait Nagykanizsától egészen Orosházáig, Békéscsabáig szórta szét, hogy még véletlenül még a családok se tudjanak találkozni és érekezni...

A felvidéki magyarok miután áttelepítették őket Magyarországra, éveken keresztül a ládákat ki sem csomagolták, nagyon sok családnak a személyes visszaemlékezéseiben ott van, hogy a papa haláláig a párnát nem csomagolta ki, mert mindig arra várt, hogy mikor mehetnek vissza.

Ezeket a történelmi traumákat hiteles rekonstrukciójukban kell feldolgozni!

A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai – 1938–2018

A cseh-szlovákiai magyarság megpróbáltatásai vallási, politikai, kulturális téren 1938–2018

BUDAPEST, 2020

ÚJ KIADVÁNYAINK

A XII. Piusz pápa pontifikátusára szóló vatikáni levéltári dokumentumok zárolását Ferenc pápa 2020. március 2-től oldotta fel. Ez azt jelenti, hogy a vatikáni levéltárak anyagai 2020. március 2-től megnyílnak az 1939. február 10-től 1958. október 9-ig terjedő periódusra, ezek kikérhetők és tanulmányozhatók a levéltári szabályzatnak megfelelően.

Segédletünkben a címben jelzett Államközi Kapcsolatok Szekciójának levéltári anyagából válogatunk, amikor az 1939–1948 közötti periódus magyar vonatkozású anyagát mutatjuk ki. Az alapidokumentum olasz nyelven tanulmányozható a levéltár olvasójában, pdf-en, computeren. Ez a levéltári inventárium magyarra fordítva adja az egyes tételeket, eredetije a levéltári olvasóban, computeren olasz nyelven található meg.

AA. EE. SS. inventárium 1939–1948

AA. EE. SS. inventárium 1939–1948

BUDAPEST, 2020

Dudás Róbert Gyula

Magyar katolikus papok Észak-Amerikában

Az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában az első magyarok az 1800-as évek közepén jelentek meg, mind nagyobb számban. Ismerleg nagyjából 5 millió olyan személy él Észak-Amerikában, akinek valamelyik őse magyar volt. Ezt a közösséget szolgálják ebben a könyvben szereplő római és görög katolikus papok. Dudás Róbert Gyula, a váci Apóstolos Vilmos Katolikus Főiskola katechéta-lelképészeti munkatárs sokaság hallgatóságát több éves munkával gyűjtötte össze a fellelhető adatokat azokról az anyáról, akik szolgálati idejük legutolsó egy részében az Amerikai Egyesült Államokban, vagy Kanadában éltek, s ott lelképészeti tevékenységet láttak el.

Magyarországon született, illetve a tengeren túl született, magyar származású, valamint magyarul megtanult papok életrajzát tartalmazza ez a kompendium, tartalmazza ez a kompendium, 1825-től napjainkig, mintegy 3000 papi sorost bemutatva. Az Egyesült Államokban és hazai levelezésben, könyvtárakban, egyházak közönségeiben évek óta elhívtottan kutatás során mérő módon emlékezik meg a 19-20. század magyar római és görög katolikus papok életművééről és általuk fejtet hajtathatnak a magyar diaszpóra elhunyt lelképészeti elődei, valamint megismerkedhetünk azokkal akik a mai napig aktívan szolgálják a magyar közösséget Észak-Amerikában.

Magyar katolikus papok Észak-Amerikában

Dudás Róbert Gyula

Dudás Róbert Gyula

Magyar katolikus papok Észak-Amerikában

BUDAPEST, 2020